

Vysoká škola finanční a správní

Radim Valenčík a kol.

**PERSPEKTIVY A FINANCOVÁNÍ
ODVĚTVÍ PRODUKTIVNÍCH
SLUŽEB**

Praha 2014

VEDOUCÍ AUTORSKÉHO KOLEKTIVU:

doc. Radim Valenčík, CSc.

Vysoká škola finanční a správní, o.p.s., Estonská 500, 101 00 Praha 10
radim.valencik@vsfs.cz

AUTORSKÝ KOLEKTIV:

PhDr. Rafik Bedretdinov, CSc., *(podíl na zpracování 4. kapitoly)*

Ing. Michal Blahout, *(podíl na zpracování 5. kapitoly)*

Ing. Jan Červenka, *(podíl na zpracování 4. kapitoly)*

PhDr. Pavel Čírtek, *(podíl na zpracování 4. kapitoly)*

Ing. Arnošt Klesla, Ph.D., *(podíl na zpracování 3. kapitoly)*

Mgr. Tomáš Kosička, *(podíl na zpracování 3. kapitoly)*

Ing. Václav Leinweber, Ph.D., MBA, *(podíl na zpracování 5. kapitoly)*

Ing. Jan Mertl, Ph.D., *(podíl na zpracování 3. kapitoly)*

Ing. Bc. Jiří Mihola, CSc., *(podíl na zpracování 2. kapitoly)*

Ing. Jiří Šnajdar, *(podíl na zpracování 6. kapitoly)*

Mgr. Ing. Dominik Stroukal, *(podíl na zpracování 3. kapitoly)*

Ing. Mgr. Jaromír Tichý, MBA, *(podíl na zpracování 3. kapitoly)*

doc. Radim Valenčík, CSc., *(Úvod, podíl na zpracování 2., 4., 5., 6. kapitoly, Závěr, vedoucí autorského týmu)*

prof. Ing. Jaroslav Vostatek, CSc., *(podíl na zpracování 3. kapitoly)*

Mgr. Ing. Petr Wawrosz, Ph.D., *(podíl na zpracování 5., 6. kapitoly)*

Publikace vznikla v rámci projektu „Reformy systémů sociálního investování a sociálního pojištění, problematika jejich přípravy a realizace“, podpořeného z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum na Vysoké škole finanční a správní, o.p.s.

Radim Valenčík a kol.

Perspektivy a financování odvětví produktivních služeb

RECENZENT:

doc. RNDr. Bohumír Štědroň, CSc.

Univerzita Karlova v Praze

Vydání odborné publikace bylo schváleno vědeckou redakcí nakladatelství EUPRESS.

Vydala Vysoká škola finanční a správní, o.p.s., Estonská 500, 101 00 Praha 10,
www.vsfs.cz

v edici EUPRESS jako svou 204. publikaci

Počet stran 100

První vydání, Praha 2014

Tisk Česká digitální tiskárna s.r.o., Hviezdoslavova 614/16, 400 03 Ústí nad Labem

Tato publikace neprošla redakční úpravou. Nakladatelství Vysoké školy finanční a správní neručí za obsahovou ani technickou kvalitu publikace. Za autorské dílo zodpovídají autoři.

© Vysoká škola finanční a správní, o.p.s., 2014

ISBN 978-80-7408-103-3

Obsah

Předmluva	4
1. Úvod	5
1.1 Stručná charakteristika publikace.....	5
1.2 Výchozí teze	6
2. Možnost dynamického a současně trvale udržitelného růstu.....	8
2.1 Význam odpovědi na otázku, zda je exponenciálně dynamický a současně trvale udržitelný růst možný	8
2.2 Ekonomický základ trvale udržitelného a současně exponenciálně dynamického růstu	9
2.3 Analýza dynamiky hospodářského růstu v dlouhodobém historickém období	12
3. Financování odvětví produktivních služeb (HCC a přenesená cena)	16
3.1 HCC a financování odvětví produktivních služeb	16
3.2 Financování vysokého školství	21
3.3 Penzijní systém – zprostředkované uplatnění přenesené ceny	26
3.4 Ke vztahům mezi penzijním a zdravotnickým systémem	35
3.5 Vztah mezi nezaměstnaností a zdravotním stavem v České republice (longitudinální analýza)	57
4. Člověk a jeho potřeby (východiska ekonomie produktivní spotřeby)	61
4.1 Lidský kapitál – ekonomie a štěstí.....	62
4.2 Jak funguje a jak se vyvíjí náš systém prožitků či požitků	66
4.3 Existenciální základy ekonomie produktivní spotřeby	75
5. Bariéry přechodu ke společnosti založené na produktivních službách	78
5.1 Fenomén investování do společenské pozice.....	78
5.2 Propojení pozičního investování a struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad.....	82
5.3 Struktury založené na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad a současný svět	85
6. Východiska ze současné situace	87
6.1 Faktory bránící degeneraci	87
6.2 Předpokládaný vývoj a alternativy transformace základního ideového paradigmatu	88
7. Závěr: Shrnutí a jak dál.....	90
Slovníček původních pojmů.....	93
Literatura	95
Summary	98

Předmluva

Text, který se vám dostává do rukou, vznikl v rámci seriálu čtyř navazujících vědeckých konferencí na téma Lidský kapitál a investice do vzdělání. První z konferencí proběhla v listopadu 2014. Další tři konference proběhnou – vždy na podzim příslušného roku:

- První, pracovní konference se konala 5. prosince 2014.
- Na druhé v roce 2015 bude projekt přípravy komplexních reforem představen mezinárodní odborné veřejnosti.
- Na třetí v roce 2016 by již měl být předložen a zevrubně prodiskutován propracovaný koncept vzájemně provázaných reforem v oblasti systémů sociálního investování a sociálního pojištění (tj. zejména v oblasti financování vzdělání, péče o zdraví a penzí).
- Na závěrečné konferenci tohoto seriálu, která proběhne na podzim roku 2017, bude prezentován jak příslušný komplex reforem, tak i výsledky jeho "prokomunikování" s veřejností a politickou sférou.

Seriál těchto čtyř vědeckých konferencí je pokračováním tradice konferencí na dané téma, které se konají každoročně od roku 1998. První ze seriálu konferencí byla 17. ročníkem této tradice.

Cílem seriálu čtyř konferencí je dát komplexní politickoekonomickou reflexi současného dění a odpověď na otázku, co dělat, formou konceptu komplexních reforem v oblasti sociálního investování a sociálního pojištění. Vycházíme z problematiky vývoje v ČR, kterou analyzujeme v globálním kontextu.

Kromě autorů monografie mají zásluhu na jejím vzniku i ti, co se podíleli na obsahové přípravě pracovní části 17. ročníku konference Lidský kapitál a investice do vzdělání, jmenovitě: Petr Adámek, Jan Barták, Jana Boučková, Pavla Břečková, Jan Campbell, Petr Čechák, Ondřej Černík, Jiří Dobrylovský, Aleš Drahoukoupil, Tomáš Fiala, Michaela Fialová, Karel Hušner, Václav Janoušek, Irena Jindřichovská, Jan Kaleta, Šárka Kocmanová, Jana Kotěšovcová, Sergey I. Kretov, Pavel Makovec, Antonín Malach, Otakar Němec, Vladislav Pavlát, Naděžda Petřů, Pavel Pršala, Jan Skácel, Jaroslav Šetek, Bohumír Štědroň, Jaroslav Viduna, Vítek Zažímal, Jan Zeman, Ladislav Žák. Chtěl bych jim touto formou poděkovat.

Praha, prosinec 2014, Radim Valenčík

1. Úvod

1.1 Stručná charakteristika publikace

Politickoeconomická analýza, kterou předkládáme, obsahuje:

- Charakteristiku současné etapy současného vývoje globální společnosti.
- Identifikaci příčin současných problémů.
- Návrh základních prvků komplexních reforem, jejichž realizace umožní překonat úskalí současné doby (v ČR s přihlédnutím ke globálnímu kontextu).
- Analýzu bariér, na které naráží příprava a realizace výše uvedených reforem.
- Nástin možností překonání uvedených bariér.
- Metodologickou nadstavbu k výše uvedeným bodům.

Koncepce vědecké knihy, která je výsledkem týmové práce, vycházela z toho, že badatelské úsilí, volbu témat, použití teoretických nástrojů i formu výstupu (této publikace) je nutno podřídit tomu hlavnímu: **Odpovědi na otázku, čím je současná doba specifická, proč dochází k nahromadění řady problémů a jak tyto problémy řešit (teoreticky s důrazem na praktickou realizovatelnost toho, co je navrženo).**

Pro splnění tohoto cíle¹ jsme využili:

1. Tradici týmové práce, kterou v poválečném období zahájil tým R. Richty, návazně pak tým Y. Streckové a ve které pokračuje tým M. Potůčka. Vycházíme jak z výsledků, tak i zkušeností těchto týmů.

2. Tradici předcházejících 16 konferencí pořádaných od roku 1998 (nejdříve Bankovní akademii a od vzniku VŠFS touto vysokou školou, resp. v současné době již univerzitou, a jejími partnery).

3. Systém týmové práce, který zahrnoval následující:

- Zformulování výchozích tezí na základě výsledků předcházejících vědeckých konferencí na téma Lidský kapitál a investice do vzdělání. (Uveřejněny v červnu 2014.)
- Přípravnou diskusi k pracovní části 17. ročníku vědecké konference Lidský kapitál a investice do vzdělání. (Proběhla v červnu až listopadu 2014, zúčastnilo se jí 40 odborníků.)
- Hlavní část vědecké konference, kterou uspořádala VŠFS společně s CERGE. (Ta proběhla 4. listopadu 2014 a byly na ní analyzována původní data výzkumu PISSA.)
- Pracovní část 17. ročníku konference Lidský kapitál a investice do vzdělání. (Ta proběhla 14. listopadu 2014, byly na ní předneseny příspěvky, které byly spolu s výsledky diskuse a navazujícího workshopu využity při přípravě této publikace.)

---

¹ Někomu se tento cíl může zdát příliš ambiciózní a v důsledku toho i nereálný. Podle většinového názoru těch, co se podílejí na jeho řešení, je především nutné, aby se někdo pokusil o jeho řešení, protože si to vyžaduje současná doba a současná situace. Pokud někdo nezávisle na naší práci nebo se záměrem pokusit se o lepší reflexi současné doby předloží své výsledky, bude to k obecnému prospěchu.

- Ohlasy na příspěvky přednesené na konferenci. (Účastníci konference měli možnost reagovat do jednoho měsíce na příspěvky, které byly na konferenci předneseny.)

- Dodatky, náměty a kritické poznámky a pracovnímu textu této publikace, který dostali účastníci pracovní části 17. ročníku vědecké konference Lidský kapitál a investice do vzdělání v průběhu jejího konání. (Průběžně po dobu zpracování finální verze.)

Sborník z pracovní části 17. ročníku vědecké konference Lidský kapitál a investice do vzdělání (obsahuje úvodní teze, celou přípravnou diskusi, příspěvky na konferenci a ohlasy) bude vydán na DVD a je ke stažení on-line na:

<http://www.vsfs.cz/lidskykapital/?id=2173-sbornik-a-vystupy>

Na otázku, proč jsme publikaci nazvali *Perspektivy a financování odvětví produktivních služeb* odpovídají teze, ze kterých vycházela přípravná diskuse a pojetí konference.

4. Standardní i námi zdokonalené metody výzkumné a vědecké metody využitě při zpracování monografie, zejména:

- Dodržení metodologických pravidel přesného definování pojmů jako způsobu rozlišení stávajícího poznání a jeho přesahu, jako uchopení a zviditelnění nejdůležitějších jevů v oblasti zkoumané reality, formulování předpokladů platnosti jednotlivých tvrzení či popisovaných modelů, jako základu interdisciplinárního přístupu. (Mj. proto je v závěru přiložen i slovník základních původních pojmů.)

- Interdisciplinární přístup založený na vytváření společného tezauru využívaných disciplín a vymezení předpokladů možnosti platnosti tvrzení v navazujících disciplínách.

- Metodu multifaktorové makroekonomické analýzy při dlouhodobé analýze ekonomického růstu. Analýza pracuje s multifaktorovou produkční funkcí, představovanou vztahem mezi SPF – souhrnnou produktivitou faktorů a SIF – souhrnným input faktorem. Pro zjištění podílu vlivu intenzivních faktorů byly použity dynamické parametry intenzity a extenzity.

- Analýzu, vyhodnocení a interpretace statistických dat (v oblasti penzijního systému a zdravotní péče).

- Využití abstraktního modelu k vyhodnocení dat a rozlišení dvou přístupů k využívání zdravotní péče (základem je zdokonalený model H. Grossmana). Pomocí dvou funkcí, které popisují chování dvou rozdílných strategií (konzument a investor) se modeluje průběh "zásoby zdraví" a náklady na jeho "obnovu" u obou strategií.

- Navržení abstraktního modelu popisujícího uplatnění přenesené ceny a zprostředkovaného uplatnění přenesené ceny, návazně pak modelu plně zásluhového penzijního pojištění.

- Metodu longitudinální analýzy při zkoumání vztahu mezi nezaměstnaností a zdravotním stavem v České republice.

- Teorii kooperativních her při ocenění afinit ve strukturách založených na investování do společenské pozice a při vzniku struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad.

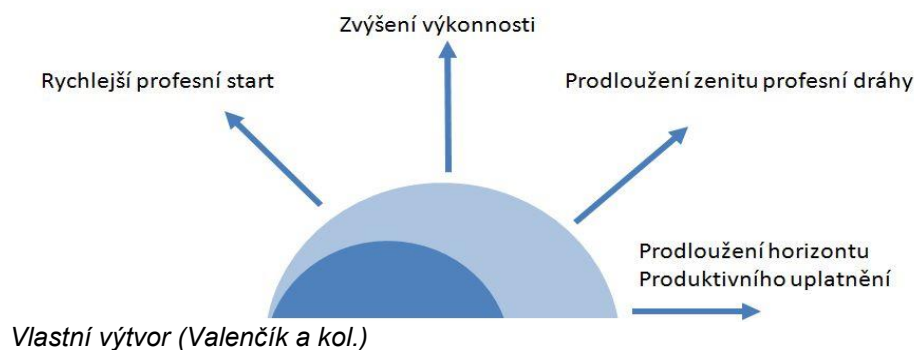
1.2 Výchozí teze

1. Nejobecnější příčinou současných problémů je to, že doposud nedošlo k přeorientaci stávajícího setrvačného vývoje směrem ke společnosti produktivních služeb, tj. společnosti, v níž těžištěm ekonomiky, jsou produktivní služby

bezprostředně² spojené a nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu. Lidský kapitál je zejména v podobě managementu, narůstajícího poznání i nositele unikátních souborů schopností hlavním intenzivním faktorem vývoje.

2. Ekonomický růst může být současně exponenciálně dynamický a trvale udržitelný, resp. dokonce musí být exponenciálně dynamický, aby byl trvale udržitelný. Základem tohoto typu růstu jsou produktivní služby, které mají efekty znázorněné následujícím obrázkem:

Obrázek 1.1:

Vlastní výtvar (Valenčík a kol.)

3. Rozhodující podmínkou přechodu k ekonomice produktivních služeb je zainteresovanost subjektů působících v oblasti produktivních služeb spojených s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu; vytvoření zpětných vazeb mezi efekty produktivních služeb a financováním těchto subjektů, může podstatným způsobem přispět k vyšší dynamice ekonomického růstu, pozitivním změnám jeho charakteru a zvýšení kvality života lidí.

4. K prosazení nové ekonomiky, tj. ekonomiky produktivních služeb, je nutný komplex vzájemně provázaných reforem v odvětvích sociálního investování a sociálního pojištění (zejména vzdělání, péče o zdraví a penzijního pojištění).

5. Neschopnost vytvořit si realistickou představu o možnosti exponenciálně dynamického trvale udržitelného růstu je gnoseologickou příčinou vzniku a šíření představ o katastrofickém či silovém řešení problémů spojených s existencí nepřekonatelných bariér růstu (formou reglementace spotřeby, omezení počtu obyvatelstva apod.). Tyto představy následně zvyšují intenzitu pozičního investování, jehož důsledkem je ekonomická segregace a oslabování institucionálního systému společnosti působením struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad. Návazně pak dochází k deformování reforem v oblastech systémů sociálního investování a sociálního pojištění, zneužívání jejich objektivní nezbytnosti k aktivitám poškozujícím společnost.

6. Hrozby a příležitosti, které vytváří současná doba v jednotlivých zemích, umožňují spolu s využitím teorie otevřít cestu k prosazení koncepčních komplexních reforem v oblastech sociálního investování a sociálního pojištění. K analýze bariér, které vznikají mezi teoretickým řešením a jejich uplatněním v praxi, je možné i nutné využít teorii her, zejména při analýze pozičního investování a při analýze působení struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad.

² Oproti původní verzi publikované v červnu 2014 zde dodáváme slovo „bezprostřední“, kterým upřesňujeme, které produktivní služby máme na mysli. Pojem „produktivní služby bezprostředně spojené a nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu“ bude, vzhledem k jeho závažnosti, pojednán podrobněji.

2. Možnost dynamického a současně trvale udržitelného růstu

2.1 Význam odpovědi na otázku, zda je exponenciálně dynamický a současně trvale udržitelný růst možný

Význam odpovědi na otázku, zda může být růst trvale udržitelný a současně exponenciálně dynamický začneme citací z pojednání V. Klusoně O ekonomické odpovědnosti napsané v roce 2005 (Klusoň 2005, s. 445). Jedná se o jeden z příspěvků publikovaných v časopise Politická ekonomie, který se snaží o komplexnější politickoeconomickou reflexi současnosti. Ještě před tím upřesníme, co znamená exponenciálně dynamický a současně trvale udržitelný růst:

1. Pod exponenciálně dynamickým růstem chápeme takový, kdy dlouhodobě se zvyšuje aktuální základ o stále stejné průměrné procento (v rozmezí dejme tomu 2-4 %). Tj. může např. dojít i ke krátkodobému poklesu růstu, ale dlouhodobě můžeme růst proložit exponenciálou.

2. Pod trvale udržitelným rozvojem má na mysli takový, který v dlouhodobě myslitelném horizontu nenarazí na bariéry dané omezením přírodních zdrojů ani bariéry dané omezenou schopností přírodního prostředí absorbovat důsledky lidské, zejména ekonomické činnosti.

Jeden z hlavních problémů současnosti je koncentrovaně vyjádřen v těchto větách: *„Velký růst bohatství, majetku, vede k velké moci, která by měla být podložena velkou odpovědností. Je-li však majetek mezi obyvatelstvem rozdělován nerovnoměrně – často je toto rozdělení důsledkem porušení morálního zákona – je i moc rozdělena nerovnoměrně, a tato nerovnoměrnost se při růstu obyvatelstva dále zvyšuje. Pokud by se počet obyvatelstva příliš neměnil, bylo by snad možno rozdělení bohatství ve prospěch chudších vrstev alespoň poněkud upravit a při dosažení přijatelného stupně rovnoměrného rozdělení růst ekonomiky přibrzdit nebo dokonce zastavit a tím čelit ničení přírodního a životního prostředí. Přírůstu obyvatelstva to však není možné, protože právě chudí musejí důrazně požadovat stále rychlejší a rychlejší hospodářský růst, aby se jejich situace mohla alespoň poněkud zlepšit. Bohatství a moc bohatých pak roste nade všechny meze a tento růst nelze zastavit. – Moc bohatých se zvrhává době z moci a jejich odpovědnost degeneruje do neodpovědnosti. Čelíme pak paradoxu, který bychom mohli vyjádřit jako „bezmoc mocných a neodpovědnost odpovědných“. Ostatně právě nedávno zveřejněné obrovské příjmy nejmocnějších představitelů některých korporací byly výsledkem největší představitelné eroze odpovědnosti, a tedy hrubým narušením morálního zákona. Velká, nerovnoměrně rozdělená moc, jako kopie nerovnoměrně rozdělovaných důchodů, se oddělila od odpovědnosti, a stala se neovladatelnou. V těchto případech dochází k velkému paradoxu moci, kdy velká moc nedokáže sama sebe ovládnout.“* (Klusoň 2005, s. 443)

V naší práci se budeme problematikou příčin a důsledků nerovnoměrnosti rozdělení bohatství zabývat podrobněji. Ukážeme, jaké mechanismy působí a jak působení těchto mechanismů determinuje současný společenský vývoj. V této části je pro nás citovaná pasáž významná především tím, že nepřímou poukazuje na zcela zásadní význam vytvoření představy o možnosti dynamického a současně trvale udržitelného

růstu. Pokud takovou teoreticky podloženou a realistickou představu nevytvoříme, musíme počítat s tím, že v reflexi společenského vývoje (mj. i v intencích toho, co říká V. Klusoň) - a to jak odborné a vědecké, tak i politické, koneckonců pak i v rovině mediální a v rovině běžného vědomí - budou převládat scénáře počítající se stupňováním intenzity a rozsahu konfliktů, scénáře počítající s katastrofickým vývojem společnosti. A převládnutí těchto scénářů v jednotlivých rovinách společenského vědomí podstatným způsobem ovlivní společenský vývoj právě ve směru zvyšování intenzity a rozsahu konfliktů.

V části, ve které se budeme věnovat otázce, jak je v současné době generována moc, kdo je jejím nositelem a jaké trendy v této oblasti působí, si ukážeme, proč je představa o možnosti exponenciálně dynamického a současně trvale udržitelného vývoje tak významná z hlediska vytvoření podmínek pro to, aby vývoj pokračoval nikoli katastrofickou cestou. Jde totiž o to, že pro fungování současného typu moci (kdo je jejím nositelem a jak je tato moc rozložena) je mimořádně významné spontánní vytváření toho, co nazýváme základním globálně i lokálně sdíleným ideovým paradigmatem. Ukazuje se, že současné základní globálně i lokálně sdílené paradigma prochází určitou krizí a návazně na tuto krizi dochází k jeho modifikaci. Ta může mít různá vyústění. Představa o tom, zda je či není reálný exponenciálně dynamický a současně trvale udržitelný růst hraje nesmírně významnou roli. To je velká příležitost, ale i velký závazek pro teorii. V této souvislosti je nutné upozornit na to, že pozitivní odpověď na otázku, zda je možný exponenciálně dynamický a současně trvale zadržitelný růst bezprostředně souvisí s pochopením zcela zásadních proměn v charakteru ekonomického růstu. Úkolem teorie je pak velmi přesně a jasně ukázat, v čem spočívá proměna charakteru či kvality ekonomického růstu.

2.2 Ekonomický základ trvale udržitelného a současně exponenciálně dynamického růstu

Jak jsme již uvedli, **nejobecnější příčinou současných problémů je to, že doposud nedošlo k přeorientaci stávajícího setrvačného vývoje směrem ke společnosti produktivních služeb, tj. společnosti, těžištěm ekonomiky, které jsou produktivní služby bezprostředně spojené a nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu**. Ekonomický růst může být současně exponenciálně dynamický a trvale udržitelný, resp. dokonce musí být exponenciálně dynamický, aby byl trvale udržitelný. Základem tohoto typu růstu jsou produktivní služby. Rozhodující podmínkou přechodu k ekonomice produktivních služeb je zainteresovanost subjektů působících v oblasti produktivních služeb spojených s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu; vytvoření zpětných vazeb mezi efekty produktivních služeb a financováním těchto subjektů, může podstatným způsobem přispět k vyšší dynamice ekonomického růstu, pozitivním změnám jeho charakteru a zvýšení kvality života lidí. K prosazení nové ekonomiky, tj. ekonomiky produktivních služeb, je nutný komplex vzájemně provázaných reforem v odvětvích sociálního investování a sociálního pojištění (zejména vzdělání, péče o zdraví a penzijního pojištění).

Na včasné teoretické přípravě reforem v oblasti systémů sociálního investování a sociálního pojištění, následné realizaci těchto reforem zcela zásadním způsobem závisí možnost dalšího bezkrizového a bezkonfliktního vývoje společnosti, který předpokládá zásadní zvýšení role produktivních služeb jako těžiště takového

ekonomického růstu, který může být jak rostoucí měrou dynamický, tak i trvale udržitelný.

Neschopnost vytvořit si realistickou představu o možnosti exponenciálně dynamického trvale udržitelného růstu je gnoseologickou příčinou vzniku a šíření představ o katastrofickém či silovém řešení problémů spojených s existencí nepřekonatelných bariér růstu (formou reglementace spotřeby, omezení počtu obyvatelstva apod.). Tyto představy následně zvyšují intenzitu pozičního investování, jehož důsledkem je ekonomická segregace a oslabování institucionálního systému společnosti působením struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad. Návazně pak dochází k deformování reforem v oblastech systémů sociálního investování a sociálního pojištění, zneužívání jejich objektivní nezbytnosti k aktivitám poškozujícím společnost. Proto se nyní budeme věnovat vytvoření představy o možnosti exponenciálně dynamického a současně trvale udržitelného ekonomického růstu na bázi role odvětví produktivních služeb.

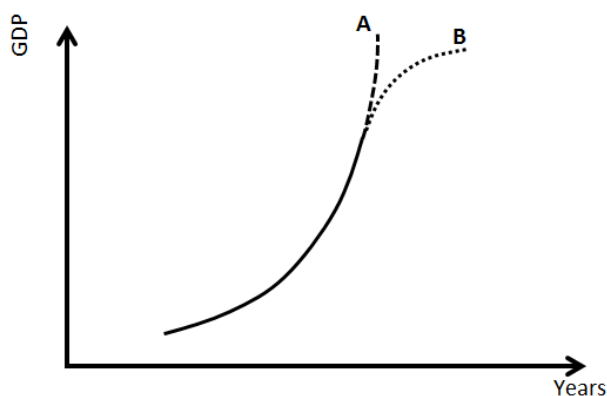
Ekonomika založená na produktivních službách umožňuje ekonomický vývoj, o kterém lze (s určitým zjednodušením) říci, že je současně exponenciálně dynamický a současně trvale udržitelný. Jinými slovy - přechod k ekonomice založené na produktivních službách otevírá nový prostor pro dynamický růst. Není tedy nutná restrikce spotřeby ani boj o zdroje, jde o změnu charakteru potřeb. Jde o uspokojování potřeb spojených s rozvojem, uchováním a uplatněním schopností člověka. S takovým uspokojováním potřeb, které zpětně působí na ekonomický růst jako nejdůležitější produktivní síla.

Prostřednictvím následujících obrázků se pokusíme představu o možnosti takového růstu konkretizovat a prezentovat ji v kontextu průmyslové revoluce, která otevřela prostor pro exponenciálně dynamický růst obdobným způsobem, jako v současné době přechod k ekonomice založené na produktivních službách.

Není jednoduché si představit, jak by mohl být růst exponenciálně dynamický (ve smyslu přibližně stálého tempa růstu produktu v dlouhodobém časovém horizontu a současně trvale udržitelný).

Obrázek 2.1 porovnává alternativu pokračování exponenciálně dynamického růstu (čárkovaná křivka) s alternativou degresivního růstu limitovaného omezeností zdrojů a restrikcí spotřeby (tečkovaná křivka).

Obrázek 2.1:

Vlastní výtvar (Valenčík)

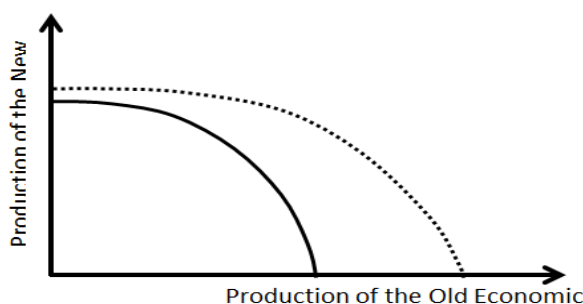
K tomu poznámka: Na nejrůznějších odborných fórech jsme se v diskusích jako s většinovým názorem setkávali s tím, že dříve nebo později nebude možné pokračování růstu, který by měl exponenciální dynamiku. Ukážeme nejen to, že takový růst je možný, ale i to, že v historii došlo k posunu této dynamiky.

Na jedné straně tedy platí, že žádný setrvačný růst nemůže být současně exponenciálně dynamický a trvale udržitelný. Na druhé straně však platí, že ekonomický růst, který není setrvačný, jehož charakter se výrazně mění, může být jak exponenciálně dynamický, tak i trvale udržitelný.

Ukážeme si to na příkladu průmyslové revoluce. Nejdříve použijeme velmi zjednodušené schéma, návazně pak schéma podrobnější, které vychází z analýzy reálných dat.

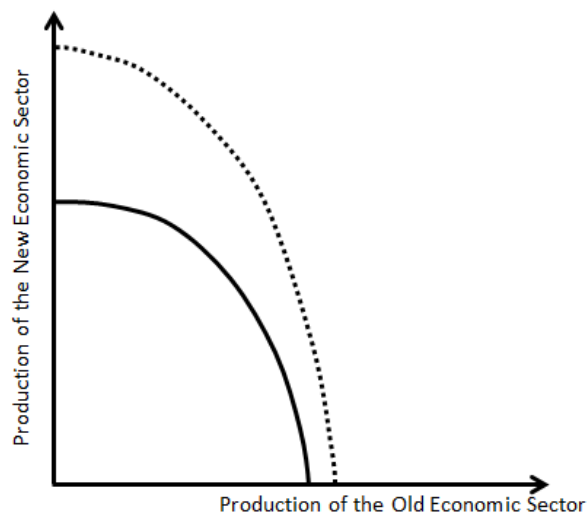
Na obrázku 2.2 je prezentována situace, kdy je v ekonomice založené na starém odvětví (v daném případě zemědělství) v zárodečné podobě zastoupeno i nové odvětví (např. rodící se průmysl v podobě řemesel). Pokud má růst setrvačný charakter, pak většina produkce je zabezpečována starým odvětvím (např. zemědělstvím). Úměrně tomu se zvětšuje i produkce nového odvětví. Zvyšování produkce starého odvětví však stále více naráží na přirozené bariéry, které růst omezují (v daném případě omezenou zásobu půdy a omezenou produktivitu půdy).

Obrázek 2.2:

Vlastní výtvar (Valenčík)

Obrázek 2.3:

Ekonomická revoluce spočívá v tom, že expanduje nové odvětví (např. řemesla mění se v průmysl), stává se nejdynamičtějším, přesouvá se do něj těžiště růstu nového typu, což následně umožňuje zvyšování produktivity i starého odvětví (v daném případě v zemědělství). Omezení, na která dříve staré odvětví naráželo, jsou překonávána inovacemi produkovanými v novém odvětví, viz obrázek 2.3.

Uvedené schéma ovšem lze využít i k popisu menších změn v ekonomice souvisejících s šířením inovačních vln. Vezměme třeba ekonomiku, která je založena na průmyslové produkci, ale nevstoupila do ní ještě elektronika:

- Staré odvětví = skoro celá průmyslová ekonomika.
- Nové odvětví = zárodky logistických prvků mechanického typu (od Pražského orloje, přes Wattův regulátor až po analogické počítače řídící palbu lodních děl).

Technologický pokrok (od vynálezu relé, přes elektronku, tranzistor, integrovaný obvod k mikročipu) umožňuje masivní (do té míry opravdu netušenou) expanzi logistických prvků v ekonomice, vznik mikroelektronické logistiky otevírající nový prostor pro ekonomický růst:

- Úsporou vstupů (prostoru, času, energií).
- Cílené využití schopností lidí ve smyslu výběru vhodného povolání.
- Dosahováním technologických parametrů, které před tím nebyly možné (přesnost, fungování technologie bez přímé účasti člověka, a to nejen při výzkumu Vesmíru).
- Generováním nových potřeb lidí, jejichž uspokojování předpokládá existenci logistiky založené na mikroelektronice.

Podobně bychom mohli charakterizovat inovační vlny spojené s biotechnologiemi, laserovou technologií apod.

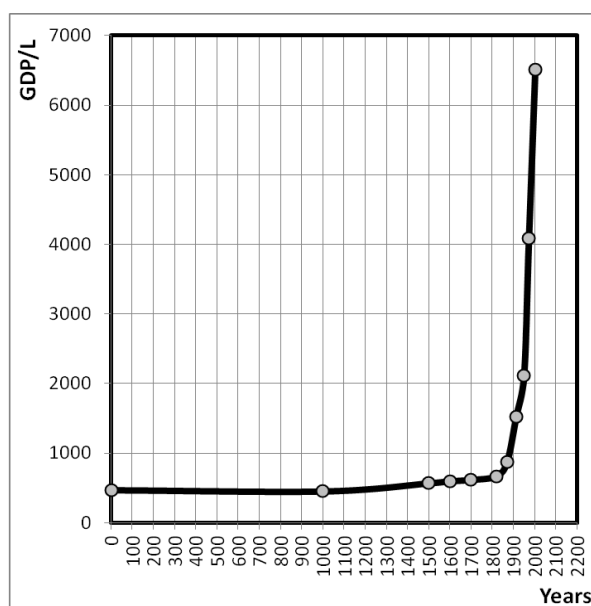
Uvedené schéma lze využít při znázornění změny naprosto zásadní pro současnou dobu: Přechodu k ekonomice založené na produktivních službách, tj. službách spojených s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu. Zde základní předpoklady nejsou ani tak technologické, jako systémové:

- Vývoj příslušných produktů finančních trhů, které by umožnily vytvořit zpětnou vazbu mezi ekonomickými efekty produktivních služeb a financování těchto služeb.
- Prolomení bariér působících proti přirozenému směřování společnosti k vyšší míře rovnosti příležitostí (bariér daných pozičním investováním).

2.3 Analýza dynamiky hospodářského růstu v dlouhodobém historickém období

Na Obrázku 2.4 je zachycen vývoj produktivity práce od začátku našeho letopočtu:

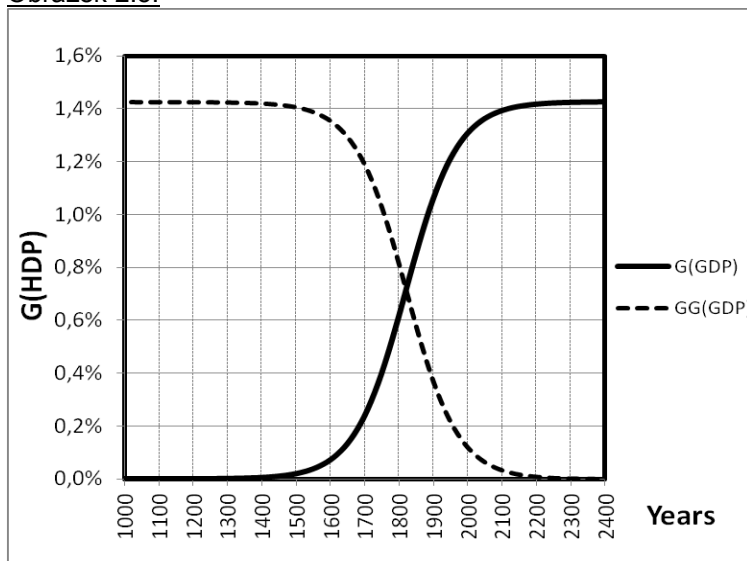
Obrázek 2.4:

Vlastní výtvar (Mihola) na základě Maddison (2006), (2007)

Vidíme, že $G(HDP/L)$, (tj. tempo růstu produktivity živé práce), začíná významně narůstat v počátcích průmyslové revoluce a roste až do současnosti. Jeho růst se ale zmírňuje a ustálí se na průměrném meziročním tempu 1,4 %.

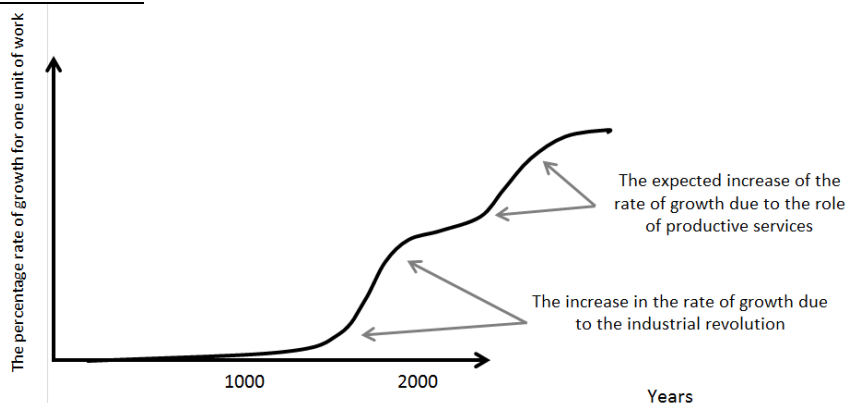
Obrázek 2.5:

Vlastní výtvar (Mihola) na základě Maddison (2006), (2007)

Přechod k ekonomice založené na produktivních službách může nastartovat obdobný proces. Nejenže ekonomický růst má z dlouhodobého hlediska exponenciální charakter, ale je ve skutečnosti ještě rychlejší. V určitém období se totiž začala exponenciální dynamika tohoto růstu zrychlovat, a ustálila se (dodnes) na exponenciálním růstu, který odpovídá průměrnému meziročnímu tempu 1,4 % tempa růstu produktivity živé práce (tj. absolutní růst je vyšší v důsledku přírůstku zásoby práce). K tomuto vzestupu tempa růstu, které velmi dobře popisuje obrázek 2.7 prezentující zvyšování průměrných dlouhodobých přírůstků, dochází právě v období průmyslové revoluce. Přitom po celé období průmyslové revoluce se příslušná dynamika mírně, ale přece jen zvyšuje. Mnohem pravděpodobnější než to, že se tempo růstu začne snižovat, je naopak to, že nás čeká obdobný vzestup, k jakému došlo v průběhu průmyslové revoluce, kdy změnou charakteru ekonomického růstu začne růst i jeho meziroční dynamika ze stávajících 1,4 % na vyšší. To vyjadřuje následující obrázek:

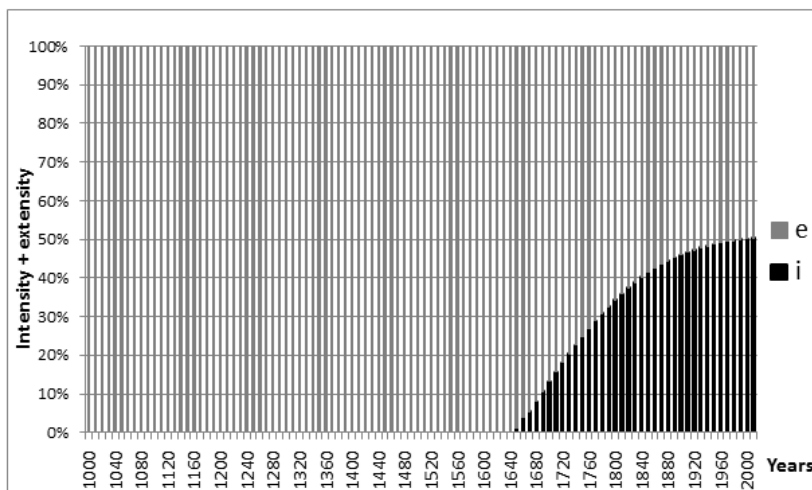
Obrázek 2.6:

Vlastní výtvar (Valenčík)

Další analýza ukazuje, jak v době průmyslové revoluce vstoupily do ekonomiky intenzivní faktory růstu. A to tak, že nejdříve se otevřel prostor pro akumulaci kapitálu (ten sám o sobě ještě intenzivním faktorem růstu nebyl), teprve následně se akumulace kapitálu stala prostorem pro uplatnění inovací spojených s technickým pokrokem.

Obrázek 2.7:

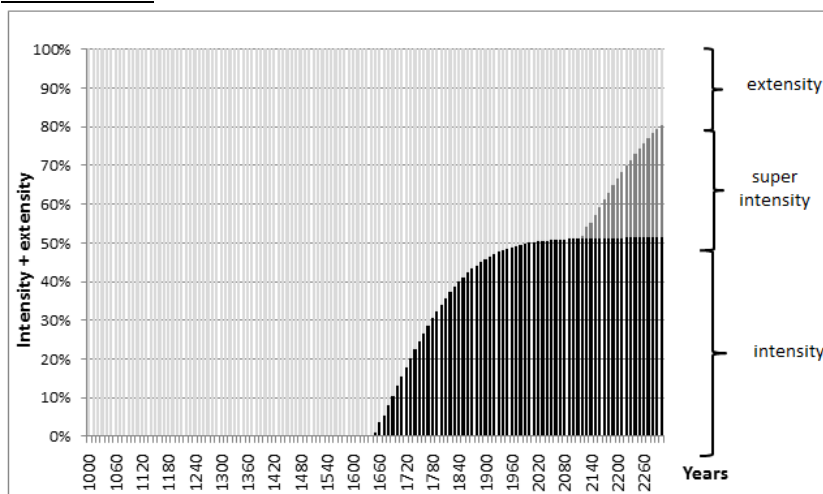
Vlastní výtvar (Mihola)

Četnost vstupu intenzivních faktorů přitom závisí na úrovni lidského kapitálu a jeho využití (především na inovačních schopnostech lidí). Produktivní služby ze své vlastní povahy (zkvalitněním profesní přípravy, dosažením vyšší míry inovačních schopností, prodloužením období jejich nabývání a uplatnění, zvýšením efektivity jejich uplatnění) intenzifikují, posilují hlavní intenzifikační faktor. Jsou tedy, názorně řečeno, faktorem růstu, který intenzifikuje intenzifikaci, tj. je velmi výrazným intenzivním faktorem.

Vývoj intenzity a extenzity světového vývoje od počátku letopočtu je zachycen na horním grafu. Je z něj zřejmé, že významný nástup intenzivních faktorů odpovídá období průmyslové revoluce. Do té doby byl vývoj podstatně mírnější, takže význam dynamických parametrů byl při tomto nepatrném růstu produktu podstatně menší. Tento vývoj se blížil vývoji čistě extenzivnímu.

Vstup lidských schopností, které se "přetaví" v technický pokrok, je faktorem intenzivního růstu a umíme ho už vyjádřit a na základě toho si ho i představit. Produktivní služby intenzifikují proces celkového využití lidských schopností (formou jejich efektivnějšího nabývání, lepšího uchování i uplatnění) a působí na intenzifikaci intenzivního faktoru. Budoucí rozložení podílu extenzivních, intenzivních a super intenzivních faktorů růstu může mít podobu uvedenou na obrázku 2.8. K tomu podrobněji v navazující subkapitole.

Obrázek 2.8:

Vlastní výtvar (Mihola, Valenčík)

Žijeme v době, kterou lze považovat za počátek přechodu k ekonomice, ve které bude dominantním sektorem sektor produktivních služeb (služeb umožňujících nabývat, uchovávat a uplatňovat lidský kapitál). Dominantním se tento sektor stává z následujících důvodů:

1. V tom smyslu, že produkuje rozhodující množství statků (produktivních služeb sloužících k uspokojování schopnostních potřeb).
2. V tom smyslu, že nejvíce ovlivňuje uspokojování potřeb a utváření jejich struktury (tj. nejvýznamnějšími potřebami člověka se stávají schopnostní potřeby, potřeby uspokojované rozvojem a realizací jeho schopností).
3. V tom smyslu, že v tomto sektoru nejintenzivněji probíhají inovační procesy.
4. V tom smyslu, že se do tohoto sektoru přesouvá těžiště ekonomické akumulace (tj. v tomto sektoru se nejvíce hromadí fixní kapitál, který má podobu lidských schopností a lidských vztahů).
5. V tom smyslu, že v tomto sektoru vzniká nejvíce čistého přebytku, který se stává zdrojem akumulace fixního kapitálu působícího v tomto sektoru.

3. Financování odvětví produktivních služeb (HCC a přenesená cena)

Marné snění o netržním řešení – tak by bylo možné stručně nazvat hlavní myšlenku úvodu k této kapitole. Pokud chceme najít realistické východisko k řešení současných problémů, musíme porozumět trhu, tomu v čem je silný, i tomu, kde má slabiny. Návazně pak trpělivě hledat cesty jeho postupné, přirozeného a dlouhodobého zdokonalování. A to i (přesněji v dobách přelomových zejména) v oblastech, kde dosud nepůsobil. V našem případě se jedná o tržní kontrakty týkající se vztahu mezi poskytovatelem produktivních služeb a jejich nabyvatelem (tím, komu napomohly navýšit, uchovat či lépe uplatnit jeho lidský kapitál). Budeme je nazývat HCC (Human Capital Contracts). Právě takové kontrakty totiž umožňují, aby se odvětví produktivních služeb – obrazně řečeno – postavila na vlastní nohy, tj. **aby se ekonomické efekty, které působením produktivních služeb vznikají, vracely zpět jako zdroje jejich financování**. A to nikoli tím, že o tom někdo rozhodne, ale že budou působit relativně stabilní a postupně zdokonalované tržní mechanismy, které to umožní.

Jedním z paradoxů současné doby je její hektičnost, překotnost změn – a to spíše změn k horšímu. Přesto – či přesněji právě proto – **důraz na dlouhodobou představu o možnostech budoucího vývoje, dlouhodobost návratnosti efektů, podporu přirozených tendencí tak, aby mohly být realizovány převážně spontánně působícími společenskými silami, je cesta k odpovědi na nynější hádanku dějin, tj. k rozuzlení současných problémů**. Někomu se to možná zdá nereálné – jak v turbulentní době uhájit dlouhodobost a spontaneitu? Ten, kdo pochopí, o co jde, a je schopen do naplnění vize investovat, ten se již nevzdá, protože i v dílčích neúspěších vidí jak zdroj nového poznání, tak i částečné potvrzení správnosti toho, do čeho investoval a co přinese výsledek.

3.1 HCC a financování odvětví produktivních služeb

Myšlenka financovat jednu z forem produktivních služeb - terciární vzdělání - formou HCC byla poprvé formulována v roce 1955 M. Friedmanem (The Role of Government in Education). Ještě před tím, než napsal Teorii spotřební funkce (vydanou v roce 1957), kde formuluje myšlenku produktivní spotřeby, tj. spotřeby umožňující nabývání a uchování lidského kapitálu.

Od šedesátých let minulého století do současné doby jsme svědky řady pokusů uplatnit tuto myšlenku v praxi v různých obměnách s různými výsledky. Za nejzdařilejší byl považován delší dobu australský systém HECS, po určitou dobu se nadějným stal systém MyRichUncel v USA. V souvislosti s návrhem, zdokonalením a analýzou fungování těchto systémů vzniklo velké množství odborných prací, ze kterých mezi teoreticky nejvýznamnější patří práce N. Barra, B. Johnstonea, M. Pallaciose, H. Vossensteyna. Poslední ze jmenovaných podstatným způsobem upřesnil pojem HCC a pokusil se rozšířit jeho uplatnění i na oblast financování péče o zdraví.

V následujícím textu oproti dosavadním přístupům:

- Upřesňujeme o jaké HCC jde (klíčovou roli zde hraje pojem přenesené ceny).

- Rozšiřujeme využití HCC na oblast zprostředkovaného využití přenesené ceny (tj. tam, kde se efekty produktivních služeb projevují např. prodloužením horizontu produktivního uplatnění), v rámci toho rozlišujeme mezi bezprostředním a zprostředkovaným uplatněním principu přenesené ceny.
- Prokazujeme souvislost mezi perspektivním směrem ekonomického vývoje spojeného s růstem role produktivních služeb zaměřených na nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu.
- Vytváříme obecný model uvedeného typu HCC, který umožní v případech všech typů produktivních služeb vytvořit zpětnou vazbu mezi jejich ekonomickými efekty (a oceněním těchto efektů na různých trzích) a jejich financováním (resp. ověřit hypotézu, zda se jedná o dostatečně obecný princip).
- Na základě modelu HCC oceňujeme efekty produktivních služeb (zejména v oblasti vzdělání a zdraví).

V odvětvích bezprostředně spojených s nabýváním, uchováním a uplatněním lidského kapitálu lze využít HCC. Mezi tato odvětví patří především vzdělání a péče o zdraví, lze do nich zahrnout i výchovu v rodině, zabezpečení bydlení mladým rodinám, kulturu, některé oblasti relaxačních a rekreačních aktivit, lázeňství, pracovního poradenství apod. Ekonomické efekty, které v těchto odvětvích vznikají, mají podobu urychlení profesního uplatnění, dosažení lepšího profesního uplatnění, prodloužení zenitu i horizontu produktivního uplatnění.

Obecný model HCC (návazně specifikovaný na jednotlivé oblasti produktivních služeb) založený na přenesené ceně a zprostředkovaném využití přenesené ceny (viz dále) umožňuje ukázat, jak ekonomické efekty vznikající v daných odvětvích prostřednictvím mechanismů (a tudíž nikoli prostřednictvím rozhodnutí různých subjektů působících v institucionálním systému) slouží jako zdroje financování těch subjektů, které se o ně zasloužily (poskytovatel produktivní služby, uživatel produktivní služby, příp. zprostředkovatel), a jak jsou rozděleny podle podílu těchto subjektů na jejich dosažení. Přenesená cena je kontrakt, při kterém nabyvatel produktivní služby:

- platí až z toho, co mu produktivní služba vynese,
- podle toho, kolik mu vynese,
- přímo tomu, kdo mu ji poskytl.

Umožňuje diverzifikaci rizika současně s financováním investice do lidského kapitálu z budoucích výnosů. Prostřednictvím ní lze financovat např. vysokoškolské vzdělání, ale třeba i startovní byty mladých rodin či imigrantů.

Pojem přenesená cena vychází z toho, že do oblasti kontraktu typu HCC se přenáší ocenění z jiného trhu (např. trhu profesního uplatnění) a z jiného časového období. Zobecňuje pojem ceny z hlediska vzájemného propojení jednotlivých trhů.

Efekty některých produktivních služeb se projevují až v oblasti prodloužení zenitu a zejména horizontu produktivního uplatnění. V tomto případě hovoříme o zprostředkovaném využití přenesené ceny, protože podmínkou ocenění efektů je fungování pojišťovacích trhů, resp. trhu penzijního a zdravotního pojištění.

Definování a nastavení mechanismů, které umožňují vytvořit zpětnou vazbu mezi ekonomickými efekty produktivních služeb a financováním těch, kteří se o tyto efekty zasloužili, proto předpokládá mj. i plně zásluhový systém penzijního pojištění.

Pojem „ekonomika založená na produktivních službách“ používáme v obdobném smyslu jako pojem „knowledge society“. Považujeme jej z přesnější z několika důvodů:

- Je komplexnější. Nejde jen o vzdělání ale i další atributy lidského kapitálu. A nejde jen o jejich nabývání, ale i uchování a uplatnění.
- Nepřímo ukazuje na to, že k pochopení toho ekonomického systému, ke kterému se vyvíjí naše společnost, budeme potřebovat mikroekonomickou teorii, která překračuje rámce neoklasické ekonomie. Ta neuvažuje produktivní (zdrojový) charakter spotřeby.

Zdokonalování trhu obecně a konkrétně prostřednictvím HCC

Analýza problematiky vývoje tržního mechanismu v konkrétně daných společenských podmínkách z hlediska využívání možností paretovských zlepšení, které jsou tímto vývojem umožněny, patří k nejvýznamnějším úkolům mikroekonomické teorie. Bezprostředně souvisí s tím, co se nazývá odstraňování nedokonalostí tržního mechanismu. Je to přesnější výraz, než někdy používaný pojem "tržní selhání". Ten nevyjadřuje zcela přesně podstatu toho, o co jde. Neselhává trh (který je obecným základem každého aktu směny), ale projevují se různé okolnosti, v nichž se konkrétní akty směny uskutečňují. To, co se v prvním přiblížení jeví jako tzv. tržní selhání, je projevem nevyvinutosti tržního mechanismu a řada problémů spojených s tzv. tržními selháními je řešitelná formou vývoje tržního mechanismu, resp. aktivní rolí státu při odstraňování nedokonalostí či nevyvinutosti trhu.

Jednou z příčin omezujících vstup do některých odvětví jsou výnosy z rozsahu, resp. vysoké pořizovací náklady na fixní kapitál, který je nutný k využití výnosů z rozsahu. Ne každý má dostatek prostředků, aby mohl vyrábět konkurenceschopná auta či stíhací letouny. Vývoj kapitálového trhu (který je součástí tržního mechanismu a má podobu zdokonalování mechanismu) odstraňuje omezení vstupu do těchto odvětví, umožňuje kolektivní investování, odstraňuje tento typ omezení konkurence.

Z hlediska výše řečeného můžeme rozlišit mikroekonomickou roli státu na:

- Přímou, která spočívá v nahrazení role tržního mechanismu funkcí státu (alokací, redistribucí, regulací).
- Nepřímou, která spočívá v podpoře vývoje tržního mechanismu a odstraňování jeho nedokonalostí či nevyvinutosti.

Obecně platí, že dnes se vývoj ve většině oblastí zrychluje. Platí to i pro vývoj tržního mechanismu. Nejdynamičtějším segmentem vývoje tržního mechanismu jsou finanční trhy. Dochází zde:

- ke vzniku a zdokonalování nových produktů a derivátů,
- interakci globálních a lokálních finančních trhů,
- interakci soukromého a veřejného investování a pojištění,
- zdokonalování institucionálního rámce,
- zdokonalování technické infrastruktury finančních trhů,
- vstupu finančních trhů (formou poskytování půjček, pojištění apod.) do těch sfér společenského života, kde dříve nepůsobily.

Redukce transakčních nákladů na uskutečnění směny zůstává i dnes jedním z hlavních tahů vývoje finančních trhů. I dnes je redukce transakčních nákladů

jednou z hlavních podmínek uskutečnění těch aktů směny (a dosažení těch paretoevských zlepšení), které by jinak neproběhly (a k nimž by bez toho nedošlo).

Již jsme uvedli, nepřímá role států spočívá v tom, že stát postupně pomáhá odstraňovat nedostatky tržního mechanismu a umožňuje tak působení tržního mechanismu i v oblastech, které byly dříve nepředstavitelné. Toto postupné zdokonalování může mít řadu podob, např.:

- vytváření pravidel, které odstraňují nedostatky tržního mechanismu,
- vytváření organizací, které napomáhají odstraňovat nedostatky tržního mechanismu.

Velmi vhodným příkladem ilustrování možnosti využití a odlišných efektů či důsledků přímé a nepřímé mikroekonomické role státu v oblasti sociálního investování je oblast propagační politiky. S nízkou populační dynamikou, příp. i poklesem populace se potýká většina vyspělých zemí, včetně naší. Často se uvádí, že tento problém ohrožuje i stabilitu penzijního systému, zejména pokud jde o penzijní systém založený na průběžném financování. Podívejme se nyní, jak lze použít jednu či druhou formu uplatnění mikroekonomické role státu:

- V případě, že použijeme přímou formu, která spočívá v nahrazení role tržního mechanismu funkcí státu (alokací, redistribucí, regulací), znamená to, že různým způsobem budeme dotovat domácnosti, v nichž dojde ke zvýšení potomstva. To lze přispěvkem na dítě nebo daňovými úlevami. Můžeme například zvýšit rodičovský příspěvek až na takovou částku, kdy se významná část domácností rozhodne zvýšit počet dětí. Může však dojít k tomu, že tím podpoříme především populační aktivitu těch rodin, jejichž potomci budou ze solidárních systémů spíše čerpat po většinu svého produktivního života, než aby do nich přispívali. Místo toho, abychom takovou formou posílili solidární sociální systémy, dojde k jejich oslabení.

- V případě, že použijeme nepřímou formu, která spočívá v podpoře vývoje tržního mechanismu a odstraňování jeho nedokonalostí či nevyvinutosti, můžeme domácnosti stimulovat nejen podle toho, zda si pořídí dítě, ale také podle toho, jak je vychovají a jak se jejich potomek uplatní v době své profesní zralosti. Můžeme například část prostředků, kterými dospělý potomek přispívá do sociálních systémů, odvádět ve prospěch důchodového účtu jeho rodičů. Jedná se vlastně o určitý typ kontraktu mezi státem a domácností, který využívá princip přenesené ceny, o kterém bude řeč dále.

Odlišnost obou forem uplatnění mikroekonomické role státu v daném případě je zřejmá. Všimněme si přitom zejména následujícího:

- Přímá forma uplatnění mikroekonomické role státu v oblasti sociálního investování může vyvolat řadu vedlejších negativních účinků. Řada rodin si kupř. pořídí dítě a bude čerpat příslušnou sociální dávku. Tyto rodiny (respektive někteří jejich členové) však nebudou pracovat, takže nebudou produkovat zdroje, ze kterých by dané sociální dávky mohly být vypláceny.

Nepřímá forma je spojena s využitím kontraktů (přesněji HCC) na principu přenesené ceny, předpokládá rozvinutý kapitálový trh a státní oporu při zabezpečení příslušného typu kontraktů. Nepřímá forma vede k podstatně vyšší efektivnosti a současně i spravedlnosti než přímá. Při využití možnosti nepřímé formy hraje významnou (či dokonce klíčovou) roli vzdělání. Obecně platí závislost: čím vyšší vzdělání a schopnost uplatnit poznatky vzdělání v praxi, tím vyšší pravděpodobnost, že dotyčná osoba dosáhne vysokého příjmu. To, co jsme si ukázali na tomto

ilustrativním příkladu, platí obecně v celé oblasti systemu sociálního pojištění a sociálního investování s veřejnou podporou. V některých případech (kdy se ekonomické efekty produktivních služeb projeví až v prodloužení zenitu a především horizontu plnohodnotného produktivního uplatnění člověka) nelze princip přenesené ceny uplatnit přímo. Lze jej však uplatnit zprostředkovaně, což ovšem předpokládá existenci plně zásluhového systému penzijního pojištění.

Přímá alokační a redistribuční funkce státu pak může být kombinována s nepřímou funkcí státu, tj. podporou působení trhu a odstraňováním jeho nedokonalostí (zejména v oblasti pojišťovacích a kapitálových trhů). Přesné identifikování (rozlišení a pojmenování) jednotlivých funkcí státu a hledání způsobu jejich optimálního kombinování v konkrétně daných společenských podmínkách je základním předpokladem úspěšnosti reformy v této oblasti.

K dalším sociálně ekonomickým systémům tohoto typu patří (alespoň zčásti):

- Kultura (která hraje mimořádně významnou roli při vytváření lidských motivací a především **motivací spojených s přesahem stávajícího prožitkového horizontu člověka**, k jehož významu se dostaneme ve 4. kapitole věnované problematice lidského štěstí).
- Bytová politika (která například bezprostředně souvisí s možností uplatnění lidského kapitálu).
- Péče o rodinu.
- Aktivní politika zaměstnanosti.
- Řešení problematiky sociálního ohrožení či sociálního vyloučení z hlediska příjmově, etnicky či jinak definovaných skupin obyvatelstva.
- Apod.

Výše uvedené systémy nazýváme sociálně ekonomickými, protože mají jak významné sociální stránky, tak hrají důležitou roli i v ekonomickém vývoji, a to nejen na straně vstupů, ale i výstupů (toho, co je výsledkem - pozitivním, příp. i negativním) jejich reálného fungování v rámci celospolečenského vývoje.

Reforma financování investic do vrcholových forem vzdělání (vysokoškolského a celoživotního) je tedy klíčem k reformě všech sociálně investičních a sociálně pojišťovacích subsystémů veřejných financí. Řešení tedy není ve vnucených parametrických změnách, kterými je paušálně prodlužováno období, dokdy musí člověk pracovat, pokud nechce mít velmi nízké příjmy z veřejného penzijního systému, ale ve vytvoření podmínek, dokdy chce být produktivně činný (těší ho to, dává to smysl jeho životu, udržuje ho to v kondici fyzické a psychické) a dokdy může být produktivně činný. Zde jsou obrovské rezervy.

Toto je cesta k reformě systémů sociálního pojištění a sociálního investování s veřejnou podporou (v případě systému vzdělání a systému zdravotní péče současně i ekonomicky produktivních) systémů, která by nejen "nebolela", ale naopak byla pro člověka, napomáhala mu intenzivněji naplnit bohatství jeho života a prodloužit mu jeho plnohodnotný život. Tyto změny jsou nejen možné, ale odpovídají obsahu a charakteru vzniku vzdělanostní společnosti.

Lze třeba realizovat reformu financování systému zdravotní péče tak, aby byl orientován nikoli na nominální délku života, ale na reálnou délku života, tj. na prodloužení horizontu produktivního uplatnění člověka? Ano, znamená to mj. přesun

služeb poskytovaných systémem zdravotní péče do oblasti monitorování zdravotní situace a prevence. Příslušnou zainteresovanost lze vytvořit propojením systémů financování vzdělání, péče o zdraví a penzijního systému. A to – jak jsme již ukázali – prostřednictvím zprostředkovaného využití principu přenesené ceny.

Realizace souběžné (komplexní) reformy financování základních sociálních subsystémů (vzdělání, péče o zdraví, penzijního pojištění) a v návaznosti na to i v rámci možností navazujících sociálních subsystémů (financování bydlení, rodinnou politiku, politiku zaměstnanosti apod.) tedy znamená:

- Vzájemné propojení reformy těchto systémů sociálního pojištění a sociálního investování, které fungují s veřejnou podporou.
- Místo centrálního přerozdělování jsou využívány nové produkty kapitálového a pojišťovacího trhu, které vytvářejí potřebnou zainteresovanost, generují inovace a eliminují majetkové bariéry v oblasti nabývání, uchování a uplatnění schopností; při využití těchto produktů hraje nezastupitelnou roli stát.
- To mj. umožní dosáhnout rovnováhy penzijního systému prohloubením solidarity mezi těmi, co mohou a chtějí pracovat i ve vyšším či vysokém věku, a těmi, které z různých důvodů (např. nedostatečné přípravy vzdělávacím a rekvalifikačním systémem, zdravotních problémů, neperspektivní profesní trajektorie apod.) profesní trhy vyřazují z možnosti produktivní činnosti.

Vlastní řešení si pak lze představit tak, že po dosažení určitého věku (40 - 50 let) a po splnění určitých kvalifikačních požadavků (které mohou být formulovány poměrně přesně a jejichž splnění může mít složku formální i testovatelnou) by člověk mohl dobrovolně volit zařazení do progresivní, resp. aktivní součásti systému veřejného penzijního pojištění spojeného se systémem zdravotní péče zaměřené na prodloužení produktivního života a systémem celoživotního vzdělávání. Mohlo by se např. jednat o následující předpoklady - dosažené vzdělání, dosahovaný příjem.

Současné systémy (zdravotnictví, penzijní systém apod.) možnost svobodné volby v dostatečné míře neumožňují. To mj. vede k demotivaci osob přispívajících do těchto systémů a je jednou (zdůrazněme, že nikoliv však jedinou) příčinou deficitů těchto systémů. Pokud stát vytvoří podmínky, pro komplexní reformu těchto systémů, tj. pokud půjde cestou rozvoje nepřímé role, lze se domnívat, že daná reforma bude mít pozitivní vliv na fungování celého tržního mechanismu.

3.2 Financování vysokého školství

3.2.1 Popis systému financování vysokého školství prostřednictvím HCC s ohledem na podmínky ČR

V dalším budeme uvažovat oblast vysokoškolského vzdělání, která z řady důvodů souvisí s konstituováním společnosti založené na produktivních službách nejbezprostředněji a ve které dochází nejintenzivněji k využívání sekundárních investičních příležitostí. Uplatnění principu přenesené ceny v této oblasti lze popsat následujícím způsobem:

1. Prvotním věřitelem je samotná vysoká škola, tj. ten, kdo "prodává" systém vzdělávacích služeb.
2. "Kupující" (student, resp. po absolvování studia absolvent) "platí" za poskytnutý systém služeb podle toho, co mu nabytí schopností prostřednictvím systému

vzdělávacích služeb přinese – tj. odvádí ze svého příjmu po absolvování vysoké školy a po překročení určité hranice příjmu (jedno- či vícenásobku statisticky vyčíslené průměrné mzdy) určitou částku (např. 3–5 % z dosaženého příjmu) buď po předem stanovenou dobu (10–15 let), čímž je závazek vyrovnán (bez ohledu na to, kolik a kdy bylo reálně zapláceno), nebo do vyrovnání závazku (který může být či nemusí být úročen).

Pokud mají být problémy spojené s nedokonalostmi a nevyvinutostí kapitálového trhu v oblasti financování řešeny, musí dojít k vývoji tržního mechanismu (a to konkrétně v oblasti kapitálového trhu) takovým směrem, aby byly eliminovány překážky formulované v předcházející části. Zejména pak musí být vyhověno následujícím:

- Poskytovatel vzdělávacích služeb musí být zainteresován na jejich kvalitě, a to i přímo finančně, svým postavením v konkurenčním prostředí, tj. musí být vytvořeny i podmínky pro konkurenci mezi poskytovateli vzdělávacích služeb ve srovnatelných oborech.

- Nesmí existovat bariéra přístupu ke vzdělání, která by vyplývala z majetkové, resp. příjmové situace domácnosti či zájemce o poskytnutí vzdělávacích služeb.

Tyto požadavky mechanismus placení založený na přenesené ceně splňuje. Ve stručnosti lze říci, že každý platí nikoli přímo, ale až výnosem z toho, co si pořídil. Cena se přenáší z budoucnosti (kde vzniknou reálná tržní ocenění) do kontraktů uzavíraných v současnosti. Připomeňme, že právě ve smyslu tohoto přenosu budoucích tržních ocenění do parametrů současných kontraktů hovoříme o přenesené ceně.

Je zřejmé, že přenesená cena zobecňuje pojem ceny jako takové. Původní pojem ceny je spojen s předpokladem, že nabyvatel statku v době, kdy platí, je schopen – alespoň přibližně – odhadnout užitek, který mu pořízením statku vznikne, příp. výnos z použití statku. V případě poskytnutí vzdělávacích služeb je takový odhad velmi obtížný z důvodů pojednaných výše. Navíc může docházet k předem nepředvídatelným individuálním rozdílům, kvalita poskytnutých vzdělávacích služeb se projeví v celém portfoliu případů, spojených s uplatněním těch, kterým byly vzdělávací služby poskytnuty.

Přenesená cena v oblasti financování vysokoškolského vzdělání plní několik funkcí současně:

1. Funkci investiční (úvěrovou): Každý má přístup ke vzdělání nezávisle na tom, zda má či nemá prostředky na úhradu studia.

2. Funkci solidární a pojišťovací: Úspěšnější absolventi zaplatí více než méně úspěšní (neúspěšní neplatí nic). Jedná se o určitou solidaritu méně a více úspěšných (neúspěšných) absolventů, o způsob jejich ochrany před rizikem i o rozptýlení rizika, které nese poskytovatel vzdělávacího servisu. Tato funkce se projevuje nejvíce u systémů typu absolventské daně. K tomu M. Palacios (2004, s. 76-77) uvádí: *"Posledním argumentem podporujícím HCC je, že tento systém rozděluje prostředky spravedlivě. Ekonomicky úspěšní absolventi odvádí vyšší splátky a studentům ve finanční tísní je umožněno splácení zkrátit (přerušit, odpustit,...). HCC tak napravuje regresivitu, která existuje v systému tradičních půjček: v systému HCC absolventi s vysokými příjmy nepřímo subvencují absolventy s příjmy vyššími. Tento proces je typickým cílem mnoha politických stran na celém světě. HCC je tak jedním z mála nástrojů, které umožňují dosáhnout politického cíle a zároveň zmenšit nerovnost. Systém HCC uspokojí jak ty, kteří mají jako cíl samotnou rovnost, tak i ty, kterým*

záleží na participaci tržních vztahů v systému financování VŠ." Výrazné rozptýlení rizika, tj. ochrana investora, ale i neúspěšných absolventů, je i u systémů splácení neúročeného závazku.

3. Funkci ceny (resp. přenesené ceny): Vzdělávací zařízení je motivováno k co nejlepší kvalitě vzdělávacího servisu z hlediska uplatnění absolventa na profesních trzích a získává finanční prostředky podle toho, jak se jeho absolventi na profesních trzích uplatňují. Tj. tato "přenesená cena" plní funkci ceny v oblasti zabezpečení alokační efektivnosti prostředků (a plní ji podstatně lépe, než by byla "skutečná cena" v podobě předem předepsaného školného). Kromě motivační a alokační funkce plní ještě informační funkci. Splácení závazků může probíhat prostřednictvím centrálního evidenčního systému, který pro všechny hráče systému (vysoké školy, uchazeče o studiu, firmy i finanční instituce) poskytuje v anonymní a vhodně agregované podobě informace o tom, jakou příjmovou perspektivu má vzdělání na té či oné vysoké škole v tom či onom oboru.

Všechny typy přenesené ceny (která má podobu určitého závazku) mohou být obchodovány na sekundárních kapitálových trzích. Rovněž tak mohou mít alternativu přímé úhrady, kterou je nutné chápat jako nominální a následné (sekundární) ocenění původně "nenominálního" závazku. V obou případech pak na těchto sekundárních trzích vzniká nominální ocenění přenesené ceny. Souhrnně řečeno: Přenesená cena je tím, co umožňuje napravit nedostatky kapitálového trhu v oblasti investování do lidských schopností prostřednictvím poskytování vzdělávacích služeb.

3.2.2 Co bylo uděláno doposud?

Již v polovině 90. let se připravoval tzv. Botlíkův návrh na financování vysokých škol, který vycházel z australských zkušeností. Australský systém se ukazuje – i s odstupem téměř 20 let - jako nejvhodnější základ. Je založen na tom, že student platí (resp. může platit) až po ukončení vysoké škol procentuálně stanovenou část ze svého příjmu. A to ještě až tehdy, když má dostatečně vysoký příjem. Přímá platba je výrazně zvýhodněna. Na základě toho byl u nás zpracován výše zmíněný záměr zákona.

Na základě toho v roce 2001 připravil tým vedený P. Matějů zákon o změně financování na vysokých školách. P. Matějů byl spolu s poslankyní J. Mihalčinovou též jeho předkladatelem. V únoru 2002 tento zákon těsnou většinou neprošel. Návrh pracoval s podstatnou invencí, a to i oproti modelu uplatňovanému v Austrálii. Klád důraz na to, aby způsob placení co nejvíce odpovídal tomu, jak funguje cena.

Podle tohoto návrhu každým rokem by tomu, kdo neplatí přímo, narůstal určitý závazek vůči fakultě. Tento závazek by nebyl úročen (což je podstatný moment systému). Přímé platby by byly výrazně zvýhodněny (až o 50 %).

Celý systém by vyrůstal na bázi uchování stávajícího způsobu financování jako jeho motivující nadstavba a postupně by na sebe přebíral těžiště financování. Riziko by nevznikalo ani na straně investora, který je v takovém systému současně poskytovatelem vzdělávacích služeb, ani na straně toho, komu jsou vzdělávací služby poskytovány. Nejsou potřeba banky ani žádné zvýhodněné úroky či jiné mimotržní prvky. V tomto systému je každá fakulta velmi silně zainteresována na tom, aby se její absolventi co nejlépe uplatnili. Pro studenta je to dokonce výhodnější, než studovat v nemotivujícím systému cechovního typu. Vysoké školy, zejména univerzity, by začaly systematicky vytvářet funkční absolventské sítě,

umožňující zásadní zvýšení uplatnitelnosti absolventů. Způsob placení by umožňoval plnou informovanost všech zúčastněných stran o tom, jak se vyvíjí plat absolventů každé jednotlivé fakulty v dlouhodobější perspektivě.

Označením stávajícího postavení vysokých škol jako "systému cechovního typu" narážím na to, že oblast vysokého školství z hlediska svého chování v období, kdy nazrála nutnost přechodu ke vzdělanostní společnosti, má postavení a chová se jako oblast cechovně spoutaných řemesel na prahu průmyslové revoluce.

Byly promyšleny i detaily technické stránky, např. způsob odvodu prostředků od absolventů (obdobným způsobem, jakým se platí zdravotní či sociální pojištění) i to, jak by si samy fakulty mohly jednotlivé parametry nastavovat a jak by docházelo k jejich postupné deregulaci.

Další příležitost pro řešení problémů, které by znamenalo využití přirozených předpokladů naší země a zajistilo lepší perspektivu, bylo projednání zprávy OECD o stavu vysokého školství v ČR a na to navazující příprava tzv. Bílé knihy terciárního vzdělání v roce 2006. Zde byly jednak některé momenty systému doladěny a začleněny do vazeb na fungování celého systému vysokého školství. Ve snaze najít širší konsensus byly přijaty i některé kompromisy. Část akademické obce byla připravena se na cestu kvalifikovaně připravených reforem vydat. Proběhla intenzivní veřejná diskuse. Bohužel se tehdy proti celému systému vší silou postavila Paroubkova vláda, která si z antireformní politiky udělala laciný zdroj voličské přízně. Či alespoň se domnívala, že tomu tak bude. Byla hluchá ke všem argumentům a zakrátko na to doplatila.³

- Systém generuje informace o uplatnění absolventů jednotlivých vysokých škol a jednotlivých oborů, které jsou využitelné při investičním rozhodování nabyvatelů vzdělání, finančních institucí i zaměstnavatelů.
- Do systému mohou být zapojeny soukromé zdroje, aniž by se vytvářela majetková bariéra přístupu ke vzdělání.
- Změna současného systému (nastartování nového systému) bude postupná, přitom spojená zejména s tím, jak bude generovat informace o kvalitě vzdělávacího servisu z hlediska uplatnění absolventů té či oné vysoké školy, toho či onoho oboru.
- Postupně bude systém působit na zkvalitnění studia i na nižších vzdělávacích stupních.

---

³ Pak dochází k určitému zvratu ve vývoji jak u nás, tak i v globálním měřítku. Místo hledání cest k vytvoření vyšší míry „vertikální prostupnosti“ společnosti, větší míry rovnosti šancí pro společenský vzestup nezávislý na výchozí příjmové a majetkové pozici domácností, dochází k prohlubování společenské segregace a k omezování možností společenského vzestupu. Ověřené i perspektivní systémy financování vysokého školství (australský HECS i MyRichUncle v USA) jsou deformovány a stávají se nefunkčními. Anglii se podařilo prosadit systém, který se navenek tváří jako systém zvyšující rovnost příležitostí i jako systém využívající HCC, ve skutečnosti se však jedná o systém, který otevírá cestu k možnosti vydírat absolventy na bázi jejich zadlužení, zvyšuje rozestup mezi bohatými a chudými z hlediska možnostmi studovat na prestižní univerzitě, mění oblast vysokého školství v oblast umožňující prohlubování společenské segregace. Tyto neblahé změny v oblasti financování vysokého školství, k nimž dochází celosvětově na přelomu druhého a třetího milénia, patrně souvisí s povahou historického excesu, který v současné době prožíváme. Dle našeho názoru jim akademická obec nevěnuje dostatečnou pozornost. Tým, který se podílí na zpracování této monografie, se v rámci svých možností uvedenou problematikou zabývá a podrobí ji rozboru v některém ze svých dalších výstupů.

3.2.3 Role absolventských sítí univerzit

K představě o tom, jaké možnosti radikálního zvýšení efektivity univerzitních vzdělávacích služeb, je vhodné uvést něco o absolventských sítích univerzit. Pokud totiž říkáme, že hlavním produktem univerzit by měl být kvalitně vzdělaný student (jako lidský kapitál), opomíjíme, že nejde jen o studenta jako jednotlivce, ale o možnost spojenou s vytvářením kooperující absolventské sítě (jako sociálního kapitálu). K tomu uvádím pár řádek z dříve napsaného článku:

Od doby přijetí absolventa k jeho nástupu do prvního zaměstnání uplyne zpravidla pět let. Za tu dobu se hodně změní a vysoká škola jej proto připravuje na budoucí situaci v oblasti profesních trhů, nikoli na tu, jaká je v době zahájení jeho studia. Nejde jen o vstup do prvního zaměstnání, ale o jeho připravenost reagovat na měnící se požadavky profesních trhů dlouhou dobu po absolvování vysoké školy.

Z hlediska trendů v oblasti sektoru terciárních vzdělávacích služeb platí, že jsme stále více vystaveni globální konkurenci, která nás nutí srovnávat se s úrovní odpovídající světové špičce. A nejen to. Vzhledem k tomu, jak dynamický vývoj zde probíhá, nestačí napodobovat jen to nejlepší. Než by k tomu došlo, bylo by už pozdě. Měli bychom umět odhadnout, kam v dohledné době způsob poskytování vzdělávacích služeb dospěje a zaměřit se na dosažení komparativních výhod z hlediska toho, co bude standardem za několik málo let.

Z tohoto hlediska je nepřehlédnutelným faktem, že výrazně roste role absolventských sítí špičkových světových univerzit. Jde o zásadní změnu finálního produktu, kterým byl dosud lidský kapitál – člověk se svými schopnostmi nabytými prostřednictvím vzdělávacího servisu. Nyní se jím stává sociální kapitál – lidský kapitál, který nachází své uplatnění a je využíván prostřednictvím sociálních sítí.

Dnes již klasickou koncepci sociálního kapitálu vypracoval Pierre Bourdieu v 80. a 90. letech. Podle něj se jedná o *"kapitál sociálních konexí, počestnosti a vážnosti"*. (U nás vyšla v roce 1998). Na něj navázal Manuel Castells svou prací "Informační věk – ekonomika, společnost a kultura", která vyšla v roce 1999. Její stěžejní myšlenkou je idea síťové společnosti, čili společnosti sítí (network society): *"Sítě konstituují novou sociální morfologii našich společností a difúze síťové logiky podstatně modifikuje postupy a výsledky výrobních, zkušenostních mocenských a kulturních procesů. Zatím co síťová podoba sociální organizace existovala v jiných dobách a prostorech, nové informačně technologické paradigma poskytuje materiální základnu pro její expansivní proniknutí veškerou sociální strukturou. Kromě toho... tato síťová logika indukuje sociální determinaci vyšší úrovně, nežli logika specifických sociálních zájmů vyjadřovaná sítěmi: moc toků získává nadřazené postavení nad toky moci. Přítomnost nebo nepřítomnost v síti a dynamika každé sítě vis-a-vis jiným sítím jsou rozhodujícími zdroji vlivu a změny v naší společnosti: společnosti, kterou proto můžeme, jak se sluší a patří, nazývat síťovou společností ..."*

Je pozoruhodné, a v dějinách vědy o společnosti se to nestává často, jak teoretické řešení problematiky sociálního kapitálu a sociálních sítí koresponduje s výrazně rostoucí rolí špičkových univerzit při produkci absolventských sítí. Ukazuje se a potvrzuje, že klíčovou roli při tom mají informační toky. Vztah absolventa k jeho "mateřské vysoké škole" není jen záležitostí přirozených sympatií, vzpomínek na spolužáky, s nimiž se lze při různých příležitostech organizovaných univerzitou setkat. Špičkové univerzity poskytují svým absolventům celoživotní a informační servis, který je vybavuje nejnovějšími poznatky z oboru jejich uplatnění. Současně si tím univerzity zabezpečují zpětnou vazbu z hlediska ověření relevance výsledků

poznání v praxi. Mnohem lépe se jim pak odhadují budoucí požadavky profesních trhů, pro které mohou připravovat svoji produkci.

Absolventské sítě hrají důležitou roli při uplatnění absolventů univerzit. Prostřednictvím absolventů, kteří již zastávají významná místa, se uplatňují noví absolventi. Přitom schopnost získávat špičkové odborníky v budoucnu zvyšuje hodnotu stávajících absolventů ve firmě. Firma nekupuje "zajíce v pytli", ale toho, koho ti, co se ve firmě osvědčují, již znají z týmové práce na univerzitě. Firmy si navíc uvědomují, jak zcela zásadní význam (při realizaci jejich investiční a odbytové strategie) pro ně má spolupráce s univerzitami schopnými tvořit globální absolventské sítě.

Z hlediska našich "malých českých poměrů" však v této souvislosti vystupuje do popředí spíše otázka: Proč tyto tendence nepozorujeme u nás doma? Proč se u nás naše univerzity nejenže nesnaží o něco podobného, ale hrají spíše mrtvého brouka, který nevidí a neslyší? Odpověď je jednoduchá. Funkční absolventské sítě s výše popsány atributy začaly vznikat tam, kde byly univerzity zainteresovány pozičně i finančně na uplatnění svých absolventů. Uplatnění absolventů bylo prvotním a nejdůležitějším stimulem, který vedl a vede k zásadní proměně finálního produktu. V našich podmínkách však zainteresovanost vysokých škol na uplatnění svých absolventů v podstatě neexistuje, rozhodně ne finanční a rozhodně ne v tom smyslu, že by si vysoké školy z tohoto hlediska konkurovaly. A tak jen nárokují více a více peněz, ignorují to, co se odehrává ve světě a produkují stále větší procento nezaměstnaných. Za zmínku stojí, že možnost a nutnost využití výše uvedených možností si u nás uvědomují některé soukromé vysoké školy.

V 5. kapitole věnované problematice bariér reforem, které by umožnily zrod společnosti, jejíž ekonomiky je založena na produktivních službách, ukážeme jednu z hlavních příčin, proč jsou možnosti vytváření absolventských sítí univerzit využívány ve zjevně nedostatečné míře. Konkrétně pak to, jaké jiné sociální sítě se vytvářejí a působí proto uplatnění schopností.

3.3 Penzijní systém – zprostředkované uplatnění přenesené ceny

Z povahy mechanismu zprostředkovaného uplatnění přenesené ceny na bázi HCC vyplývá, že čím větší míru zásluhovosti se podaří promítnout do penzijního systému založeného na průběžném financování, tím účinnější vazbu mezi efekty odvětví produktivních služeb (zejména celoživotního vzdělávání a péče o zdraví) a zdroji jejich financování lze zajistit.

V této části ukážeme reálné možnosti, které se v tomto směru nabízejí v našich podmínkách v návaznosti na současný stav. Poté si ukážeme možnost posílení zásluhovosti oproti modelům NDC systémů uplatňovaných ve světě či navrhovaného u nás tak, aby se posílily motivace všech zúčastněných subjektů (pojištěnců, poskytovatelů vzdělávacích a zdravotních služeb, příp. i navazujících odvětví produktivních služeb) k prodloužení období dobrovolného produktivního uplatnění člověka.

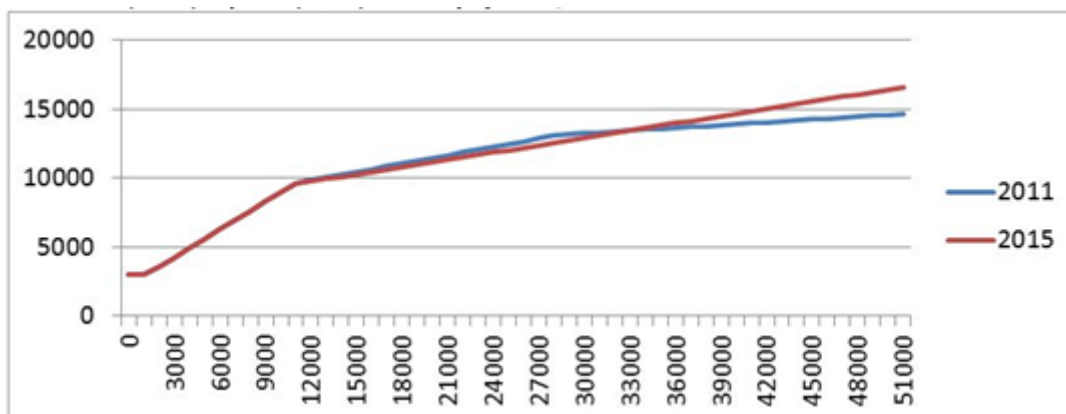
3.3.1 Výchozí situace v ČR

Dnešní český penzijní systém je netransparentní, nesrozumitelný atd., a to i ve smyslu nálezu Ústavního soudu ČR z roku 2010. Z tohoto pohledu je účelné ho (první pilíř) reformovat tak, aby se zprůhlednil – "vyčistil" od nejružnějších nánosů

minulosti. Do historie české penzijní politiky se zapsal Ústavní soud ČR svým náležen z roku 2010. Ideově zřejmě vyšel z názoru, že české "důchodové pojištění" by mělo být sociálním pojištěním, které dnes, zejména v Německu, je založeno především na principu (pojistné) ekvivalence mezi penzí a pojistným. Platné redukční hranice, obsažené v § 15 zákona o důchodovém pojištění, prohlásil soud za protiústavní, "neboť ve svých důsledcích a v kombinaci s ostatními parametry a stávající konstrukcí důchodového systému negarantuje dostatečně ústavně zaručené právo na přiměřené hmotné zabezpečení dle čl. 30 odst. 1 Listiny základních práv a svoboda vede k neakceptovatelné nerovnosti mezi různými skupinami důchodových pojištěnců" (Ústavní soud, 2010). Zrušený § 15 obsahoval 2 redukční hranice a 3 sazby: 10 500 Kč (zápočet 100 % do této výše) a 27 000 Kč (zápočet 30 % do této hranice a 10 % nad ní). Soud v této souvislosti v nálezu také uvedl, že "složitá konstrukce důchodového systému je natolik netransparentní, že je pro své adresáty de facto zcela nesrozumitelná".

Vláda musela zareagovat rychle, protože § 15 byl zrušen k 30. 9. 2011. Reakce nebyla zásadní, jak by odpovídalo nálezu ústavního soudu. 1. redukční hranice byla nově jen parametrizována jako 44 % průměrné celostátní mzdy (PM), do této hranice se výdělky i nadále neredukují. Největší změnou bylo stanovení 2. redukční hranice na 400 % PM, místo dosavadních cca 114 % s tím, že do této podstatně zvýšené hranice bude nově (po přechodném období) platit redukční sazba 26 % a nad ní 0 %. Obrázek 3.1 ukazuje, že v rozmezí hrubé mzdy do 40 000 Kč měsíčně byly změny malé. K zajímavému zvýšení budoucích penzí dochází jen u nejvyšších výdělků, což je dáno i zastropováním důchodu 2. redukční hranicí až na úrovni 400 % průměrné celostátní mzdy. Tento strop ovšem výrazně přesahuje zastropení doporučované světovými experty – na úrovni 125-200 % PM.

Obrázek 3.1: Závislost čistého důchodu na hrubé mzdě v ČR před malou důchodovou reformou (2011) a po ní (2015); 45 let pojištění, v Kč

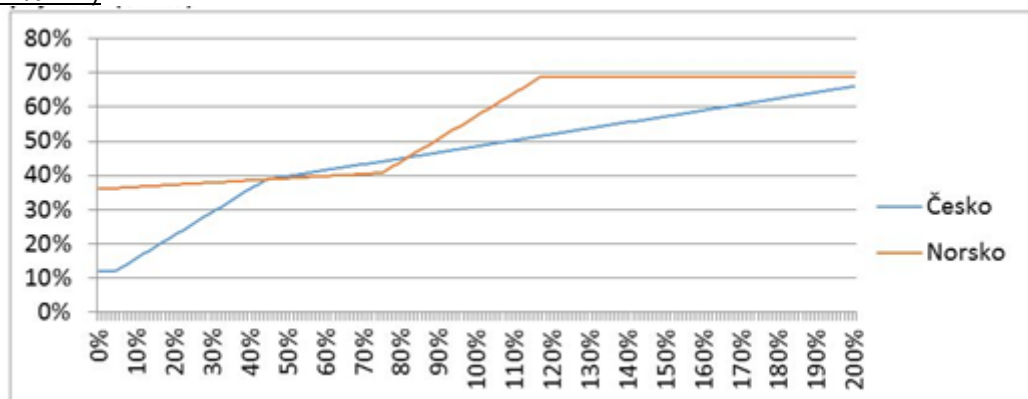

Vlastní výtvar (Vostatek)

Za povšimnutí na obrázku 3.1 stojí i zvláštní tvar penzijní křivky před i po malé důchodové reformě. Demonstrujeme to více na obrázku 3.2 srovnáním s norskou křivkou. Norsko od roku 2011 zavedlo (plně ekvivalentní) systém NDC, doplněný zvýšením nízkých důchodů z NDC "garantovanou penzí". Na obrázku vidíme poměrně nízké zastropování důchodu z NDC na úrovni nižší než 120 % PM. Křivka NDC do tohoto stropu probíhá plynule od nuly: na obrázku je to vidět jen částečně, protože většina klientů se mzdou do mediánu má penzi z NDC zvýšenou příplatkem – garantovanou penzí, přitom rezidenti bez penze NDC mají garantováno 36 %

hrubé PM (45 % čisté PM). K Norsku je třeba dodat, že tam mají ještě dva systémy podnikových penzí a seniorský příspěvek na bydlení. (Volba Norska je dána dostupností dat – skandinávské penzijní systémy totiž vesměs primárně nevycházejí z PM, ale ze specifických sociálních ukazatelů, označovaných jako "základní částky". Tvary penzijních křivek jsou v těchto zemích velmi podobné.)

Obrázek 3.2: Závislost důchodu na mzdě v Česku (2015) a v Norsku (2011), po 43 letech pojištění (v % PM)

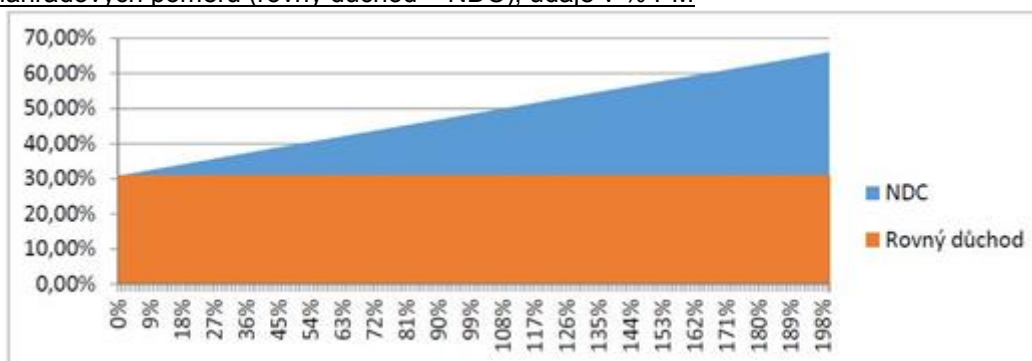

Vlastní výtvar (Vostatek) a Willmore (2011)

Česká penzijní křivka odráží konstrukci obou "výměr" starobního důchodu. Kombinace nízké solidární "základní výměry", určené pro pojištěnce s dlouhou dobou účasti na systému, s "procentní výměrou", která je výrazně solidární od vcelku nahodile zvoleného bodu (44 % PM), nemá základní koncepční, systémovou logiku. Na druhé straně je většina klientů do mediánové mzdy (86 % PM) pokryta na úrovni odpovídající sociálně-demokratickým systémům veřejných penzí.

Za nejvhodnější řešení pro nejbližší dobu se ukazuje kombinace rovného důchodu a NDC, vycházející z parametrů veřejného penzijního pilíře platných od roku 2015 (návrh zpracoval J. Vostatek) – viz obrázek 3.3.

Obrázek 3.3: Návrh zásadní reformy "důchodového pojištění" bez zásadní změny rozhodujících náhradových poměrů (rovný důchod + NDC), údaje v % PM

Vlastní výpočet (Vostatek)

Dnešní konglomerát je v tomto návrhu nahrazen dvěma veřejnými penzijními pilíři: rovným důchodem na úrovni 25-30 % průměrné celostátní mzdy a plně ekvivalentním sociálním starobním pojištěním s pojistným na úrovni 9-12 % ze mzdy. Toto doporučení je v souladu s expertizou Světové banky pro MPSV v roce 2003 i s doporučeními Světové banky, platnými od roku 2003 dodnes a opírajícími se o zkušenosti se zaváděním systémů sociálního pojištění typu NDC ve světě.

3.3.2 Základní funkce penzijního systému

Vždy je důležité přesně definovat objekty, s nimiž teoreticky pracujeme. V našem případě např. - co je to vlastně systém penzijního pojištění, proti jakému riziku pojišťuje, resp. co je pojistnou událostí v tomto systému? Domníváme se - a to je jedna ze zásadních otázek -, že pojistnou událostí je případ, kdy člověk v důsledku procesu narůstajícího věku ztrácí (z různých příčin) schopnost získat prostředky k zabezpečení svého důstojného života formou produktivní (výdělečné) činnosti.

Z toho pak vyplývá, že hlavní typ solidarity, o který v systému jde, je solidarita mezi těmi, kteří chtějí a mohou být produktivně činní i ve vyšším věku (u kterých pojistná událost nenastala) a těmi, kteří nemohou či nechťejí (nemohou, protože jsou již psychicky vyčerpáni v daném oboru zaměstnání) získat prostředky formou produktivní činnosti.

Z tohoto pak vyplývá, že čím silnější motivace do systému dáme (a to pro všechny zúčastněné) k prodloužení horizontu i zenitu produktivního uplatnění, tj. čím více bude systém zásluhový, tím bude i solidárnější, pokud jde o tento hlavní typ solidarity. (Solidaritě mezi těmi, kteří si dostatečnými příjmy v plně zásluhovém systému vytvořili dostatek prostředků na tento hlavní typ pojištění, a těmi, kteří nikoli, je třeba řešit mimo pojistný systém a z jiných zdrojů, např. formou jednotné dávky vyplácené po splnění určitých podmínek.)

Pak můžeme uvažovat např. o následujícím:

- Systém nemusí mít nastavenou hranici odchodu do důchodu.
- Z hlediska plné zásluhovosti by se mělo uvažovat i časové rozlišení odvodů do systému (reálná hodnota peněz v čase).

Do budoucna pak můžeme uvažovat o tom, jak důležité je racionální projektování celoživotní dráhy profesního uplatnění, jakou roli zde má vzdělání na všech stupních, jakou roli mají profesní organizace, jaké možnosti nadstandardních forem zdravotního pojištění takové motivaci odpovídají, jaké jsou možnosti přechodů mezi profesemi apod.

Perspektivně jde o to, aby průběžný systém představoval nejspolehlivější formu úspor pro financování poproduktivního období života člověka.

Reformování systému tímto směrem je dlouhodobou záležitostí, přesahuje jedno volební období a předpokládá důsledné "prokomunikování" dané problematiky s odbornou sférou i veřejností tak, aby se vědělo, o co jde, a jaké jsou záruky trvalé stability systému.

K výše uvedenému je třeba poznamenat určitou korekci. Důchodové pojištění (pokud to tak budeme nazývat) je specifický typ pojištění. U "běžného" pojištění lze předpokládat, že většina lidí se chová tak, aby pojistná událost v jejich případě nenastala. S výjimkou patologických případů či pojistných podvodníků si zřejmě nikdo nepřeje, aby ho už konečně vykradli, aby už konečně vyhořel, aby už konečně havaroval, když si tolik let platí pojištění proti vykradení, požáru či havárii. Do této kategorie by mohly spadat invalidní či pozůstalostní důchody – pojištění proti riziku, že člověk "předčasně" z důvodu nemoci či úrazu s trvalými následky ztratí možnost pracovat v produktivním věku či pojištění proti riziku úmrtí osoby, na kterou je člověk odkázán výživou.

Takovéto pojištění (většinou) funguje na principu průběžného systému a solidarity. Kdyby si měl každý sám na svůj účet spořit pro případ, že např. vyhoří, bude vykraden či havaruje, jistě by to pojištění bylo mnohem dražší. Ti, které nepostihne pojistná událost, jsou po finanční stránce solidární s těmi, kteří jsou pojistnou událostí postiženi, a považuje se za přirozené, že ze systému pojištění čerpají mnohem méně, než do něj vložili, nebo nečerpají vůbec nic.

V případě starobního důchodu je situace jiná. Část lidí se na důchod těší. A vůbec to neznámá, že musí přestat pracovat. Často jim jde spíše o to, aby konečně mohli dělat to, co je baví, těší či zajímá, ale co v současném ekonomickém systému není náležitě honorováno. Důchodci mohou "pracovat" v takové míře a rozsahu, jak jim vyhovuje. Mohou mít radost toho, že konečně mohou dělat něco užitečného pro druhé třeba jen za malou protislužbu, za vynaložené náklady či zcela zdarma. Díky důchodu jsou v situaci, kdy v jejich případě o peníze může jít až v poslední řadě. Mohou se více nebo dokonce plně věnovat svým dětem a vnoučatům nebo svým zálibám. Pojištění starobního důchodu je tedy specifické v tom smyslu, že se jedná o kombinaci pojištění a spoření. Proto musí být založeno nejen na solidaritě, ale do jisté míry i na (nejen) finanční zásluhovosti. Koneckonců i pojištění obvyklého typu umožňuje v některých případech možnost vyššího pojistného spojeného s nadstandardním plněním v případě pojistné události.

Pojistná událost v zásluhovém penzijním systému tedy nastává ve dvou případech:

- Když někdo v důsledku zvyšování věku ztrácí schopnost vykonávat produktivní činnost, kterou by jinak vykonával i nadále a která mu zajišťovala dostatek prostředků pro důstojný život.
- Když si někdo zvolil profesní dráhu, která mu nepřináší dostatečné uspokojení, a současně si v systému vytvoří dostatek prostředků, aby se mohl věnovat nevydělečné či méně výdělečné činnosti, po které touží.

Oba případy mohou být a zpravidla též bývají kombinovány, resp. žádný z nich zpravidla nevystupuje v čisté podobě, a to jak z hlediska životních prožitků, tak i příjmu: Člověk odchází vykonávat činnost, která ho více baví, méně zatěžuje a současně může mít i doplňkový příjem.

Tím významnější bude racionální projektování dráhy celoživotního uplatnění, výchova k tomuto umění, nalezené cest spojení "příjemného s užitečným", kde jsou velké rezervy. A jsem přesvědčen, že právě ekonomika založená na produktivních službách nabídne obrovské množství pracovních příležitostí, které bude možné moci ve vyšším věku vykonávat s potěšením. Využívat k tomu např. životní zkušenosti a mezigenerační nadhled.

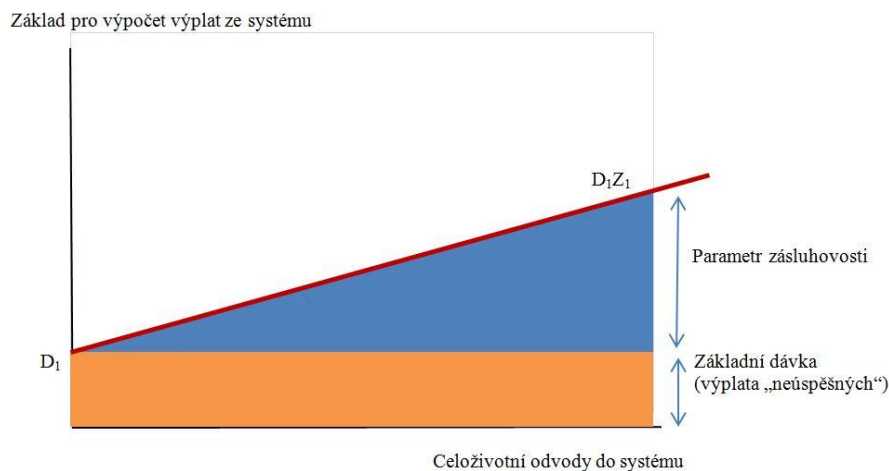
Všimněme si, že to, jak se díváme na roli, funkci či podobu penzijního systému velmi úzce souvisí s pojetím člověka, dokonce i s otázkou, v čem spočívá lidské štěstí či co je náplní smyslu jeho života. Proto – ovšem nejen proto – se budeme věnovat této otázce samostatně.

3.3.3 Plně zásluhový systém

Ideální penzijní systém skutečně patrně neexistuje. Ale ekonomové vždy hledají nějaké optimum v podobě nějakého typu rovnováhy. Bylo by otázkou rovnováhy (ve smyslu vyrovnání protichůdných tendencí) nastolit v případě penzijního systému.

Pokusme se vytvořit obecný model plně zásluhového penzijního systému, viz obrázek 3.4:

Obrázek 3.4: Zásluhový systém se základní penzijní dávkou

Vlastní výtvar (Valenčík)

K tomu:

1. Na horizontální ose je velikost celoživotních odvodů do systému určité osoby v reálných hodnotách c_i (tj. jednak je nutné v podrobnějším modelu uvažovat, že příjem člověka se mění, dále pak i to, že peníze odvedené do systému mají větší hodnotu než peníze odvedené později, v neposlední řadě pak i to, že různí lidé odvádějí peníze do systému různou dobu).
2. Na vertikální ose je uveden základ pro výpočet výplaty důchodu (podíl, který může příslušná osoba čerpat z objemu peněz, které byly v běžném roce do systému odvedeny, po odpočtu částky, která připadá na výplatu základní dávky). Vlastní důchod se pak vypočítá podle toho, kolik bylo v běžném roce do systému odvedeno, a počtu let, po které bude z toho, co daná osoba do systému odvedla, svůj důchod čerpat podle statisticky vyčíslené průměrné doby dožití.
3. D_1 (dále viz $(\alpha \times R_{2020})/L_{2020}$) je základní důchodová dávka. Objem peněz na základní dávku je stanoven jako procentuální částka z objemu peněz, které byly v běžném roce do systému odvedeny. Velikost částky, která je pro každou osobu v systému stejná, je pak podílem objemu peněz na základní dávku děleným počtem osob, které mají nárok na její čerpání.
4. D_1Z_1 je linie výplat podle zásluhovosti. Čím je strmější, tím větší je zásluhovost v systému. Pokud by byla vodorovná a začínala v D_1 , dostávali by všichni stejnou důchodovou dávku.

K tomu nástin proměnných a vztahů mezi nimi:

Dejme tomu, že:

R_{2020} je celková suma prostředků, která byla vybrána do průběžného systému (1. pilíře) v tomto roce (např.) 2020.

α je procentuálně stanovený koeficient, který říká, jaká část z R_{2020} připadne na základní dávky (tuto základní dávku dostane každý)

$\alpha \times R_{2020}$ je částka určená na výplatu základních dávek (např. 30 % z toho, co se v daném roce vybere)

L_{2020} je počet účastníků systému v roce 2020 – jsou to ti a jen ti, co již odešli do důchodu a čerpají ze systému

$$(\alpha \times R_{2020}) / L_{2020} \quad (1)$$

je velikost dávky, kterou dostane každý, kdo začal čerpat důchod

$$(1 - \alpha) \times R_{2020} \quad (2)$$

je částka, která v systému zůstane pro výplatu zásluhové složky

c_i celoživotní částka, kterou pojištěnec, který odešel do důchodu, odvedl do systému

d_i očekávaná průměrná doba dožití příslušného jednotlivce

c_i/d_i vyjádření nároku na částku, kterou může jednatlivec ze zásluhové složky čerpat

$$C/D = \sum c_i/d_i \quad (3)$$

suma nároků všech osob, které čerpají ze zásluhové složky

$$(R_{2020} - \alpha \times L_{2020}) / (C/D) \quad (4)$$

"jednotka" nároku

$$((R_{2020} - \alpha \times L_{2020}) / (C/D)) \times (c_i/d_i) \quad (5)$$

je důchod, který v daném roce dostane příslušná osoba ze zásluhové složky

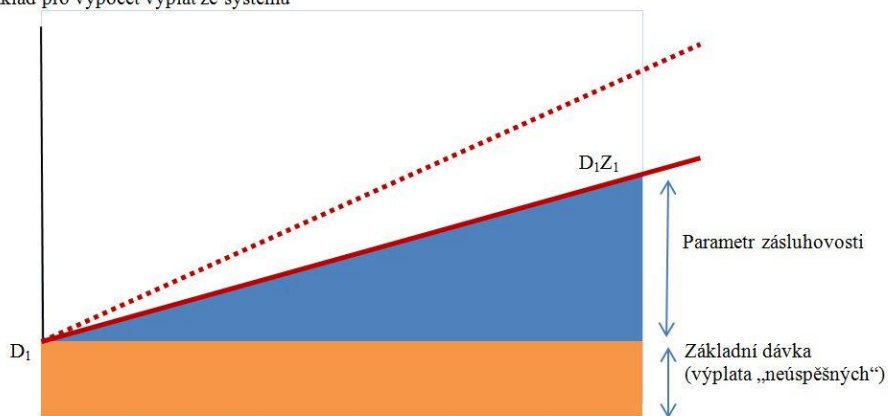
$$(\alpha \times R_{2020}) / L_{2020} + ((R_{2020} - \alpha \times L_{2020}) / (C/D)) \times (c_i/d_i) \quad (6)$$

Je celkový důchod jednotlivce v systému

Co se stane, když v systému zvýšíme zásluhovost (jak ukazuje tečkovaná červená linie na obrázku 3.5):

Obrázek 3.5: Zvýšení míry zásluhovosti

Základ pro výpočet výplat ze systému

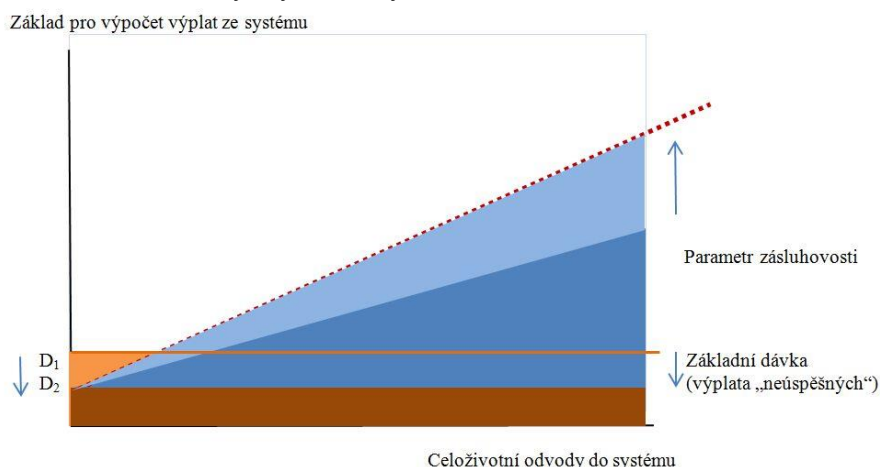

Vlastní výtvar (Valenčík)

Zdálo by se, že větší zásluhovost bude znamenat nižší výplaty základních dávek, tak jak je uvedeno na obrázku 3.6:

Obrázek 3.6: Důsledky zvýšení míry zásluhovosti

Vlastní výtvar (Valenčík)

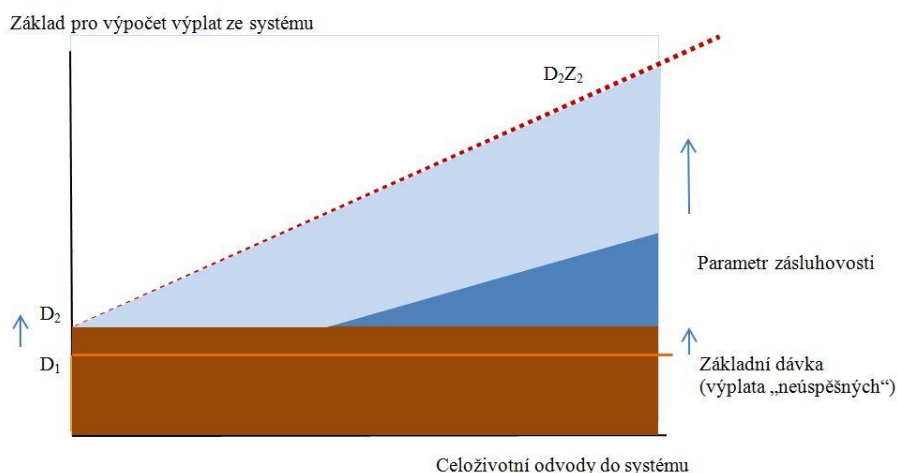
Základní dávka se sníží z D_1 na D_2 , zato ty osoby, které do systému odvedly více, budou mít vyšší důchody.

Jenže tak to vůbec nemusí být. Uvědomme si, že více zásluhový systém je více motivující. Velká část lidí se bude snažit odvést během svého života do systému více, mj.:

- Intenzivněji si hledat práci v případě nezaměstnanosti.
- Prodloužit období svého produktivního uplatnění.

V důsledku toho pak celková částka odvedená do systému v běžném roce bude podstatně vyšší. A nezapomínejme, že to, co bude vyplaceno na základní dávky, se počítá jako procentuální částka z toho, co bylo celkově odvedeno. To však není všechno. V důsledku vyšší motivace klesne počet těch osob, které jsme označili jako "neúspěšné" (tj. těch, co se v systému "vezou"). Do určité míry zvyšování zásluhovosti systému tak bude základní dávka růst! Na vyšší míře zásluhovosti by tak měli mít zájem i ti, co jsou "neúspěšní". To popisuje obrázek 3.7:

Obrázek 3.7: Efekty zvýšení míry zásluhovosti

Vlastní výtvar (Valenčík)

Tím vzniká poměrně zajímavá poznávací situace, kterou neumím dostatečně jasně (ani pro sebe) interpretovat. Můžeme totiž hovořit o něčem jako "optimu neúspěšných". Udělejme si následující myšlenkový experiment.

1. Nechť platí tyto předpoklady:

- Nechť ti, co nazýváme "neúspěšnými" (příp. "laxními") mají zájem na maximalizaci základní dávky a se zásluhovou složkou nepočítají.

- Nechť jsou tito "neúspěšní" racionální a informovaní, takže jsou schopni volit parametr zásluhovost tak, aby (aniž by sami těžili ze zásluhové složky) měli maximální výplatu v podobě základní dávky.

2. Plně rovnostářský systém (neexistuje zásluhová složka) není motivující a tudíž není ani efektivní, odvody do něj nejsou velké a tudíž i základ pro výpočet procentuálně stanovené základní dávky je nízký, proto "neúspěšní" mají zájem na to, aby existovala přiměřená a pro ně optimální míra zásluhovosti, která činí jejich základní dávku maximální.

3. Optimum "neúspěšných" zabezpečuje dostatečnou efektivnost systému. Patrně odpovídá i něčemu, co by se dalo nazvat "ochranou před stresováním" či "přemotivováním", tj. aby každý byl systémem dostatečně motivován, ale ne stresován.

3.3.4 Čím začít? - krok, který lze učinit již nyní

Doposud jsme byli svědky několika více či méně úspěšných pokusů o oslabení prvního pilíře penzijního systému (daňovými úpravami, nevhodně nastavenou možností předčasného odchodu do důchodu, především pak vyvedením prostředků do tzv. druhého pilíře). Bylo by možné spekulovat, komu a proč vadí dlouhodobá stabilita prvního pilíře, co tím sleduje apod. Domníváme se, že vhodnější je udělat rázný a účinný krok k jeho stabilitě, který by neměl nikomu vadit a všem prospět.

Připomeňme východisko přístupu k dané problematice: Základem toho, co by měl systém penzijního pojištění řešit, je vytvoření solidární báze mezi těmi, co chtějí a mohou být i ve vyšším věku být produktivně činní, a těmi, co v důsledku zvyšování věku tuto schopnost z různých příčin (z nichž vliv některých lze omezit) tuto schopnost ztrácejí, a to na bázi pojištění. Tím vytvořit motivační prostředí k prodloužení horizontu dobrovolného produktivního uplatnění nejen pro ty, kterých se to týká bezprostředně, ale pro všechny přímé i nepřímé poskytovatele produktivních služeb, kteří mohou napomoci prodloužit období dobrovolného produktivního uplatnění člověka.

Přetvořit první pilíř v plně zásluhový (který by nejvíce výše uvedenému požadavku vyhovoval) je poměrně složitý společenský problém. Předpokládá to fundamentální, kvalifikovaně vedenou, otevřenou a delší celospolečenskou diskusi, pro kterou v současné době nevidím z několika důvodů nejvhodnější podmínky. (Mj. i proto, že ani vědecká obec se s teoretickou povahou uvedeného problému dostatečně nevyrovnala a někdy do ní pronikají exogenní vlivy zájmů, které s věcným řešením problému nemají příliš mnoho společného, rovněž tak v ní působí i některé stereotypy a předsudky.)

Krok, který máme na mysli, lze udělat s minimálními riziky, bez vyvolání nejružnějších společenských averzí, ale s nesmírně významnými společenskými

dopady téměř okamžitě: Umožnit každému, aby v den svého řádného odchodu o důchodu vstoupil do plně zásluhového "postgraduálního" (ve smyslu po své zralosti, nikoli poproduktivnosti) prvního pilíře. Tj. v den, kdy by měl člověk odejít formálně do důchodu, pokračuje ve své produktivní (výdělečné) činnosti, odvádí nadále dle stávajících podmínek odvody do penzijního systému, a to v plně zásluhovém systému výplat.

Pro představu: Každý měsíc, co člověk funguje v rámci postgraduálního penzijního systému (průběžného, plně zásluhového), se mu (podle zásady – co tam kdo dá, to dostane zpátky) zvyšuje k tomu, co dostane jako "normální penzi", dodatečná penze:

- O prostředky, které dal do systému navíc.
- O zhodnocení těchto prostředků minimální sazbou či alespoň o inflaci.
- O statisticky vyčíslené zkrácení doby průměrného dožití.

Tímto způsobem (při vhodném nastavení parametrů):

- by byl první pilíř významně stabilizován,
- je dost těch, co do postgraduálního prvního pilíře vstoupí,
- výhodu z toho budou mít i ti, kteří do něj nevstoupí ze zdravotních důvodů, z důvodu takové profesní dráhy, která to neumožňuje, apod.,
- již v takto redukované podobě bude systém poskytovat dostatečné stimuly pro zvýšení role těch, co poskytují či zprostředkují poskytování produktivních služeb umožňujících, aby byl člověk dlouhodobě psychicky a fyzicky fit,
- poskytne zkušenosti pro kvalifikovaně vedenou dlouhodobější společenskou diskusi o plné transformaci prvního pilíře v plně zásluhový.

3.4 Ke vztahům mezi penzijním a zdravotnickým systémem

3.4.1 Model synergického uspořádání programů prevence a podpory zdraví jako aplikace efektu HCC

Podpora zdraví úzce souvisí s prevencí chorob a dalšími postupy využívanými k ovlivnění vztahu mezi zdravím a nemocí. Návaznost jejich vzájemného působení lze vyjádřit podle následujícího schématu (Kebza, 2009):

podpora zdraví → prevence chorob → léčba → rehabilitace → resocializace
---

Úspěšná a efektivní prevence a podpora zdraví odstraňuje ze života léčbu i následnou rehabilitaci a resocializaci se všemi z toho plynoucími mimořádně příznivými sociálně ekonomickými důsledky, protože nemoc u jednotlivce vůbec nenastane. Zdraví znamená schopnost vést sociální a ekonomicky produktivní život. (WHO, 1977) Zdravotní prevenci zajišťuje obor Preventivní lékařství, jehož náplní je „předcházení nemocem a posilování zdraví.“ Podpora zdraví je proces, umožňující lidem zvýšit kontrolu nad jejich zdravím a jeho determinantami a tím posílit jejich zdraví (Bangkokská Charta WHO, 2005). Neznamená pouze odpovědnost zdravotnictví za úspěšnou zdravotní prevenci v populaci, ale vyjadřuje především individuální ovlivnitelnost zdraví a odpovědnost každého prostřednictvím přijetí zdravého životního stylu a jeho reflexe v osobní pohodě (well-being) a v chování jednotlivce (Ottawská charta, 1986) V této souvislosti je třeba zdůraznit, že základem podpory zdraví je přijetí zdravého životního stylu, který lze charakterizovat následujícími faktory, které determinují chování každého, kdo se rozhodne jít cestou

zdravého životního stylu: a) pravidelný zdravý pohyb, b) dodržování zásad zdravého stravování, c) abstinence kouření, požívání drog a nadměrného požívání alkoholu, d) pěstování osobní pohody (well-being) a odolnosti vůči stresu, e) zajištění dostatku spánku.

Využívání všech uvedených faktorů zdravého životního stylu jako celku, jeho přijetí jako způsobu života, jsou podmíněny individuálním rozhodnutím každého přijmout uvedené zásady a s výhodou zachování celoživotního pevného zdraví je trvale dodržovat a rozvíjet jako formu chování – pozitivní zvyk, návyk

Prevence a podpora zdraví je ovšem nejen významným nástrojem zvýšení úrovně veřejného zdraví, ale současně i významným faktorem hospodářského růstu, (EU, Bílá kniha, 2002), prevence a podpora zdraví tím, že předchází nemocem, zkracuje v průběhu života významně celkovou dobu neproduktivně strávenou v pracovní neschopnosti z důvodu nemoci, tedy prodlužuje dobu života ve zdraví (HLY). Zejména ve vyšším produktivním věku (45+) je tak prevence a podpora zdraví součástí a základním předpokladem (osobního) rozvoje a zhodnocování lidského kapitálu na trhu práce. Přijetí zásad PPZ v podobě vypěstování zvyku dodržovat pravidla zdravého životního stylu je však silně determinováno individuálním přístupem každého jedince k podpoře vlastního zdraví, který se primárně projevuje v jeho chování.

Strategie Zdraví 2020 jako programový a institucionální rámec programů prevence a podpory zdraví

Strategie Zdraví 2020, přijatá vládou ČR (8. 1. 2014), podle dokumentu WHO a EU, vymezuje zaměření a obsahový rámec programové podpory zdraví (dále PPZ) v ČR do roku 2020, která je považována za hlavní nástroj zlepšení veřejného zdraví jako významného faktoru rozvoje produktivity, nabídky práce, vzdělání a tvorby kapitálu včetně lidského kapitálu. Zdraví 2020 zdůrazňuje zdraví jako základní společenskou i ekonomickou hodnotu, jako důležitý faktor pro ekonomický a sociální rozvoj společnosti se zásadním významem jak pro život každého jednotlivce, tak i pro rodiny a všechny společenské skupiny. V rámci Priority 1 *„Realizovat celoživotní investice do zdraví a prevence nemocí, posilovat roli občanů a vytvářet podmínky pro růst a naplnění jejich zdravotního potenciálu“* je zdůrazněna role programů ochrany a podpory zdraví a prevence nemocí, které posilují roli i schopnosti občanů a motivují je k aktivnímu zapojení. Strategie Zdraví 2020 bude rozpracována do 15 skupin akčních plánů opatření, zahrnujících především programy prevence a péče, včetně finanční podpory pro jejich realizaci.

Neřešena však dosud zůstává otázka procesního zvládnutí koordinace mezi resorty a subjekty, (zdravotnictví, hygienická služba, školství, vnitro, ostatní resorty, města, obce, atd.) které se budou podílet na programové péči s cílem co nejefektivnější realizace programů zaměřených na prevenci a péči, které budou finančně podporovány z veřejných rozpočtů.

Z hlediska lidského kapitálu tedy finanční podpora programů PPZ v rámci Zdraví 2020 bude představovat dlouhodobou investici ve prospěch zdraví celých generací. Pro populaci v produktivním věku (18 – 64) bud znamenat významný příspěvek k rozvoji a využívání lidského kapitálu v hospodářském růstu a zvyšování prosperity Česka v období po roce 2020. Významným společenským efektem takto vynaložených prostředků z veřejných rozpočtů tedy bude zlepšení zdravotního stavu

české populace v budoucnosti. Současně je úspěch strategie zdraví 2020 významným faktorem úspěchu vládní strategie prodlužování věku pro odchod do důchodu.

Ekonomickým efektem by měla být nejen očekávaná významná úspora léčebných výdajů zdravotních pojišťoven v příštích letech, ale především dodatečné příjmy veřejných rozpočtů (daně a příspěvky na zdravotní a sociální zabezpečení) od zaměstnanců ve věku nad 60 let, kteří budou moci být déle zaměstnáni namísto odchodu do důchodu s ohledem na zlepšení jejich zdraví. Obecně se tedy jedná o strategii podstatného zlepšení veřejného zdraví i ve věkové kategorii 60 – 69 let.

Z hlediska návratnosti výdajů na PPZ do roku 2020 se jedná (alespoň zčásti) o odvozenou, nepřímou formu HCC, které uzavře poskytovatel (provider) programu prevence a podpory zdraví s každým účastníkem programu zaměřeného na upevnění jeho zdraví cestou prevence nemoci. Ten, aniž by se musel konkrétně smluvně zavázat k úhradě své účasti v programu podílem ze zlepšeného výdělku v příštích letech dosaženým v důsledku svého zlepšeného zdraví a prodloužení ekonomicky aktivního věku a zaměstnanosti. Zvýšením jeho plateb do zdrojů zdravotního a sociálního pojištění i jejich úsporou v důsledku snížení nemocnosti a požadavků na léčbu, vyrovná v budoucnosti část současných výdajů z veřejných rozpočtů na PPZ. Sociálně zdravotním rámcem tohoto procesu je přijetí a udržení zdravého životního stylu jako způsobu, jak udržet pevné zdraví a výdělek z pracovní činnosti do vyššího věku, přesahujícího hranici důchodového věku (62 – 69 let).

Využití možností, které nabízí strategie Zdraví 2020, závisí na tom, jak se podaří nastartovat konkrétní mechanismy založené na HCC nejen v oblasti samotné péče o zdraví, ale také v dalších oblastech, zejména ve vazbě na systém penzijního pojištění, tak jak jsme o tom hovořili v předcházející části.

Ekonomická interpretace chování z hlediska podpory zdraví

Z hlediska ekonomické interpretace chování lidí a možností, které se nabízejí v oblasti prodloužení období produktivního uplatnění člověka, lze přístup k podpoře vlastního zdraví obecně vymežit v rozsahu dvou protichůdných krajních typů chování

1/ Chování typu Investor, který je charakteristický tím, že si uvědomuje rozhodující roli pevného zdraví pro zajištění vlastního ekonomicky produktivního života a protože chápe nezastupitelnost a výhody vyplývající z prevence a podpory zdraví, aktivně investuje vlastní prostředky do využití všech příležitostí k pěstování zdravého životního stylu, zejména v rámci programových forem prevence a podpory zdraví

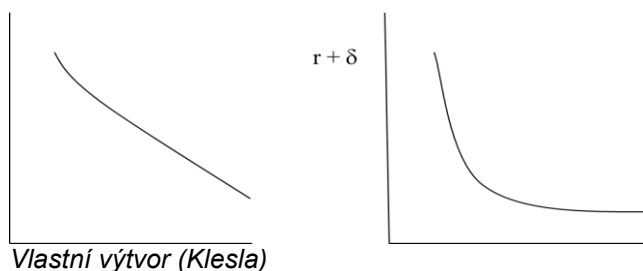
2/ Chování typu Konzument, který naopak považuje své zdraví za dar přírody, o který se kvalifikovaně až v případě potřeby (léčby nemoci) postará někdo jiný ze systému zdravotní péče, - lékař jako zástupce zdravotnictví jako „bezplatné“ zdravotní služby. Ve skutečnosti, ekonomicky zajištěné ze zdrojů zákonného zdravotního pojištění, které má v ČR charakter zdravotní daně.

S pomocí Grossmanova (1992) modelu poptávky po zdraví můžeme chování obou základních typů jedinců k prevenci a podpoře jejich vlastního zdraví vyjádřit dvěma odlišně konvexními křivkami poptávky jako funkce mezních výdajů na zachování (vrozené) zásoby zdraví.

Obrázek 3.8:

Investor
do vlastního zdraví

Konzument
vlastního zdraví

Investor těží užitek v podobě vyššího počtu dnů ve zdraví využitelných pro produktivní činnosti, především pro zvyšování bohatství a osobní spotřeby z průběžného investování veřejných i svých prostředků do prevence a podpory zdraví v průběhu života a zajišťuje si tak vyšší úroveň zdraví zejména v jeho druhé polovině.

Konzument „šetří“ v průběhu života výdaje na prevenci a podporu zdraví. Teprve když mu ve vyšším produktivním věku (+45) začne zdraví výrazně ubývat, pokouší se zachovat alespoň zbytkovou, minimální úroveň zdraví výrazným zvyšováním poptávky po zdraví a výdajů na léčbu nemocí. Teprve zdoluhavá a ne vždy účinná léčba zejména chronických neinfekčních nemocí (NCD)⁴, které Konzumenta zejména ve vyšším produktivním věku (45+) diskvalifikuje z hlediska pracovního uplatnění tím, že brzdí růst a znemožňuje využívání jeho lidského kapitálu, jej vede ke zvýšení zájmu a odpovědnosti za své vlastní zdraví. Jeho chování se vyznačuje podstatně vyšší hodnotou diskontování budoucnosti ve smyslu poklesu významnosti užitku v budoucnosti, jak jej v exponenciálním diskontním modelu navrhl Samuelson (1952), jako funkce okamžitého užitku závislé na čase. Takto definované diskontování znamená menší význam budoucích důsledků jednání před současnými.

Zdraví je však nenahraditelný, zvláštní a individuální statek, jehož ztrátu nelze nahradit jakýmkoliv substitutem. Proto chování Konzumenta nelze posuzovat jen z hlediska ekonomických teorií středního proudu ekonomického myšlení, například podle teorie racionální volby (Becker, Murphy, 1988). Každý, kdo se z hlediska zachování vlastního zdraví chová výrazně podle typu Konzument, ignoruje zcela přirozenou podstatu zdraví jako základního předpokladu nejen produktivního života, ale života bez utrpení, strádání a hrozby jeho zkrácení v důsledku nemoci. Ignoruje tedy vlastní, bazální, sebezáchovný zájem. Na základě těchto zjevných skutečností můžeme z hlediska ekonomického přístupu k chování lidí v prevenci a podpoře zdraví konstatovat silný prvek iracionality. Chování tohoto typu lze s pomocí aparátu a přístupů behaviorální ekonomie označit jako jeden z případů anomálie racionality.

Zanedbávání prevence a podpory zdraví je ukázkou efektu rámování, kdy (méně edukovaný a motivovaný) jedinec namísto přijetí odpovědnosti za své vlastní zdraví jako vzácný, individuální statek, s jehož celoživotní zásobou byl (podle Grossmana) zrozen, svěřuje obnovu svého zdraví jen v případě nemoci do odpovědnosti zdravotníků, zastoupeného lékařem. Prokrastinace je u chování typu Konzumenta dalším výrazem iracionality v případě, kdy člověk sice uznává nezastupitelnost

⁴ Noncommunicable diseases

zdravotní prevence a podpory vlastního zdraví, ale aktivní přijetí a využívání tohoto konceptu pod různými záminkami stále odkládá, a odkládá tak přijetí odpovědnosti za své zdraví v podobě dodržování zásad zdravého životního stylu.

K překonání iracionální pozice Konzument“ potřebuje každý kromě impulsu pro potřebné rozhodnutí přijmout zdravý životní styl v podobě behaviorálního efektu „nudge“ i explicitní podporu svého okolí. Nejúčinnější formou je aktivní zapojení do vhodného programu prevence, nebo podpory zdraví (WHP, zdravé město, zdravá škola, atd.). Vstup do programu prevence a podpory zdraví tak znamená dobrovolný a časově neomezený závazek každého jedince přijmout a dodržovat pravidla zdravého životního stylu v jeho každodenním chování. Programový rámec prevence a podpory zdraví zajišťuje kromě kvalitního obsahu a zaměření změny v chování i nezbytný a silný prvek dobrovolného osobního závazku, podpory okolí a neformální kontroly dodržení v důsledku snížení osobní reputace. Cenným a nezastupitelným prvkem programů prevence a podpory zdraví je jejich režim spočívající v opakování (drill) žádoucích aktivit (kondiční pohyb). Jedná se o jeden z nejúčinnějších nástrojů nenásilné a dobrovolné změny chování dospělých lidí cestou vypěstování žádoucích návyků nezbytných pro dodržování zdravého životního stylu. Přináší i významnou podporu potlačení prokrastinace, nebo překonání rezignace na zdravý způsob života v důsledku působení vnitřních i vnějších negativních faktorů životní reality každého z nás.

Matematický model chování Konzumenta a Investora

Chceme tedy najít model, který umožní jednoznačnou interpretaci a doporučení, podloženou čísly a určí, do jaké míry (a pro koho) je výhodná rozšířená péče o zdraví a zdravý životní styl. Vyjdeme z původního Grossmanova modelu a křivky mezní efektivity kapitálu. Hledáme dvě funkce, které budou popisovat chování dvou rozdílných strategií, které nazvu konzument a investor. Konzument do svého zdraví neinvestuje, jen konzumuje v případě potřeby zdravotní péči poskytovanou na základě zdravotního pojištění. Investor k tomu navíc investuje do zdravého životního stylu, prevence atd.

Dalšími předpoklady jsou

- kvalitu zdravotnictví hodnotíme podle finančních nákladů na pacienta a rok.
- předpokládá se maximální efektivita (vynaložený dolar nelze použít efektivněji)

Další parametry, které se podílejí na celkovém zdravotním stavu jednotlivce (vliv genů, životní prostředí atd.) neuvažujeme.

Matematické odvození

Hledáme dvě konvexní funkce $f_1(x)$, $f_2(x)$ na intervalu $(0, \infty)$ pro které platí:

$$f_1(x) \leq f_2(x) \text{ pro } x \in \langle x_1; x_{\max} \rangle$$

$$f_1(x) \geq f_2(x) \text{ pro } x \in (0; x_1) \cup x \in \langle x_{\max}; \infty \rangle$$

$$x_{\max} / x_1 \in \langle 1,5; 4 \rangle$$

Vyjdeme z obecně známé funkce pro mezní efektivitu kapitálu, kterou je konvexní rovnoosá hyperbola, pro odpovědného jedince je přesnějším popisem jeho užitkové funkce exponenciála. Obecný tvar funkcí:

$$f_1(x) = \frac{A}{x}$$

$$f_2(x) = e^{A-x}$$

řešením rovnice

$$\frac{A}{x} = e^{A-x}$$

dostáváme průsečíky těchto dvou křivek. Jeden je triviální $[A; 1]$, druhý dopočítáme z $A - \ln(A) = x - \ln(x)$

Nyní budeme zjišťovat pro jaký parametr A to platí. Díky triviálnímu řešení x^1 zjistíme parametr A z rovnice

$$A = \frac{z}{z-1} * \ln(z)$$

kde $z = x_{\max}/x_1$

Hodnotu z získáme ze statistik

Alternativním způsobem získání parametru A je jeho vypočtení ze vztahu

$$A = \beta * \log K$$

kde β je koeficient udávající kvalitu zdravotnictví a K je průměrná doba dožití

Křivky protne dvěma sečnami

$$y_1 = k_1 x + q_1$$

$$y_2 = k_2 x + q_2$$

pro které platí:

$$k < 0$$

$$q > 0$$

$$|q| > |k|$$

sečna y_1 protíná křivky $f_1(x)$ a $f_2(x)$ v bodech $x_1, x_{\max}$; sečna y_2 protíná křivky $f_1(x)$ a $f_2(x)$ v bodech $x_{\min}, x_{\max}$

Z praktických důvodů převedeme explicitní měření (výsledky statistik nemocnosti, spotřeby léků, závislost dnů trávených v nemocnici na věku...) do normovaného tvaru a omezíme interval

$x \in (0, A)$, potom dostaneme

$$f_1(x) = \frac{A}{x}$$

$$f_2(x) = e^{A-x}$$

s průsečíky $x_{\max}$ a x_1

sečnu y_1 získáme

$$y_1 = \frac{1-Y_2}{A-x_2} x - \frac{1-Y_2}{A-x_2} A + 1$$

sečnu y_2 vyjádříme díky znalosti $x_{\max}$ a rozdělením intervalu průsečíků $f_2(x)$ a y_1 v bodě $x=0$ v obecném tvaru

$$y_2 = \left(\frac{q_1 + e^A}{2} - x * \frac{q_1 - 1 + e^A}{2A} \right) * \alpha$$

Kde α vyjadřuje možné změny v lékařské péči (nové metody, postupy atd...)

$$\alpha \in (0; 2)$$

Náklady na zdraví v průběhu života zjistíme jednoduchým integrováním daných funkcí na příslušném intervalu. Dostáváme tak:

$$F_1(x) = \int_{x_1}^{x_{\max}} \left(\frac{A}{x} - 1 \right) dx = [A * \ln(x) - x]_{x_1}^{x_{\max}} \quad (1)$$

$$F_2(x) = \int_{x_2}^{x_{\max}} (e^{(A-x)} - 1) dx = [-e^{-x} (xe^x + e^A)]_{x_2}^{x_{\max}} \quad (2)$$

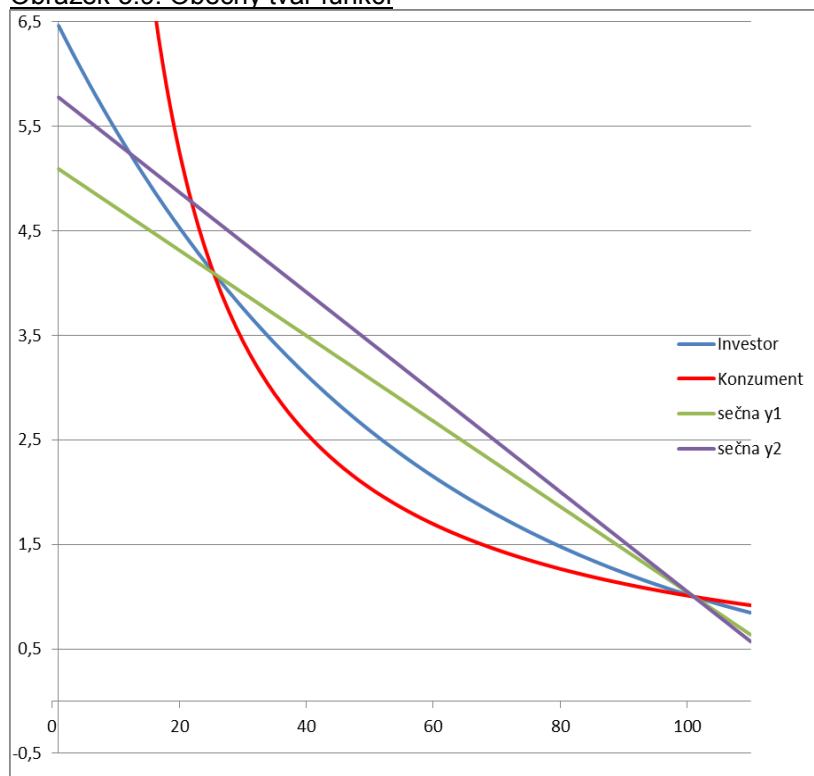
Stejně spočítáme i rozdíl v nákladech pro dobu dožití od bodu x_1

$$F_3(x) = \int_x^{x_1} \left(\frac{A}{x} - 1\right) dx = [A * \ln(x) - x]_x^{x_1} \quad (3)$$

$$F_4(x) = \int_x^{x_1} (e^{(A-x)} - 1) dx = [-e^{-x}(xe^x + e^A)]_x^{x_1} \quad (4)$$

Výše uvedené funkce můžeme zakreslit do grafu (obrázek 3.9), na kterých potom názorně uvidíme rozdíly, které chování Konzumenta a Investora přináší při péči o jejich zdraví a jeho náklady. Poptávku po zdraví Konzumenta symbolizuje červená čára, Investora pak modrá. Jak je vidět, po většinu života investuje Konzument méně, o své zdraví se nestará a až v poslední části života je péče o jeho zdraví nákladnější. Dalo by se odhadnout, že velká část těchto nákladů je hrazena ze solidárního zdravotního pojištění. Investor oproti tomu v průběhu života utrácí nad rámec svého zdravotního pojištění a tato investice se mu vrací v podobě vyšší zásoby zdraví v posledních letech života.

Obrázek 3.9: Obecný tvar funkcí

Vlastní výpočet (Kosička)

Důležitou otázkou pro praktickou použitelnost modelu je, zda všechny body ležící mezi modrou a červenou čarou (tedy mezi konzumentem a investorem) jsou lineární kombinací funkcí f_1 a f_2 .

Mějme bod $A[u,v]$ ležící uvnitř dané množiny, potom nás zajímá, zda existuje $a \in$

$\langle 0,1 \rangle$, pro které platí

$$v = a f_1(u) + (1-a) f_2(u)$$

$$v = a f_1(u) + f_2(u) - a f_2(u)$$

$$a = \frac{f_2(u) - v}{f_2(u) - f_1(u)}$$

Víme, že hodnota v leží mezi $f_1(u)$ a $f_2(u)$ ihned vidíme, že $a \in \langle 0, 1 \rangle$, kdy hodnoty 0 nabývá pro roli čistého investora, hodnoty 1 potom pro roli konzumenta. V realitě se pochopitelně setkáváme se smíšenými stavy, které tento model (jak jsme dokázali) umožňuje.

Tento model vysvětluje výši nákladů na delší život a poměrně přesně umožňuje vypočítat utracené versus ušetřené prostředky v závislosti na čerpání zdravotní péče. Snadnou změnou parametrů při vylepšení zdravotnictví, životního prostředí atd. lze model pravidelně aktualizovat. Vzhledem k provázanosti mezi věkem a zdravím by to mohl být podpůrný argument pro sloučení zásadních reforem (penzijního i zdravotního systému – otázkou je i pracovní trh a školství) do jedné. Ukazuje se, že v rozvinutých zemích, které mají své zdravotnictví na vysoké úrovni, jsou náklady na konzumenta v pozdějším věku velmi vysoké, přičemž již nedochází k adekvátnímu zlepšení zdravotního stavu (nicméně dojde k výraznému prodloužení jeho života). Dalo by se říci, že vyspělé zdravotnictví dokáže (za vyšších nákladů) prodloužit život i lidem, kteří se o své zdraví nestarali. Také je vidět, že u investora je délka jeho aktivního života (s dostatečnou zásobou zdraví) výrazně delší. Tento poznatek je zásadním argumentem pro nevyhnutelné uplatnění Akčních programů k realizaci strategie Zdraví 2020 z hlediska priority podstatně širšího prosazení myšlenky zdravého životního stylu, neboť případné náklady na zdravotní péči pro konzumenty při jejich zvyšující se době dožití by mohly celý systém dovést do kritického stavu. Je třeba využít všech dostupných metod, tradičních, v podobě tzv. intervencí, nebo soudobých, založených na behaviorálních přístupech k tomu, jak přesvědčit občany, aby si osvojili rozhodování typu Investora při spotřebitelské volbě. Zde vidíme nenaplněnou významnou roli zdravotního a sociálního systému, který by, byť za cenu nekompromisně tvrdě nastavených pravidel, vyžadoval dodržování základních zásad zdravého životního stylu a potlačoval rizikové zdravotní chování. Předpokladem tohoto v zásadě zásluhového přístupu je ovšem nastavení podmínek zdravotního a sociálního pojištění tak, aby se opravdu stalo pojištěním a nebylo jen jinak nazvanou daní.

Synergické efekty programové PPZ jako faktor zvýšení jejich účinnosti

Efekty programů PPZ, včetně míry zájmu a účasti lidí v programech jsou silně závislé na synergických efektech z hlediska spolupráce subjektů – gestorů, nositelů programů. Z této zkušenosti vyspělých preventivních soustav (Austrálie, BRD) můžeme předpokládat obdobné efekty i při uplatňování strategie Zdraví 2020. Optimální je spojovat programy typu PPZ a realizovat je ve spolupráci vždy nejméně dvou subjektů, které mají osobní, odbornou autoritu, nebo jinou formu vlivu na potenciálního účastníka. Jako nejefektivnější se dosud i v ČR osvědčily společné programy měst, obcí a škol, zaměstnavatelů a zdravotních pojišťoven atd.

V zájmu zvládnutí efektivního procesního řízení toku finanční podpory PPZ z veřejných rozpočtů je možné využít pro posuzování a poskytování finanční podpory nositelům programů postup podle následujícího modelu synergického uspořádání programů prevence a péče, vycházejícího z členění subjektů nabízejících programy z hlediska blízkého okolí každého jedinice, potenciálního účastníka programu.

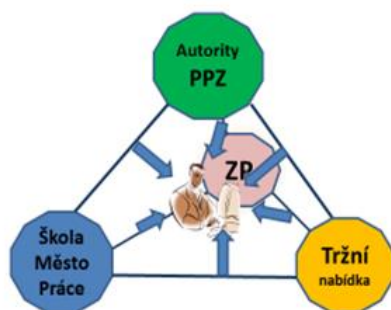
Tvůrci a nositelé programů prevence a podpory zdraví (PPZ) jsou rozdělení podle zaměření jejich zájmů na efektivním zapojení každého jednotlivce a v souhrnu co nejširšího zapojení veřejnosti do jejich programů do následujících skupin:

- Autority PPZ, (Odborné lékařské autority v oblasti PPZ včetně praktických lékařů)
- Zdravotní pojišťovny
- Subjekty pracovního, sociálního a osobního okolí účastníka (zaměstnavatel, škola, municipalita, rodina)
- Tržní nabídka produktů podporujících programy a zdravý životní styl (lázně, fyzioterapie, doplňky stravy, rekreační sport a cestovní ruch, atd.)

Na základě uvedeného přístupu lze znázornit vzájemné uspořádání vztahů mezi základními skupinami modelu synergie podle následujícího obrázku:

Obrázek 3.10:

Schéma synergického uspořádání programů PPZ

Vlastní výtvar (Klesla)

Funkčnost modelu je dána skutečností, že každá ze zúčastněných skupin, každý subjekt této skupiny má otevřeny přímé, nezprostředkované vztahy se všemi ostatními skupinami. Synergické efekty, zesilující významně působení programů na populaci, je tak možno dosahovat kombinacemi dosud izolovaných programů PPZ z uvedených skupin garantů programů, vyhledávaných dosud s minimální, nebo krátkodobou účinností (tzv. intervencemi). Příkladem může být například marketingová akce nábytkového řetězce na prodej ergonomicky kvalitních matrací, ale bez účasti například zdravotních pojišťoven, nebo odborných autorit (posouzení ergonomické kvality jako zesílení impaktu reklamy na cílovou skupinu zákazníků). Nebo naopak izolované tzv. intervence, typu zdravotní osvěty, realizované lékařskými autoritami bez účasti zdravotních pojišťoven, nebo subjektů sociálního a pracovního prostředí cílových skupin obyvatelstva (rodiny, práce, bydliště), atd. Za přínosy modelu můžeme z hlediska procesního přístupu považovat zejména zesílení příznivých efektů v důsledku kombinovaných, synergicky působících (nikoliv izolovaných, neopakovaných intervencí) programů do životního stylu cílových skupin populace, zesílení individuálních preferencí programových aktivit PPZ v důsledku spojení s nabídkou prestižních, či veřejností oblíbených produktů (outdoor, lyžování, cyklistika, golf), zafixování návyku na zdravý životní styl v důsledku reputačního a drill effectu a efektivnější alokace zdrojů podpory programů PPZ z hlediska dlouhodobého působení, včetně efektu HCC.

3.4.2 Vazby penzijního a zdravotnického systému

Penzijní a zdravotnický systém jsou na první pohled samostatné a vazby mezi nimi nejsou patrné. Až podrobnější analýza ukazuje, že vzájemné vazby těchto systémů existují a že jejich sociálně-ekonomický význam není zdaleka zanedbatelný.

Sektor penzí je fiskálně nejvýznamnějším sociálním subsystémem. Významným problémem je v této souvislosti otázka penzijního věku; většina pracujících si v současné době fakticky nedovede představit (negativní očekávání), že by v potřebné intenzitě a kvalitě byla schopna do vysokého věku pracovat a tudíž současné posouvání hranic podle demografických prognóz jim přijde jako fantaskní či sociálně necitlivé; příliš na tom nemění ani fakt, že případně mohou vytvářet v rámci penzijních schémat dodatečné zdroje, případně využít flexibilního věku odchodu do důchodu. To je podstatný argument podmiňující robustnost a akceptabilitu penzijních produktů. Občané pak mají tendenci penzijním schématům unikát nikoli z pohledu nastavení poměru ekvivalence a solidarity, ale subjektivního vnímání, zda je pro ně penzijní systém vhodný nebo nikoli. Tato otázka je řešitelná jen v rámci vazeb penzijního systému, profesních trhů, penzijního systému, zdravotnictví, sociální politiky jako celku a v neposlední řadě i celoživotního vzdělání. Tak lze dosáhnout větší akceptability penzijních schémat; jejich technické nastavení je podstatné a typologicky vysoce zajímavé, ale jeho existence samotná je odvislá také od výše uvedených aspektů. Synergickým efektem může být i prodloužení období dobrovolného produktivního uplatnění člověka a naplnění hlavního smyslu penzijního pojištění.

Sektor zdravotnictví je druhým fiskálně nejvýznamnějším. Výše nákladů na zdravotnictví má řadu aspektů, jako pozitivní se hodnotí investice do zdraví s cílem ovlivnit dlouhodobě zdravotní stav a spotřebu zdravotní péče, ale kauzální vztahy v této oblasti jsou nejednoznačné (Durdisová, Mertl 2008). Redukci nákladů na zdravotnictví lze očekávat především lepšími léčebnými postupy a úspore na výdajích na léčiva, dále pak změnami v nezdravotnických determinantech zdraví. Individuální strategie jednotlivých jedinců ovlivňuje jejich stav v daném okamžiku, méně však již náklady na zdravotní péči v průběhu celého životního cyklu, neboť je často především odsouvá do budoucna. Významné to ovšem je z hlediska profesních trhů, a proto lze tvrdit, že kvalitní zdravotnictví spolu s dobrými individuálními strategiemi v oblasti zdraví mohou zlepšit situaci zejména po dobu aktivní pracovní kariéry jednotlivce (včetně možnosti jejího prodloužení).

Vzájemné vztahy těchto systémů jsou významné především z následujících důvodů:

- Oba dva systémy mají značný fiskální objem, případná selhání nebo naopak zlepšení v jednom systému ovlivňují i bilance systému druhého, proto je obtížné konstruovat „vyrovnané“ či „efektivní“ nastavení těchto systémů bez toho, aby se adekvátně vyvíjel i druhý z nich
- Lze vysledovat i vzájemnou podmíněnost efektivního fungování těchto systémů: zdraví populace determinuje také schopnost pracovat, důchodový systém zase determinuje koupěschopnost a celkovou finanční situaci penzistů, kteří jsou typickými „spotřebiteli“ značného objemu zdravotní péče

Základní vazby mezi těmito systémy spočívají především v následujících kauzalitách:

- Penzijní systém obsahuje a distribuuje zdroje pro poproduktivní fázi života, včetně financování soukromě hrazené zdravotní péče.

- Zdravotnický systém ovlivňuje zdravotní stav populace (přímo cca z 15-20 procent, nicméně řeší i sekundární důsledky ve smyslu léčby onemocnění s jinými primárními příčinami).

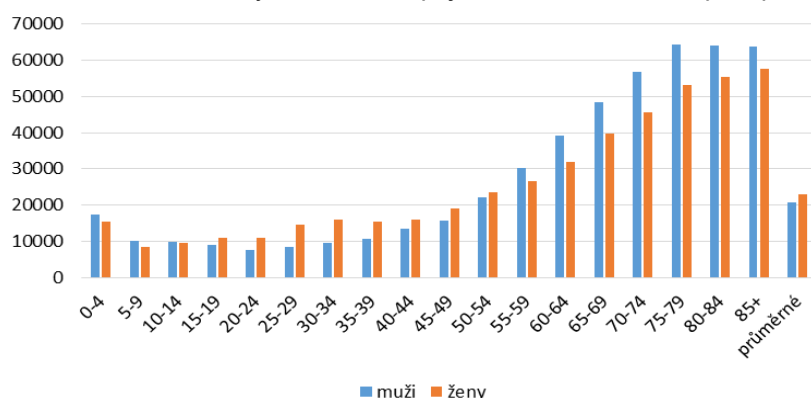
Meritem interakce těchto dvou sociálních subsystémů je změna řady demografických parametrů, mezi nimiž je nejdůležitější střední délka života. Penzijní a zdravotnický systém jsou tedy propojeny přes prodlužující se střední délku života, která je do značné míry výsledkem fungování zdravotnictví a jeho rozvoje.

Klíčovou vazebnou spojnici zdravotnického a důchodového systému je důchodový věk, který můžeme chápat jednak jako „nominální“ (stanovený administrativně), jednak jako „reálný“ (chápaný jako schopnost a ochotu člověka působit produktivně na profesních trzích). Zdravotnický systém ovlivňuje délku dožití a praceschopnost (byť zprostředkovaně), důchodový systém zase určuje, kdy je odchod do důchodu z fiskálního a sociálního hlediska financovatelný, případně může být nastaven tak, aby motivoval člověka k prodloužení doby jeho produktivního uplatnění.

Dalším vazebným parametrem je také nákladovost jednoho pojištěnce zdravotnického systému: ta musí být financovatelná veřejně (solidárně) nebo soukromě (privátně). V okamžiku, kdy daný člověk nemá pracovní příjem, generuje to v rámci vazeb penzijního a zdravotnického systému požadavek na veřejné zdroje (daňové, příp. sociálního pilíře důchodového systému) nebo na soukromé zdroje, jejichž dostupnost je však v případě dosažení důchodového věku závislá na nastavení důchodového systému zejména v jeho ekvivalentní části.

Pokud se týká nákladů na zdravotnictví podle věkových skupin, ty ukazují, že ve vyšším věku se tyto náklady podstatně zvyšují, navíc vývoj za posledních 15 let akceleroval (ÚZIS, 2011). To zvyšuje význam adekvátního nastavení důchodového systému, zejména v případě vyššího podílu soukromě hrazené zdravotní péče. Nicméně i při stávajícím podílu solidárního (veřejného) financování to má svůj význam vzhledem k bilanci veřejných rozpočtů. V současné době jde především o platbu za tzv. státní pojištění, kde počet důchodců (určený např. důchodovým věkem a dalšími parametry důchodového systému) ovlivňuje i počet těchto „plateb“ a tedy objem transferů (dotací) ze státního rozpočtu zdravotním pojišťovnám. V případě, že by se změnila podmínky pro platby zdravotního pojištění např. ve vazbě na starobní důchod, pak by tato vazba byla ještě silnější, stejně tak, pokud by se měnila výše pojistného např. podle věku. Z uvedeného vyplývá, že změny v důchodovém a zdravotnickém systému, zejména pokud se týká výše důchodu a výše pojistného na veřejné zdravotní pojištění, je nutno posuzovat vedle sociální únosnosti a vyrovnaného nastavení každého systému zvlášť také ve vzájemné vazbě, neboť náklady na zdravotní péči, resp. počty penzistů jsou silně odvislé od demografických charakteristik a v případě pohybu v jednom systému to může silně ovlivnit i bilanci systému druhého přesto, že byl tento „sám o sobě předtím nastaven optimálně“.

Obrázek 3.11: Náklady zdravotních pojišťoven na zdravotní péči podle věkových skupin v KČ, 2010

Zdroj: ÚZIS (2011)

QALY, DALY a jejich vazby k sociálním systémům

QALY a DALY jsou ukazatele, které usilují o kvantifikaci kvality života ve vztahu ke zdravotnímu stavu jednotlivce. Dokud je kvalita života dobrá (nezměněná či jen mírně snižená), předpokládá se i průceschopnost jednotlivce a daný člověk tedy má zachovanou schopnost ekonomické aktivity; nebude tedy muset (ještě) být příjemcem dávek penzijního systému.

Mechanismus výpočtu ukazatele QALY uvádí například Hurley (2000):

$$QALY = \sum w_h * t_h,$$

kde h znamená počet jednotlivých zdravotních stavů, w_h je měřítko kvality spojené s každým z těchto zdravotních stavů a t_h je doba strávená v každém z nich.

Na úrovni WHO (WHO, 2014) je v souvislosti s měřením času prožitého ve zdraví používán pro konkrétní onemocnění ukazatel DALY (disability adjusted life years), vyjadřující ztrátu let života díky předčasnému úmrtí a počet let života omezených díky invaliditě nebo špatnému zdravotnímu stavu. To ukazuje následující vzorec:

$DALY = YLL + YLD = N * L + I * DW * L$, kde N .... počet úmrtí, L .... střední délka života v okamžiku smrti, I .... incidence onemocnění, DW .... míra postižení (0-1), L .... délka onemocnění (do okamžiku uzdravení nebo úmrtí), YLL (Years Life Lost) je počet let ztracený díky špatnému zdraví, YLD (Years Lost with Disability) je počet let života se zdravotním omezením.

Adekvátní by pravděpodobně bylo, když QALY začne (trvale) klesat, aby existovala možnost odejít do starobního důchodu v rámci parametrizace penzijního systému. Zdá se však, že kalkulace „průměrných QALY“ je poměrně obtížná v rámci celé populace, i když má vztah k průměrnému důchodovému věku ve smyslu jeho adekvátnosti (a to i perspektivně ve vztahu k očekáváním ekonomicky aktivních). Naopak se projevuje to, že QALY je svou podstatou ukazatel individuálního stavu. Tudíž QALY, ale i další ukazatele tohoto typu jsou především vedoucí k individuální kalkulaci průceschopnosti a kvality života, případně k průměrné kalkulaci v rámci vybraných sociálních skupin.

Platí, že ukazatel QALY, resp. DALY jsou svou podstatou v čase se měnící, tak jak se vyvíjí stav příslušného člověka, resp. sociální skupiny. Z tohoto hlediska je vhodnější spíše pro stanovení invalidních penzí, které jsou se zdravotním stavem

jednotlivce přímo svázány. V případě důchodů starobních by asi bylo vhodné toto vztáhnout jen na některé diagnózy, které lze ve vyšším věku předpokládat. Mohou existovat penzijní schémata, která by při dostatečné změně QALY, respektive DALY ve vztahu k průčesčopnosti přiznala danému člověku právo tohoto schématu využít. Nabízí se využít dvou koncepcí: Buď individuální, kdy nárok z příslušného schématu by se přiznával v případě změny ukazatele u konkrétního zaměstnance, nebo průměrné, kdy kalkulací průměrného poklesu těchto ukazatelů u zvolené sociální skupiny by se dospělo k adekvátnímu snížení důchodového věku, resp. umožnil by se vstup do příslušného penzijního schématu podle stanovených pravidel. Pokud bychom do tohoto schématu zohlednili i náklady na léčbu ve vztahu ke kvalitě života, lze takto kvantifikovat i přínosy případných preventivních a léčebných programů pro zaměstnance daného odvětví.

Na otázku důchodového věku a zdravotního stavu zaměstnanců mají významný vliv také obecné aspekty sociální politiky. Zhoršený zdravotní stav často vede k pobídkám odchodu do důchodu, pokud to sociální systém v některé variantě umožňuje. Je možno konstatovat, že úloha prevence a dalších mechanismů zdravotnického systému je ve vztahu k udržitelnosti penzijních systémů zcela zásadní. Nelze libovolně manipulovat s důchodovým věkem, resp. zohledňovat pouze střední délku života v konstrukci penzijních systémů ve smyslu populačních prognóz, aniž bychom se zabývali tím, v jaké kvalitě lidé žijí a zda jsou průčesčopní. Jediné, kde jsou značné možnosti, je vytvořit motivační prostředí z hlediska zodpovědného přístupu člověka k udržení své průčesčopnosti i ve vyšším věku.

Výzvy a problémové okruhy stárnutí pro zdravotnický systém

Stárnutí populace vnáší rostoucí disproporce do tradičních systémů zajištění zdravotní péče, kde v minulosti nebyly vyšší věkové skupiny brány jako specifický problém – typickou výzvou 1. poloviny 20. století byla naopak péče o děti a efektivní management onemocnění dětského věku. Jedná se jak o zvyšující se finanční náročnost zdravotní péče, jednak o nutnost řešit nové situace, které sebou přináší vliv stárnutí populace na ztrátu její průčesčopnosti a zvyšující se podíl seniorů ve společnosti. Mezi fenomény, se kterými se setkáváme a na něž musí systém zdravotní péče v souvislosti se stářím reagovat, patří zejména:

- růst počtu diagnóz specifických či výlučných pro starší populaci,
- nutnost realizace specifické péče o seniory (geriatrická péče),
- selhání běžných léčebných postupů při uvedení zpět do aktivního života,
- zvyšující se podíl tzv. „old old people“, tedy věkové skupiny nad 85 let věku se zcela specifickými problémy ve zdravotní i sociální oblasti,
- stále užší propojování zdravotní a sociální péče (včetně celoživotního vzdělání), kdy pouze syntetické působení těchto nástrojů přináší žádoucí pozitivní efekt,
- etické otázky související s problematikou možností medicíny, prodlužování faktické délky produktivního uplatnění a celkové prodlužování života i kvality takto prodlouženého života.

Zmapování těchto faktorů a kvantifikace jejich důležitosti je důležitou podmínkou efektivního rozhodování a impulsem pro tvorbu nových mechanismů zdravotní péče pro stárnoucí populaci. Je zřejmé, že významným prvkem vyžadujícím

interdisciplinární přístup je zvláště vazba na sociálně-ekonomický aspekt péče o stárnoucí populaci. Pokud si vypůjčíme paralelu s dětmi, tak v jejich případě tuto roli plní nebo by alespoň plnit měla funkční rodina. Je však zřejmé, že zatímco rodičovská úloha směrem k dětem je chápána v tomto směru jako přirozená, tak v oblasti vztahu lidí ke svým vlastním rodičům tato úloha selhává nepoměrně častěji. Svou roli v tomto směru může sehrát i efekt dvojí závislosti (tedy dětí i rodičů) na ekonomicky aktivní osobě (živiteli v produktivním věku), kdy v případě nutnosti volby pravděpodobně většina lidí preferuje výchovu svých dětí, zejména tehdy, pokud se svými rodiči nesdílí společnou domácnost nebo nebydlí v jejich blízkosti. To je sice logické, na druhé straně však poněkud komplikuje situaci seniorů, protože „sociální část“ léčby musí v jejich případě zastat někdo jiný. Ne nepodstatným momentem je přitom též produktivní uplatnění seniorů v domácnosti („role babiček“).

Z hlediska zdravotní péče samotné je možno uvést následující cíle, které má zdravotní péče pro stárnoucí populaci splňovat:

- Prodloužení střední délky života populace.
- Pokles celkové morbiditě uplatněním metod primární prevence především civilizačních chorob v populaci středního věku, včasného screeningu zdravotních rizik a onemocnění u starších osob.
- Snížení výskytu a závažnosti zdravotního postižení v důsledku chronických onemocnění uplatněním metod primární prevence i sekundární prevence ve smyslu zmírnění následků a zdravotního postižení již existujících onemocnění.
- Prodloužení období bez zdravotního postižení a tím významné zlepšení kvality života (což má výrazné efekty v možnosti prodloužení doby produktivního uplatnění).
- Navracení osob zpět do aktivního života a snaha o kompenzaci změněného zdravotního stavu do té míry, aby byl život člověka i nadále smysluplný a neztratil aspekt individuálního rozhodování o způsobu vlastní existence (což má též výrazné efekty v možnosti prodloužení doby produktivního uplatnění).

Nemocnost ve stáří a prodloužení produktivního věku

Významné je duální chápání nemocnosti ve stáří jako expanze nemocnosti versus komprese nemocnosti. To popisuje Múhlpachr (2004) v následujícím textu:

„Jednou ze základních gerontologických otázek je, zda je zdravotní a funkční stav ve stáří pozitivně ovlivnitelný. Pokud by ovlivnitelný nebyl, musí zákonitě s prodlužováním střední délky života a obecným dožíváním vysokého věku ve společnosti dramaticky přibývat závislých osob, musí se zvyšovat počet let závislého života a musí se šířit obraz senectus molesta (bolestného stáří) s nízkou kvalitou života a s vysokou potřebou zdravotně sociální péče. Jde o variantu expanze nemocnosti v souvislosti s prodlužováním střední délky života a období závislého, nemocného života. Proti této představě stojí varianta oddálení nemocnosti či dokonce komprese nemocnosti, která předpokládá nejen prodlužování, ale především zkvalitňování života ve stáří, de facto prodlužování středního věku.“

Stárnutí populace lze jistě chápat jako negativní jev, kterým je nutno se zabývat jen z pohledu sociální únosnosti. Existuje však také možnost, abychom demografické změny ve společnosti chápali jako příležitost k rozvoji sociálních a zdravotních služeb s pozitivním vlivem na zaměstnanost, aplikaci a rozvoj nových léčebných metod

a prodloužení produktivního uplatnění osob. To je samozřejmě opticky náročnější na zdroje a hlavně na ochotu a motivaci lidí, ale vytváří to potenciál pro zvýšení kvality života podstatné části populace. Vzhledem k nutné individualizaci potřeb je nutno klást důraz na decentralizaci a skutečné zjištění potřeb konkrétního člověka, to však nemusí být důvodem k opuštění veřejného financování zejména tam, kde chceme zachovat bezplatnost v momentu spotřeby. Z hlediska efektivnosti je podstatné, jaká sociální skupina je fakticky využívá a zda skutečně v praxi zlepšují kvalitu jejich života.

Mezi faktory vedoucí ke zlepšení podmínek pro stárnoucí populaci lze zařadit zejména:

- růst životní úrovně obyvatelstva a zlepšování obecných sociálně-ekonomických podmínek,
- technologický pokrok,
- rozvoj biologie a medicíny jako dvou speciálních věd s přímým vlivem na délku života a dostupnost léčebných postupů,
- hygienicko-epidemiologické poznatky a jejich aplikace v praxi formou vzdělávání obyvatelstva a výkonu zdravotní politiky v širokém spektru nespecifické prevence (bezpečnost práce, hygienické standardy).

Moderní medicína umí léčit stále více chorob a tak evidentně přežívají lidé, kteří by bez její pomoci na tomto světě už vůbec nebyli. Pokud tedy bylo možné argumentovat například ve středověku tím, že lékaři se pouze pokoušejí pomáhat přírodě tam, kde je to možné, pak v dnešní době již evidentně v mnohých případech zasahují do přirozených pochodů a postupů. Lze dlouze diskutovat o tom, zda tak mají činit či nikoli, v žádném případě se tím následně nemohou – a s nimi i celá společnost – zbavit odpovědnosti za osudy lidí, které takto vytrhli z mechanismů přírody. Pokrok lékařské vědy znamená, že se zdravotnictví stává novodobým lidským uměním, které konstruuje zcela nová kritéria přežití. To, do jaké míry bude zdravotnictví schopno tuto šanci na přežití ovlivňovat a zlepšovat, závisí na tempu pokroku, který bude realizován. Je pravděpodobné, že tato jeho úloha bude do budoucna ještě posílena. Již v současnosti dostupnost nových léčebných metod může indukovat poptávku po zdravotní péči. Například snižování rizik operačních výkonů (neinvazivní operační techniky, lepší přístrojové vybavení) vede k větší ochotě pacientů podstoupit určitý výkon, který by v minulosti i přes zdravotní problémy nemuseli být ochotni absolvovat vzhledem k jeho vedlejším efektům nebo možným nežádoucím účinkům. Tentýž efekt má i rozvoj v oblasti farmakoterapie.

Je nesporné, že tento vývoj nutně musí mít určitá omezení. Otázkou je, do jaké míry to budou omezení ekonomická a do jaké etická. Uvedené otázky snad dnes ještě nejsou tak prudce aktuální jako v budoucnu, kdy skutečně lékaři budou moci přímo zasahovat do osudů lidí, tak jak to naznačuje současný postup lékařské vědy. Tehdy lidstvo pravděpodobně bude muset přijmout nějaká závazná pravidla, jejichž porušování bude sankcionováno podobně jako jiné společensky nežádoucí jevy. Ponechme nyní stranou etické aspekty vynucování takovýchto pravidel a položme si otázku, co tedy bude tím regulačním mechanismem v situaci, kdy překonáváme jednotlivé bariéry přírody? Zatímco v minulosti byla regulátorem přírodní kritéria přežití, pokrok v medicíně způsobuje, že lékaři nyní řeší mnohé situace, do kterých se pacienti v minulosti vůbec nemohli dostat. A je třeba se ptát, zda ekonomická omezení budou aplikována na úrovni celospolečenské, nebo zda budou záviset na

individuálních možnostech každého a jeho ochotě a schopnosti investovat do svého zdraví.

Zdravotní péče je důležitou podmínkou efektivního řešení problémů v životě jednotlivce – mnohé životní osudy jsou zásadně determinovány právě tím, zda a jakým způsobem došlo k vyřešení jejich zdravotních problémů v určitém období života. Stejně tak s rozvojem a identifikací „moderních chorob“ – například retrovirů a výzkumem vlivu genetické zátěže na život člověka souvisí nutnost zdravotního subsystému reagovat na tyto nové situace. Současný stav zdravotního stavu populace je takový, že mnozí lidé jsou na péči celoživotně závislí – kvalita jejich života je svázána i s úrovní péče, které se jim dostane.

Člověk s určitým zdravotním limitem, který chce vést aktivní život, vyžaduje od zdravotního systému větší rozsah kvalitnějších služeb než v případě, když by svou chorobu pouze pasivně prožíval. Zároveň se daleko větší část pacientů dříve izolovaných či z velké části vyloučených z běžného života do něj aktivně zapojuje, což je jistě z ekonomických i sociálních hledisek žádoucí, ale na druhou stranu to klade zvýšené nároky na zdravotnický systém, protože přímé vyčíslené náklady na „uvedení“ takového člověka do adekvátně kompenzovaného stavu jsou vyšší než v minulosti. Ekonomický přínos začlenění lidí do společnosti je vyčísitelný až z dlouhodobého hlediska. Je nutno zohlednit také obtížně vyčísitelný přínos morální a etický, a to zejména ve vazbě na konkrétní osud a životní pocity konkrétního člověka. Lidé, kteří díky zdravotní péči mohou žít normální život, navíc ve většině případů právě díky prodělané životní zkušenosti bývají velmi vděčnými pacienty a jsou následně schopni zlepšení svého zdravotního stavu, které získali díky adekvátní léčbě své nemoci, skutečně promítnout do svého pracovního výkonu a do zlepšení kvality svého života jako celku.

Současný životní standard klade na zdravotnictví daleko větší nároky než v minulosti, protože mnohé životní aktivity či činnosti jsou podmíněny minimálně kompenzací negativního zdravotního stavu pacienta v určité oblasti, která sice není nutná pro jeho „běžné“ přežití, ale pro vedení moderního, aktivního života je nezbytná. I rozsah aktivit, které lidé v životě vykonávají, se zvětšuje. Lidé do vysokého věku sportují, cestují, pracují na odpovědných pozicích. Existující studie potvrzují význam zdraví pro efektivní participace na trhu práce. Například Lindholm (2001) dokumentuje, že dlouhodobá zdravotní omezení způsobují vyšší nezaměstnanost a riziko sociálního vyloučení, podobně jako Gannon a Nolan (2004), kteří zjistili, že pravděpodobnost participace na trhu práce je pro muže o 61 % nižší a pro ženy o 52 % nižší, pokud mají chronická invalidizační onemocnění.

To vše klade zvýšené nároky na zdravotnický systém, neboť tito pacienti přicházejí do ordinace s tím, že se nechtějí smířit se svou nemocí či svými omezeními a chtějí je překonat. Proto jsou na zdravotnický systém náročnější lidé, kteří vzhledem ke svému povolání nebo zálibě potřebují být v dobrém zdravotním stavu a v případě zdravotních problémů, pokud už vzniknou, je chtějí efektivně řešit, pokud možno s minimálním dopadem na jejich aktivitu v zaměstnání či ve volném čase. Náročnost těchto pacientů se projevuje i v úrovni požadovaných služeb, komfortu z hlediska časového apod. Tím dochází ke značné diferenciaci pacientů z hlediska potřeb, protože výše zmíněné skupiny se u lékařů mísí s těmi, kteří uvedené služby nevyžadují nebo nepotřebují.

Současná společnost přinesla zásadní změny v náhledu na jednotlivce a jeho životní styl. Z usilování o pouhé přežití se přenáší důraz na efektivní a zodpovědné chování

všech subjektů v ekonomice. Ekonomizace všech oblastí života a důraz na individuální odpovědnost jednotlivce předpokládají, že každý člověk bude schopen vzít do svých rukou odpovědnost za vlastní konání a tedy i vlastní zdraví, stejně tak pozice člověka ve společnosti a relativní úroveň jeho odměny je dána především jeho aktuálně oceněným výkonem.

Odpovídající zdravotní stav se tak stává jednou ze základních podmínek toho, aby člověk mohl možnosti, které mu tržní ekonomika nabízí, využít, a to jak z hlediska dlouhodobé životní perspektivy, tak i z pohledu uplatnění jeho schopností v určité době. Proto je v tržní ekonomice snaha o dobré zdraví člověka nejen imperativním konstatováním, které vyplývá z obecné touhy a snahy člověka přežít, ale i důležitou podmínkou pro optimální „sociální pozici“ člověka v jednotlivých životních situacích a sociálně-ekonomickém prostředí. Jeho důležitost navíc vyplývá z toho, že dobrá úroveň zdravotního stavu není uměle nastaveným a časově pomíjivým kritériem, ale je v souladu s nejvlastnějším zájmem jedince prožít kvalitní a plnohodnotný život.

Výše uvedené faktory způsobují, že současná medicína se při léčbě konkrétního pacienta samozřejmě nadále potýká s problémy medicínského charakteru, ale stále více i se sociálně-ekonomickými omezeními. To je ještě umocněno zvyšující se závislostí efektivně prováděné medicíny na přístrojové technice a pokročilých farmaceutických postupech. Výsledky zdravotnického systému se tak dostávají do těsnější integrace s ekonomickou úrovní a mechanismy alokace prostředků do zdravotnictví.

3.4.3 Stáří, zdravotní a penzijní systém, možnost prodloužení období produktivního uplatnění člověka

Penzijní a zdravotnický systém, jako dva největší fiskální subsystemy ve většině zemí, ČR nevyjímaje, jsou na první pohled samostatné a vazby mezi nimi nejsou patrné. Až podrobnější analýza ukazuje, že vzájemné vazby těchto systémů existují a že jejich sociálně-ekonomický význam není zdaleka zanedbatelný.

Vzájemné vztahy těchto systémů jsou významné především z následujících důvodů:

- Oba dva systémy mají značný fiskální význam, případná selhání nebo naopak zlepšení v jednom systému ovlivňují i bilanci systému druhého, proto je obtížné konstruovat "vyrovnané" či "efektivní" nastavení těchto systémů bez toho, aby se adekvátně vyvíjel i druhý z nich

- Lze vysledovat i vzájemnou podmíněnost efektivního fungování těchto systémů: zdraví populace determinuje také schopnost pracovat, důchodový systém zase determinuje koupěschopnost a obecně finanční situaci penzistů, kteří jsou typickými "spotřebiteli" značného objemu zdravotní péče.

Základní vazby mezi těmito systémy spočívají především v následujících směrech:

- Penzijní systém obsahuje a distribuuje zdroje pro poproduktivní fázi života, včetně financování soukromě hrazené zdravotní péče.

- Zdravotnický systém ovlivňuje zdravotní stav populace (přímo cca z 15-20 procent, nicméně řeší i sekundární důsledky ve smyslu léčby onemocnění s jinými primárními příčinami)

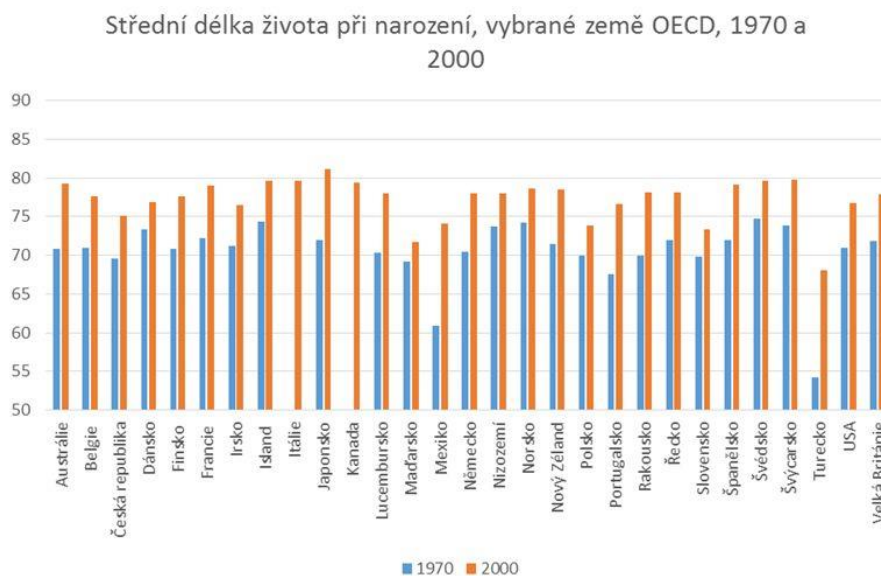
Výsledkem interakce těchto dvou sociálních subsystemů je změna řady demografických parametrů, mezi nimiž je nejvýznamnější střední délka života. Vývoj

tohoto ukazatele ukazují následující grafy. Penzijní a zdravotnický systém jsou tedy propojeny přes prodlužující se střední délku života, která je do značné míry výsledkem fungování zdravotnictví a jeho rozvoje.

Klíčovou spojnicí ze strany důchodového systému je důchodový věk. Zdravotnický systém ovlivňuje délku dožití a práceschopnost (byť zprostředkovaně), penzijní systém zase určuje kdy je odchod do důchodu z fiskálního a sociálního hlediska možný.

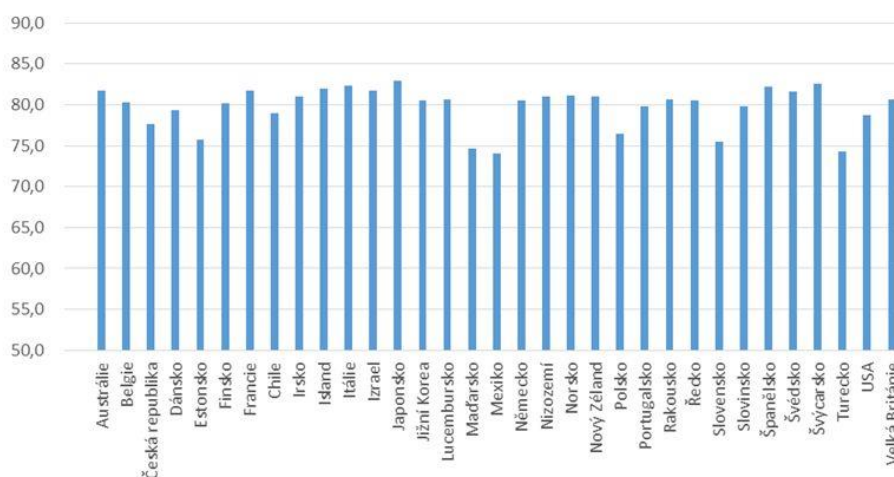
Dalším "vazebným" parametrem je také nákladovost jednoho pojištěnce zdravotnického systému: ta musí být financovatelná veřejně (solidárně) nebo soukromě (privátně). V okamžiku, kdy daný člověk nemá pracovní příjem, generuje to v rámci vazeb penzijního a zdravotnického systému nárok na veřejné zdroje (daňové nebo z penzijního systému jako součásti veřejných rozpočtů v rámci jeho garantované části) nebo na soukromé zdroje, které jsou však v případě dosažení penzijního věku závislé na nastavení důchodového systému.

Obrázek 3.12 a 3.13: Střední délky života

Zdroj: OECD Health data 2010

Střední délka života při narození, vybrané země OECD, 2010

Zdroj: OECD Health data 2013

QALY, DALY, příp. též HYE (Healthy Year Equivalent) jsou ukazatele, které usilují o kvantifikaci kvality života ve vztahu ke zdravotnímu stavu jednotlivce. To by teoreticky bylo možné využít v koncepci penzijního systému. Dokud je kvalita života dobrá (nezměněná či jen mírně snížená), předpokládá se i průceschopnost jednotlivce a daný člověk tedy má zachovanou schopnost ekonomické aktivity; nebude tedy muset (ještě) být příjemcem dávek penzijního systému.

Užitečné by pravděpodobně bylo, když QALY (individuální či průměrné) začne (na delší dobu či zcela trvale) klesat, aby již byla možnost odejít do starobního důchodu. Neznamená to, že by teoreticky neexistovala možnost odejít do penze dříve - výsluhová koncepce, ale částečný pokles QALY by nemusel zvýraznit ani koncepci invalidní, protože malý pokles QALY by ještě k invaliditě nemusel vést.

Při dosavadním výzkumu se zatím nepodařilo zjistit, zda existuje kvantifikace průměrných QALY pro český sociální systém. Naopak se projevuje to, že QALY je svou podstatou ukazatel individuálního stavu. Tudíž QALY, ale i další ukazatele tohoto typu jsou především vedoucí k individuální kalkulaci průceschopnosti a kvality života obecně.

Upozorníme ještě, že ukazatel QALY je svou podstatou v čase se měnící, tak jak se vyvíjí stav příslušného člověka nebo sociální skupiny. Z tohoto hlediska je vhodnější spíše pro stanovení invalidních penzí, které jsou se zdravotním stavem člověka přímo svázány. V případě důchodů starobních by asi bylo vhodné toto vztáhnout jen na některé diagnózy, které lze ve vyšším věku předpokládat.

Stárnutí populace vnáší stále větší disproporce do tradičních systémů zajištění zdravotní péče, kde v minulosti nebyly vyšší věkové skupiny brány jako specifický problém – typickou výzvou poloviny 20. století byla naopak péče o děti a efektivní management onemocnění dětského věku. Jedná se jak o zvyšující se finanční náročnost péče o seniory, jednak o nutnost řešit nové situace, které sebou přináší stárnutí populace a zvyšující se podíl seniorů ve společnosti. Mezi fenomény, se kterými se setkáváme a na něž musí systém zdravotní péče v souvislosti se stářím reagovat, patří zejména:

- Růst počtu diagnóz specifických či výlučných pro starší populaci
- Nutnost realizace specifické péče o seniory (geriatrická péče)

- Selhání běžných léčebných postupů při uvedení zpět do aktivního života
- Zvyšující se podíl tzv. "old old people", tedy věkové skupiny nad 85 let věku se zcela specifickými problémy ve zdravotní i sociální oblasti
- Stále užší propojování zdravotní a sociální péče, kdy pouze syntetické působení těchto nástrojů přináší žádoucí pozitivní efekt
- Etické otázky související s problematikou možností medicíny, prodlužování faktické délky života a kvality takto prodlouženého života

Zmapování těchto faktorů a kvantifikace jejich důležitosti je důležitou podmínkou efektivního rozhodování a impulsem pro tvorbu nových mechanismů zdravotní péče pro seniory. Je zřejmé, že významným prvkem vyžadujícím interdisciplinární přístup je zvláště vazba na sociální aspekt péče o seniory. Pokud si vypůjčíme paralelu s dětmi, tak v jejich případě tuto roli plní nebo by alespoň plnit měla funkční rodina. Je však zřejmé, že zatímco rodičovská úloha směrem k dětem je chápána v tomto směru jako přirozená, tak v oblasti vztahu lidí ke svým vlastním rodičům tato úloha selhává nepoměrně častěji. Svou roli v tomto směru může sehrát i efekt dvojí závislosti (tedy dětí i rodičů) na ekonomicky aktivní osobě (živiteli v produktivním věku), kdy v případě nutnosti volby pravděpodobně většina lidí preferuje výchovu svých dětí, zejména tehdy, pokud se svými rodiči nesdílí společnou domácnost nebo nebydlí v jejich blízkosti. To je sice logické, na druhé straně však poněkud komplikuje situaci seniorů, protože "sociální část" léčby musí v jejich případě zastat někdo jiný.

Z hlediska zdravotní péče samotné je možno uvést následující cíle, které by měla zdravotní péče o seniory splňovat:

- Prodloužení střední délky života populace.
- Pokles celkové morbiditě uplatněním metod primární prevence především civilizačních chorob v populaci středního věku, včasného screeningu zdravotních rizik a onemocnění u starších osob.
- Snížení výskytu a závažnosti zdravotního postižení v důsledku chronických onemocnění uplatněním metod primární prevence i sekundární prevence ve smyslu zmírnění následků a zdravotního postižení již existujících onemocnění.
- Prodloužení období bez zdravotního postižení a tím významné zlepšení kvality života seniorů
- Navrácení seniorů zpět do aktivního života a snaha o kompenzaci změněného zdravotního stavu do té míry, aby byl život seniora i nadále smysluplný a neztratil aspekt individuálního rozhodování o způsobu vlastní existence.

Interdisciplinární problém významu zdravotnictví je důležitým prvkem analýzy z pohledu současné doby a možností, které medicína nabízí a nabízet bude. Moderní medicína umí léčit stále více chorob a tak evidentně přežívají lidé, kteří by bez její pomoci na tomto světě už vůbec nebyli. Pokud tedy bylo možné argumentovat například ve středověku tím, že lékaři se pouze pokoušejí pomáhat přírodě tam, kde je to možné, pak v dnešní době již evidentně v mnohých případech zasahují do přirozených pochodů a postupů. Lze dlouze diskutovat o tom, zda tak mají činit či nikoli, v žádném případě se tím následně nemohou – a s nimi i celá společnost – zbavit odpovědnosti za osudy lidí, které takto vytrhli z mechanismů přírody. Pokrok lékařské vědy znamená, že se zdravotnictví stává novodobým lidským uměním, které konstruuje zcela nová kritéria přežití. To, do jaké míry bude zdravotnictví schopno

tuto šanci na přežití ovlivňovat a zlepšovat, závisí na tempu pokroku, který bude realizován. Je pravděpodobné, že tato jeho úloha bude do budoucna ještě posílena. Již v současnosti dostupnost nových léčebných metod může indukovat poptávku po zdravotní péči. Například snižování rizik operačních výkonů (neinvazivní operační techniky, lepší přístrojové vybavení) vede k větší ochotě pacientů podstoupit určitý výkon, který by v minulosti i přes zdravotní problémy nemuseli být ochotni podstoupit vzhledem k jeho vedlejším efektům nebo možným nežádoucím účinkům. Tentýž efekt má i rozvoj v oblasti farmakoterapie.

Je nesporné, že tento vývoj nutně musí mít určitá omezení. Otázkou je, do jaké míry to budou omezení ekonomická a do jaké etická. Z tohoto hlediska je důležité zaměřit se na hledání možností prodloužení doby dobrovolného produktivního uplatnění člověka na profesních trzích, kde jsou značné rezervy.

Člověk s určitým zdravotním limitem, který chce vést aktivní život, vyžaduje od zdravotního systému větší rozsah kvalitnějších služeb než v případě, když by svou chorobu pouze pasivně prožíval. Zároveň se daleko větší část pacientů dříve izolovaných či z velké části vyloučených z běžného života do něj aktivně zapojuje, což je jistě z ekonomických i sociálních hledisek žádoucí, ale na druhou stranu to klade zvýšené nároky na zdravotnický systém, protože přímé vyčíslené náklady na "uvedení" takového člověka do adekvátně kompenzovaného stavu jsou vyšší než v minulosti. Ekonomický přínos začlenění lidí do společnosti je vyčíslitelný až z dlouhodobého hlediska. Je nutno zohlednit také obtížně vyčíslitelný přínos morální a etický, a to zejména ve vazbě na konkrétní osud a životní pocity konkrétního člověka. Lidé, kteří díky zdravotní péči mohou žít normální život, navíc ve většině případů právě díky prodělané životní zkušenosti bývají velmi vděčnými pacienty a jsou následně schopni zlepšení svého zdravotního stavu, které získali díky adekvátní léčbě své nemoci, skutečně promítnout do svého výkonu v práci a do zlepšení kvality svého života jako celku. Už to je důvod, pro který stojí za to hledat cesty, které povedou ke zlepšení možností takovýchto lidí se zapojit do běžného života.

To vše klade zvýšené nároky na zdravotnický systém, neboť tito "pacienti" přicházejí do ordinace s tím, že se nechtějí smířit se svou nemocí či svými omezeními a chtějí je překonat. Proto jsou na zdravotnický systém náročnější lidé, kteří vzhledem ke svému povolání nebo zálibě potřebují být v dobrém zdravotním stavu a chtějí být jednoduše "v kondici" a v případě zdravotních problémů, pokud už vzniknou, je chtějí efektivně řešit, pokud možno s minimálním dopadem na jejich aktivitu v zaměstnání či ve volném čase. Náročnost těchto pacientů se projevuje i v úrovni požadovaných služeb, komfortu z hlediska časového apod. Tím dochází ke značné diferenciaci pacientů z hlediska potřeb, protože výše zmíněné skupiny se u lékařů mísí s těmi, kteří uvedené služby nevyžadují nebo nepotřebují.

Současná společnost přinesla zásadní změny v náhledu na jednotlivce a jeho životní styl. Z usilování o pouhé přežití se přenáší důraz na efektivní a zodpovědné chování všech subjektů v ekonomice. Ekonomizace všech oblastí života a důraz na individuální odpovědnost jednotlivce předpokládají, že každý člověk bude schopen vzít do svých rukou odpovědnost za vlastní konání a tedy i vlastní zdraví, stejně tak pozice člověka ve společnosti a relativní úroveň jeho odměny je dána především jeho aktuálně oceněným výkonem.

Odpovídající zdravotní stav se tak stává jednou ze základních podmínek toho, aby člověk mohl možností, které mu tržní ekonomika nabízí, využít, a to jak z hlediska

dlouhodobé životní perspektivy, tak i z pohledu uplatnění jeho schopností v určité době. **Proto je v tržní ekonomice snaha o dobré zdraví člověka nejen objektivním konstatováním, které vyplývá z obecné touhy a snahy člověka přežít, ale i důležitou podmínkou pro optimální startovní pozici člověka v jednotlivých životních situacích a ekonomice obecně, návazně i podmínkou racionálního projektování dráhy celoživotního profesního uplatnění. Jeho důležitost navíc vyplývá z toho, že dobrá úroveň zdravotního stavu není uměle nastaveným a časově pomíjivým kritériem, ale je v souladu s nejlustnějším zájmem jedince prožít kvalitní a plnohodnotný život, který je založen na trvalém nabývání a uplatňování schopností.**

Z hlediska výdajů na zdravotnictví je v současné době podstatné jejich rozdělení na veřejné a soukromé. Veřejné výdaje penzijní systém nijak neovlivňují, protože jejich alokace jde mimo tento systém prostřednictvím veřejného zdravotního pojištění. Soukromé výdaje teoreticky mají vazbu na penzijní systém v tom smyslu, že jeho existence vytváří u penzistů zdroje pro jeho financování zdravotní péče. Výše důchodů má tak význam z hlediska soukromých výdajů na zdravotnictví. Výdaje na jednoho člena domácnosti ve zdraví v posledních sedmi letech mírně rostou absolutně i relativně, jak ukazuje následující tabulka 3.1.

Do budoucna bude růst význam rozdělení výdajů na zdravotnictví na investiční a neinvestiční. Lze přitom očekávat, že poroste jak role investičních výdajů, tak budou (na bázi HCC a přeneseného uplatnění HCC) vytvářeny podmínky „zpětnovazební financování“ (tj. pro financování z reálných ekonomických efektů, které bude poskytování zdravotnických služeb přinášet.

Tabulka 3.1: Výdaje domácností podle struktury spotřeby

Ukazatel	2005	2009	2010	2011	2012
Počet domácností	2 965	2 820	2 840	2 839	2 811
Průměrný počet členů	2,34	2,27	2,26	2,26	2,26
Průměrný počet nezaopatřených dětí	0,61	0,57	0,57	0,58	0,57
Hrubé peněžní příjmy celkem (Kč)	127 294	160 675	164 047	163 235	170 332
Čisté peněžní příjmy celkem (Kč)	108 676	142 402	145 437	145 081	152 125
Hrubá peněžní vydání celkem (Kč)	117 784	146 895	148 629	150 369	152 581
Čistá peněžní vydání celkem (Kč)	99 165	128 622	130 019	132 215	134 374
A. Spotřební vydání (Kč)	91 085	115 309	116 244	117 882	118 819
v tom (%):					
01 Potraviny a nealkoholické nápoje	20,6	19,3	19,3	19,1	20,0
02 Alkoholické nápoje, tabák	2,9	2,8	2,8	2,9	2,8
03 Odívání a obuv	5,6	5,0	5,0	4,8	4,7
04 Bydlení, voda, energie, paliva	20,1	21,4	21,7	22,4	22,1
05 Bytové vybavení, zařízení domácnosti; opravy	6,7	6,7	6,2	6,2	5,8
06 Zdraví	2,0	2,7	2,7	2,7	2,8
07 Doprava	11,1	10,5	10,7	10,9	10,7
08 Pošty a telekomunikace	4,6	4,6	4,6	4,5	4,4
09 Rekreace a kultura	10,6	10,3	10,2	9,8	9,5
10 Vzdělávání	0,5	0,6	0,7	0,6	0,7
11 Stravování a ubytování	5,1	5,2	5,0	5,1	5,3
12 Ostatní zboží a služby	10,2	10,9	11,1	11,0	11,2

Zdroj: ČSÚ

3.5 Vztah mezi nezaměstnaností a zdravotním stavem v České republice (longitudinální analýza)

Vztah mezi nezaměstnaností a zdravím je velmi dobře zdokumentovaná oblast. Výsledky lze velmi dobře použít k ocenění efektů odvětví produktivních služeb (resp. k vytvoření podložené a kvantifikované představy o „růstovém prostoru“, který otevrou). Ukazuje se, že zaměstnaní lidé jsou více zdraví a byl zjištěn pozitivní vztah mezi zaměstnaností a dobrým zdravotním stavem, a to jak psychickým, tak fyzickým. Na druhou stranu pak platí, že nezaměstnaní lidé mají zdraví.

Významným pokrokem v odhalení vztahu mezi nezaměstnaností a zdravím představují longitudinální studie. Mezi průkopníky patří například Berkman (1984) s dokladem vztahu mezi nezaměstnaností a předčasnou úmrtností, depresemi (Aneshensel, 1985) nebo obecně u vztahu mezi nezaměstnaností a zdravotním stavem, který doložili na logitudálních datech Bolton a Oatley (1987) nebo Frese a Mohr (1987). Například Montgomery a další (1999) ukázali, že nově nezaměstnaní čelí oproti zaměstnaným více než dvakrát vyššímu riziku depresí, přičemž stejné výsledky obdrželi i po vynechání lidí s depresemi i před změnou zaměstnaneckého statusu. Tento výzkum v této linii pokračuje a předkládá longitudinální analýzu vztahu mezi nezaměstnaností a zdravotním stavem pro Českou republiku. Z hlediska stability penzijního systému jde o klíčovou otázku. Pokud by nezaměstnanost

zhoršovala zdravotní stav, potom by současně s tím snižovala produktivní dobu života obyvatel, čímž by kladla náklady na penzijní systém. Navíc špatný zdravotní stav přenesený do pozdního věku znamená další dodatečné náklady na zdravotní systém, respektive i na penzijní systém, jelikož se s vyššími individuálními náklady na zdravotnictví (např. léky) snižují relativní penze.

Abychom ověřili vztah mezi nezaměstnaností a zdravím v kauzálním vztahu od nezaměstnanosti ke zdraví, použijeme několik modelů, jejichž společnou vlastností je možnost sledování vývoje proměnných v čase. Můžeme tak do modelů zahrnout různá zpoždění a sledovat vývoj vztahu mezi jednotlivými roky dotazování.

Cílem modelů je odhadnout srážku pravděpodobnosti zdraví za nezaměstnanost, tedy rozdíl pravděpodobností určitého zdravotního stavu mezi zaměstnanými a nezaměstnanými.

K tomuto účelu je použit pořádkový logit. Již na první pohled se ukazuje, že vztah mezi nezaměstnaností a zdravím je dle předpokladů pozitivní, tedy vyšší nezaměstnanost v daném roce i v letech předchozích je doprovázena horším zdravotním stavem.

Data k tomuto výzkumu pochází z Eurostatu, konkrétně z rozsáhlého dotazníkového výzkumu European Union Statistics on Income and Living Conditions. Data obsahují 9097 respondentů z České republiky sledovaných po dobu čtyř let. Výběr je reprezentativní.

Ukazuje se, že změna stavu na nezaměstnanost je významná z předchozího roku a na současný a v období $t-1$ a $t-2$. Bohužel není možné z dat zjistit, jak dlouho je respondent nezaměstnaný. Pokud při dotazování respondent odpověděl, že se mu změnil status na nezaměstnanost, netušíme, zda se stal nezaměstnaným den po předchozím dotazování nebo den před současným. To je zásadní rozdíl a jeho znalost by značně zpřesnila výsledky. K prvnímu odhadu je tak nutné přistupovat s opatrností, přestože statisticky předpokládáme, že jde o dobu nezaměstnanosti v délce půl roku.

Abychom mohli ilustrovat vliv lépe, opět byly odhadnuty srážky, stejně jako v předchozím případě, akorát jde nyní o srážky za přechod do nezaměstnanosti.

V průměru půlroční nezaměstnanost tak snižuje výborné zdraví o 13 procentních bodů oproti stavu zaměstnanosti. Jeden a půl roku nezaměstnanosti pak o 21 procentních bodů. Dva a půl roku vyšlo nevýznamně, pravděpodobně z důvodu nízkého počtu pozorovaných případů.

K interpretaci jsme navíc sestavili součty srážek u dobrého a špatného zdraví. Při součtu srážek u výborného a dobrého zdraví respektive u špatného a velmi špatného, obdržíme čísla, která ukazují, že nezaměstnanost snižuje šanci na obecně dobré zdraví v řádech jednotek procent. Nezaměstnanost nejvíce přesouvá zdravotní stav z výborného na velmi dobrý a řádově v jednotkách procent se přesune z těchto dvou na průměrný a v řádech desetin procenta na špatný či velmi špatný.

K testu, abychom výsledky ověřili, ještě použijeme vztah mezi změnami u vysvětlované, tak u vysvětlující proměnné. Odhadem probit modelu pravděpodobnosti zhoršení zdraví na základě změny statusu na nezaměstnanost zjistíme, že vliv nezpožděné změny je nevýznamný, stejně tak vliv změny zpožděné o jeden rok. Ovšem vliv dvakrát zpožděné změny je významný (0,7200). Mezní efekt je ve výši 0,1661, což ukazuje, že změna statusu na nezaměstnanost zvýší

v průměrné délce 2,5 roku o necelých 17 procent pravděpodobnost na zhoršení zdraví. To je významný vliv, navíc se neprokázal vliv kratší než dva roky.

Pokud bychom měli výsledky interpretovat, potom věříme, že se podařilo prokázat vliv nezaměstnanosti na zdravotní stav v České republice. Většina odhadů byla významná a ukazuje na kauzální vztah od nezaměstnanosti k horšímu zdravotnímu stavu.

Otázkou zůstává, zda lze na zde dostupných datech prokázat *healthy worker effect*, tedy kauzální vztah od lepšího zdraví k vyšší pravděpodobnosti zaměstnání. Přestože považujeme kauzální vztah od nezaměstnanosti k horšímu zdravotnímu stavu za prokázaný, nevylučuje tato skutečnost existenci i dodatečného efektu z druhé strany.

Všechny odhady zdraví byly významné, nicméně ukázalo se, že u některých zpoždění je vhodné použít pouze dummy pro dobré zdraví. Modely dokázaly vysvětlit menší část variability, pouze kolem 10 procent. Modely tak mají nižší vypovídací schopnost než v předešlé kapitole, přesto je 10 procent obvyklá výše u podobných modelů u ostatních studií.

U prvního modelu bylo zachováno zdraví ve formě 1-5. Špatné zdraví (0,3997) se chová přibližně stejně jako dobré zdraví (-0,3377) a průměrný mezní efekt zdravotního stavu je 0,0179, tedy lidé s *horším zdravotním stavem* o jeden stupeň mají v témže roce vyšší pravděpodobnost nezaměstnanosti o necelé dvě procenta. U agregovaných zdravotních stavů zvyšuje špatný zdravotní stav pravděpodobnost nezaměstnanosti v daném roce o 3,22 %. Naopak dobré zdraví z pravděpodobnosti na nezaměstnanost ubírá 2,71 %.

Ukazuje se, že *healthy worker effect* v České republice platí. To znamená, že pravděpodobnost nezaměstnanosti je u zdravých lidí nižší, přičemž naopak je tato pravděpodobnost vyšší u lidí se špatným zdravotním stavem. Odhady pro vztah mezi špatným zdravotním stavem a nezaměstnaností jsou však ve dvou časově vzdálenějších případech nevýznamné.

Abychom tyto závěry ověřili, použijeme opět jako vysvětlující proměnnou změnu zdravotního stavu. Odhadujeme tedy stejné modely jako v předchozím případě, akorát místo zpožděných proměnných použijeme difference a zpožděné difference. Jelikož se modely pro změnu špatného či průměrného (3-5) zdravotního stavu na dobrý (1-2) neukázaly významné, jsou použity pouze významné odhady pro modely se změnou dobrého či průměrného (1-3) zdravotního stavu na špatný (4-5).

U prvního modelu se ukazuje, že změna zdravotního stavu reportovaná u posledního dotazování má významný vliv na změnu zaměstnaneckého stavu. Konkrétně je mezní efekt 0,0359, tedy zhoršení zdravotního stavu na špatný zvyšuje pravděpodobnost nezaměstnanosti o necelá čtyři procenta. Opět je nutné upozornit, že není z dotazníků možné zjistit, zda k této změně došlo těsně před dotazováním nebo těsně po předchozím dotazování.

Druhý model vychází opět významně a mezní efekt je vyčíslen na 0,0184. Zhoršení zdravotního stavu vede v průměru po roce a půl k vyšší pravděpodobnosti na nezaměstnanost o necelá dvě procenta. Třetí model nakonec vychází nevýznamně s mezním efektem pod půl procenta.

Stejně jako u opačného vztahu i zde lze provést test vztahu mezi změnami. Provedli jsme tedy odhad vlivu zhoršení zdravotního stavu na přechod k nezaměstnanosti.

I zde jsou první dva odhady u difference a zpožděné difference nevýznamné. Dvakrát zpožděná difference je taktéž nevýznamná, ale je spíše kladná (0,1408, st.err 0,1944, p-value 0,469), s mezním efektem 0,7 procenta. Model vysvětluje přes 12 procent variability. U opačného vztahu, tedy mezi zlepšením zdravotního stavu a přechodem k zaměstnanosti nebyl nalezen žádný významný vztah. Nejbližší významnosti byl model mezi jednou zpožděným zlepšením zdravotního stavu a změnou zaměstnaneckého stavu na nezaměstnanost. Zde je výsledek spíše záporný (-0,1382, st.err 0,141, p-value 0,329) s mezním efektem -0,6 procenta. Model vysvětluje přes 10 procent variability.

Uzavíráme tedy, že **healthy worker effect je v České republice přítomný a ve výši v řádech jednotek procent**. V různých modelech se ukázaly rozdílné výsledky pro významnost efektu od dobrého zdravotního stavu k zaměstnání a od špatného zdravotního stavu k nezaměstnanosti. V modelech se zpožděnými proměnnými se ukázal spíše první efekt, u modelů s diferencemi druhý. Není nutné, aby existovaly oba efekty vedle sebe, věříme však, že se podařilo prokázat, že *healthy worker effect* přítomný je v obou směrech, přestože je relativně nízký.

To je zásadní zjištění pro diskuzi o udržitelnosti penzijního systému v České republice. Vysoká nezaměstnanost snižuje zdraví obyvatelstva, což snižuje produktivní pracovní dobu obyvatel a zároveň vyvolává tlak na navyšování penzí, jelikož se s vyššími náklady na léky a lékařskou péči snižuje relativní příjem penzistů. Navíc v systému veřejného zdravotnictví vyšší výdaje na tento sektor spolu s vyššími dávkami v nezaměstnanosti snižují prostor pro zvyšování penzí, nebo naopak nutné zvyšování penzí snižuje množství vybraných daní, které lze použít na zdravotnictví a prevenci nezaměstnanosti či dávky. To by mohlo vést k vyšší nezaměstnanosti a horšímu zdraví, což vyvolává spirálu vzájemného zhoršování jednoho i druhého.

Na druhou stranu však bylo ukázáno, že zlepšení zdravotního stavu či snížení nezaměstnanosti může vést k opačné, pozitivní spirále. Ta by naopak vedla ke stabilizaci průběžného penzijního systému a snížení tlaků na rozpočet.

4. Člověk a jeho potřeby (východiska ekonomie produktivní spotřeby)

V části věnované problematice penzijního systému jsme explicitně narazili na otázky týkající se problematiky kvality života, a to včetně toho, jak chápat reálnou (prožitkovou) náplň lidského života, lidského štěstí či dokonce smyslu lidské existence. Nepřímo s těmito otázkami souvisejí i další části monografie. Proto jim budeme věnovat pozornost v samostatné kapitole.

Dobrym podnětem a dobrou inspirací pro odpověď na tyto otázky je příspěvek P. Čírtka, který si – jako ne-ekonom – klade otázku, zda o do jaké míry je ekonomická věda schopna se vyrovnat s otázkou lidského štěstí. Obdobné otázky si klade i řada odborníků jak z ekonomie, tak i dalších věd právě tak jako širší veřejnost. Uveřejňujeme tento příspěvek celý jako samostatnou subkapitulu. Návazně se pokusíme na otázky, které klade, odpovědět. Umožní nám to nejen konkretizovat některé složitější aspekty pojmu „kvalita lidského života“, ale rovněž zformulovat některá východiska jednoho z možných přesahů neoklasické ekonomie – ekonomie produktivní spotřeby. Tu chápeme jako teoretický základ problematiky financování odvětví produktivních služeb.

Zařazením této části se snažíme naplnit ještě další cíl naší monografie – v maximálně možné míře „prokomunikovat“ (tj. podrobit kritické a všestranné diskusi) klíčové otázky našeho přístupu, a to nejen v rámci odborné ekonomické obce.⁵ Z tohoto hlediska nepochybně stojí zato porovnat pohled na současnou realitu ekonomů a neekonomů, reagovat na standardní výhrady vůči „ekonomickému“ vidění světa.

A ještě jeden důvod nás vede k tomu, že následující téma považujeme za mimořádně významné. V navazujících dvou kapitolách se zabýváme otázkou společenského kontextu reform, které by otevřely cestu ke zrodu společnosti založené na produktivních službách bezprostředně působících na nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu. Zde se jako jedna z klíčových otázek ukazují tato: **Jak dosáhnout toho, aby člověk dal přednost úsilí vyvinutému k ochraně obecně přijatých zásad, před pokusem získat bezprostřední osobní výhodu jejich porušením?**

Na tuto otázku s využitím teorie her se pokouší (ne zcela přesvědčivě) odpovědět K. Binmore (1996). Podle našeho názoru nelze řešení najít jen v rovině teorie her a nelze jej nalézt na bázi neoklasického konceptu člověka. Naprosto zásadní roli hraje psychický fenomén potřeby vztahení toho, co člověk dělá, k tomu, co ho přesahuje a co dává smysl jeho konání. Jinými slovy - pokud do modelů založených

---

⁵ V anketě k pracovní verzi monografie příslušná část zaujala nejvíce, viz:

<http://radimvalencik.pise.cz/1799-jake-reformy-a-proc-275-malach-i-re-anketa.html>

<http://radimvalencik.pise.cz/1796-jake-reformy-a-proc-272-bedretdinov-re-anketa.html>

<http://radimvalencik.pise.cz/1789-jake-reformy-a-proc-270-wawrosz-re-anketa.html>

Patrně i proto, že se týká samotné podstaty ekonomického přístupu, jeho možností a mezí, vztahu k dalším oborů i možnosti metodologických přesahů neoklasických rámců stávajícího mikroekonomického přístupu. Proto ji zařazujeme i do finální verze monografie.

na teorii her vložíme neoklasický model člověka, nenajdeme odpověď na otázku, proč může dojít k upřednostnění (zjednodušeně řečeno) dobra před zlem, tj. upřednostnění úsilí vyvinutému k ochraně obecně přijatých zásad, před pokusem získat bezprostřední osobní výhodu jejich porušením. Zahrnutí do teorie fenoménu vztažení naopak cestu k příslušnému vysvětlení nabízí.

4.1 Lidský kapitál – ekonomie a štěstí

(Příspěvek P. Čírtka do přípravné diskuse k pracovní části vědecké konference Lidský kapitál a investice do vzdělání, původní název Lidský kapitál – ekonomie, štěstí a mlčící většina)

K následující úvaze mě inspirovala práce doktora Pavla Štíky *Ekonomie a štěstí*⁶, kterou mimo jiných citují i kolegové Václav Leinweber a Radim Valenčík v příspěvku *Politickoekonomická reflexe současného stavu globální společnosti*.⁷

Pavel Štika uvádí:

"Doposud jsme ukázali, že vazba mezi důchodem a štěstím není tak jednoznačná, jak by si mnoho ekonomů mohlo myslet. Málo ale bylo prozatím řečeno o tom, co štěstí vlastně je, a kde hledat jeho skutečný zdroj. Tato oblast se stala předmětem výzkumu mnohých dalších ekonomů, kteří si uvědomili, že ekonomie zaměřená dominantně na analýzu důchodu a spotřeby opomíjí něco zásadního. Na přesné specifikaci této zásadní věci se sice ekonomové zcela shodují málokdy, nicméně každý jednotlivý přístup má s ostatními jedno společné – týká se mezilidských vztahů."...
"Mezilidské vztahy mají totiž samy o sobě hlubokou vnitřní hodnotu a jsou pro štěstí klíčovým zdrojem. Je tedy zřejmé, že pokud bude chtít ekonomie aspirovat na vysvětlení fenoménu štěstí, bude muset překročit práh ontologického individualismu a pokusit se o hlubší analýzu mezilidských vztahů z pohledu reciprocity."

1. V posledních letech se ukazuje, že ekonomové, alespoň jejich moudřejší či prozíravější zástupci, stále více naslouchají psychologům a sociologům. A faktem také je, že Robert Solow, kritizující zbožnění matematických modelů vzdalující ekonomu realitě, už určitě v tomto směru není sám⁸. Navíc zdá se, že koncept homo economicus, vždy maximalizujícího svůj užitek, se konečně dostává tam, kam patří, totiž do ranku teorií, jejichž pravdivost odvisí od volby předpokladů a tyto předpoklady teorií, či chcete-li fungování modelů, se začínají říkat nahlas a nejen jakoby mezi námi, „co spolu chodíme“, jak praví Poláček. Takže i my, ekonomičtí neoborníci, můžeme rozlišit realitu našich životů od fikce ekonomických teorií, jakou je např. koncept homo economicus, jakkoliv, jak píše Jitka Melzochová, „... jejich predikční schopnost je v některých případech dobrá.“⁹, což je dost možné, i když si z toho Sedláček dělá legraci.

Zcela pak sdílím názor Karla Hušnera, který vyslovuje na adresu ekonomů stran možnosti „uspět s reformami“ požadavek, že je „...musíme je být schopni jasně, logicky, jednoduše a přitom konkrétně, pragmaticky a krátce vysvětlit nikoliv teoretikům a "tzv. inteligenci", ale především té dnešní, často mlčící, ale vnitřně nespokojené většině, kterou mnozí pohrdavě označují jako "masu", ale bez ní a její práce všichni ostatní (i kdyby byli nositeli Nobelovy ceny) umřou hladu“.¹⁰

⁶ ŠTIKA, Pavel. *Ekonomie a štěstí*. Politická ekonomie 2, 2009.

<http://www.vse.cz/polek/cislo.php?cislo=2&rocnik=2009>

⁷ LEINWEBER, Václav a Radim VALENČÍK. *Politickoekonomická reflexe současného stavu globální společnosti VIII*. 2014.

<http://radimvalencik.pise.cz/1649-jake-reformy-a-proc-228-polit-ekonom-reflexe-8.html>

⁸ In: KOVANDA, Lukáš: *Ekonom R. Solow: Přílišná matematizace ekonomie nás vzdaluje realitě*.

<http://www.zet.cz/tema/ekonom-r-solow-plin-matematizace-ekonomie-ns-vzdaluje-realit-2827>

⁹ MELZOCHOVÁ, Jitka: *Homo oeconomicus – překonaný předpoklad?* E-Logos, 2013.

<http://nb.vse.cz/kfil/elogos/science/melzochova13.pdf>

¹⁰ HUŠNER, Karel. *Koreferát k nástinu návrhů, zpracovaných Radimem Valenčíkem k řešení problematiky současného společensko-ekonomického vývoje formou nutných reforem I*. 2014.

<http://radimvalencik.pise.cz/1427-jake-reformy-a-proc-147-karel-husner.html>

Vysvětlovat reformy, nota bene v ekonomických kontextech, s ekonomickou sémantikou a syntaxí, je jistě už z povahy teorie této vědy hermeneutická dřina. Protože se ale této diskuse účastním jako neekonom a zástupce disciplin artistních, rád bych k tomu něco řekl právě z tohoto hlediska.

2. Stalo již téměř tradicí, že v diskusích s ekonomy narážím na problém, že pro mnohé z nich není umění, próza a drama použitelným, tím spíše legitimním a gnoseologicky relevantním zdrojem. Jestliže ekonomové, myslím, že mnozí z nich se skřípěním zubů, přijali jako legitimní poznatky psychologie a sociologie, pak krásná literatura, poezie a drama jim byla a je k užítku maximálně jako zdroj odpočinku po vyčerpávajícím kreslení grafů a matematických vzorců, odhlédnuto ovšem od Mandevillova průkopnického Bzučícího úlu. Jestliže se už ovšem věci dostaly tak daleko, že je třeba zkoumat fenomén štěstí, resp. jeho skutečný zdroj, protože právě otázka epistemologie pojmu užitek je stále více neodbytná a tvoří skutečně, jak praví citovaný Pavel Štika „něco zásadního“, pak se podle mého názoru ocitáme v hájemství sémantiky bližší spíše poetice než ekonomii, protože řeč je tu mušce jenom zlaté. Jak píše Adolf Heyduk: „Štěstí! Co je štěstí? Muška jenom zlatá, která za večera kol tvé hlavy chvátá; oblétá ti skráně, rusé vlasy kryje, v dlaně hlavu skládáš, ruka utlačí je...“ Nezávidím ekonomům tento úkol a trochu se bojím, že než jej vyřeší, třeba s pomocí teorie reciprocity, bude v dlaních spousta hlav. Jsem totiž přesvědčen a ekonomové mě mohou třeba ukamenovat, že právě v tomto punktu si vylámu zuby. Ne snad proto, že všechny možné teorie štěstí, co jich je na světě, se vztahují k nějakému specifickému myšlenkovému vesmíru, vezměme jen obtíž s budhistickým ideálem zbavení se vší touhy, ale bojím se, že se liší i člověk od člověka v čase a prostoru, kde se momentálně nalézá a v pachtění se po štěstí hraje roli Zenónova Achilla, který, jak známo, nedohoní želvu.

Přesto věřím, že kardinální podíl na lidském štěstí, ať už si je definujeme jakkoli, má skutečně kvalita mezilidských vztahů, kde klíčovou roli hrají láska, soucit a milosrdenství, navzdory tomu, že mnozí moji studenti dávají na první místo kariéru a peníze. Kdyby se mě ale někdo zeptal, proč nevěřím ve vizi ekonomické definice štěstí jako pravdivý odraz reality stavu lidské existence, odpovědět nedokážu, ale na všechno nedokážu odpovědět ani kvantová fyzici a teoretičtí matematici a také to bez rozpaků přiznávají. Jako učitel marketingu si ovšem dokážu představit svět šťastných lidí, protože spokojených idiotů, jak tu vizi popsal Aldous Huxley v Konci civilizace, protože už dnes je možné marketingovou manipulací s lidskou myslí implementovat lidem do hlav takové potřeby, přání a očekávání, které je v důsledku zbaví nejen štěstí, ale i pouhé důstojné existence. Myslím, že právě ekonomové traktující člověka pouze jako konzumenta k takovému „šťastnému“ světu směřují a uznávám, že i díky tomu, že *jejich predikční schopnost je v některých případech dobrá*.

Jestliže jsem vůči ekonomistnímu bádání o lidském štěstí skeptický, pak to neznamená, že jsem skeptický vůči zkoumání tohoto fenoménu vůbec. Domnívám se totiž, že značný díl práce, který v tomto punktu stojí před ekonomy, už za ně udělali spisovatelé, básníci a dramatici a jsem přesvědčen, že navzdory úšklebkům zástupců pozitivních věd, už pro reflexi toho co je a hlavně co není štěstí, rozhodně udělali dost alespoň v tom směru, že v jejich tvorbě, pokud jde o skutečné spisovatele, básníky a dramatiky, jako tvůrce pravdivě reflektující reálný svět lidí a jejich vztahů, najdeme i to, po čem se hodlají pít ekonomové.

3. Ale – může být umění, resp. poezie a próza, skutečně legitimní, protože realitu odrážející gnoseologií? Ta otázka není samozřejmě nová. Ale pro postmoderní současnost, typickou destrukcí hodnot, se znovu stává naléhavou, pokud hledáme gnoseologii opřenou o nějaký pevný hodnotový základ. A i když ani poezie, próza či drama neumějí odpovědět na tázání se po budoucnosti, jako to ostatně neumí žádná věda, nota bene vědy společenské včetně ekonomie, (jakkoliv to tvrdí), spisovatelé, básníci a dramatici přinejmenším evidují určité hodnoty prověřené časem, a to ve formě, po které volá kolega Hušner.

Spisovatel, resp. dramatik či básník na straně jedné a ekonom na straně druhé, pak mají jeden zásadní společný rys. Ti i oni vytvářejí fikce. Zatímco ovšem literatura je přiznává a očekává, že čtenáři či diváci s tím počítají, jako s předpokladem porozumění pravdě uměleckého díla, ekonomie, podle mého názoru, takovou férovku s lidmi (často) nehraje. Shakespeare netvrdí, že pobíhal po Elsinoru a pečlivě zapisoval, co tam kdo udělal a řekl, Čechov nikdy neseděl ve višňovém sadu a nežádal Raněvskou - račte mi to Ljubov Andrejevno zopakovat, zlomila se mi tužka. Platí prostě předpoklad, že, až na bláznů všeho druhu, nebude v (dospělém) publiku nikdo, kdo by své rodinné spory řešil jako Othelo, protože Shakespeare mu to poradil.

Dalším společným rysem je, že literatura i ekonomie pracují s enigmatickým světem a enigmatickými tématy, neboť co jiného jsou fenomény jako štěstí, užitek, hodnota, ekonomické cykly, vývoj akcií či finančních derivátů, jejichž enigmatičnost spočívá v tom, že ani jejich majitelé enigmaticky netuší, co

mají, resp. co mít budou, když dojde ke změnám, které nelze předpokládat, jakkoliv je dost odborníků, kteří tvrdí, že např. hodnota investice do penzijního spoření bude i po padesáti letech adekvátní slibům dealerů penzijních fondů.

Ale tam, kde umění přiznává barvu, že hic sunt leones, ekonomie, obávám se, snad z panické obavy před enigmatičností světa a člověka – mimochodem dodnes se pídíme po našem stvořiteli a ne a ne na to přijít, vytvoří si vlastní svět neenigmatický, až na ty nešťastné předpoklady. Možná by bylo dobré zavést novou ekonomickou disciplínu enigmatická ekonomie a pouštět si při tom variace sira Elgara.

Ekonomové nám ovšem velmi často, ať prostým opomenutím či naschvál, tu skutečnost, že jejich příběhy se odehrávají v kulísách předpokladů a že nejde o reálný svět, tají. Jak často v jejich výkladech, a nechť mi odpustí ti, kterým teď křivdím, postrádáme premisy „Předpokládejme, že...“.

Stejně jako literatura i ekonomie parazitují, řečeno s Umbertoem Ecem, na reálném světě, z něhož „...vykusují malé světy, které vydělují většinu toho, co o reálném světě víme a ...umožňují nám soustředit se na konečný, uzavřený svět, velmi podobný tomu našemu, ale ontologicky chudší.“¹¹ Takto si literatura i ekonomie vytvářejí světy tu veronských milenců, tu jedinců maximalizujících svůj užitek. Ten první je ovšem vždy pravdivý pokud jde o traktování hodnot lásky a tolerance, ten druhý by mohl být pravdivý, pokud by lidé v hledišti divadla skutečně uvěřili, že Molliérův Lakomec je prototypem všech lidí.

4. Aby bylo rozuměno, umí-li ekonomie vytvářet falešný obraz světa a lidí, literatura to umí rovněž a řekl bych, že komunikačně i více *user friendly*, to konec konců vidíme každý den v mainstreamové produkci televize či kinematografie a červená knihovna či westerny mají staletou tradici. Červená knihovna či western ovšem, až na nesporný vliv, který měly kovbojské eskapády na nejmenované hlavy států, nikdy neaspirovaly na roli univerzální gnoseologie, nota bene na roli tvůrců politik řídicí svět v globálním rozsahu. Pokud ovšem hovoříme o slovesném umění jako o tvorbě artefaktů zobrazujících reálný svět lidských bytostí v jejich citech, emocích, snech, hodnotách a vášních, bez ohledu na to, zdali jde o Homéra, Sofokla, Danta, Shakespeara, Balzaca či Flauberta, Puškina, Dostojevského, Steinbecka, Hemingwaye či Theodora Dreisera, pak snad málokdo bude polemizovat o tom, že takoví autoři nám svět skutečných, jakkoli v postavě fiktivních lidí skutečně ukazují pravdivě. A navíc, podle mého názoru jsou mnohé z nich i učebnicemi ekonomie svého druhu.

5. Puškin charakterizuje Oněgina: *Kam s Homérem či Theokritem, to raděj ekonomem Smithem se zabýval sám ekonom, a odbornicky hloubal v tom, čím sílí říše, čím se množí, proč beze zlata obstará si země vše, když postará se v pravý čas o prosté zboží.*

Puškin samozřejmě neměl v úmyslu, objasňovat s pomocí Evžena Oněgina taje Smithovy ekonomie. Oněgin je portrétem určitého typu člověka, řekněme rovnou, že v podstatě bezcitného a cynického parchanta, pravda obdařeného panskou noblesou, což se o současných bezcitných buranech na manažerských postech a ve vládních pozicích nedá říct, navíc, když většina z nich neměla Smitha v životě v ruce. Je ovšem zajímavé, že pro charakteristiku v podstatě budoucího vraha, nota bene vraha dobrého přítele, volí Puškin v rámci zásady – řekni mi, co čteš, a já ti řeknu, jaký jsi člověk, právě Adama Smitha a do protipólu staví básníka a filosofa – Theokrita a Homéra. Myslím, že Adam Smith je v tom nevinně, asi si ho Puškin nepřečetl pozorně, nebo nečetl Teorii mravních citů, každopádně jde o příběh, kde bez ohledu na zmínku o Smithovi hrají hlavní roli právě vztahy a jejich hodnota pro lidské štěstí. Ekonomie se může ubídat k smrti a zkoumat reciprocitu shora zdola, takovou analýzu, jakou nám předkládá geniální básník, prostě nemůže poskytnout. Navíc etický kontext Puškinova románu naprosto vylučuje extenzi pojmu užitek v ekonomickém slova smyslu, protože jen chorobná mysl by Oněginovo chování k Taťáně a Lenskému interpretovala jako užitek svého druhu. Ostatně, sám Oněgin si touto maximalizací žádné štěstí, nota bene jako výslednici reciprocit, nepořídí, protože jestliže byl před soubojem s Lenským „pouze“ cynický, ale společensky úspěšný hlupák, po něm začíná jeho úpadek, o to krutější, že si uvědomuje nesmyslnost, v ekonomickém smyslu neužitečnost a tedy iracionalitu svého činu.

Zároveň je ovšem jeho zločin investováním do pozice svého druhu, když před tragickým soubojem zvažuje, co by na to řekla společnost, kdyby souboj odmítl. Raději tedy zabije přítele, nota bene jen kvůli rozmarnému flirtu s Olgou, než by riskoval renomé zbabělce a tedy společenského opovržení. Je jen smutnou osudovou souhrou příběhu autora a jeho hrdiny, že Dantésova kulka samotného Puškina zabíjí v podstatě ve stejném vzorci cti.

---

¹¹ ECO, Umberto. *Šest procházek literárními světy*. Praha: Votobia, 1997.

Puškin tak ve svém díle i ve svém životě názorně traktuje vítězství vášně, citu, emoce nad racionálním rozumem, jakoby vzkazoval do budoucnosti – lidi pozor, ono to s tou maximalizací užítka bude všelijaké, když jsou lidé schopni hodit rozum za hlavu. Jistě, lásce se nedá poručit a Oněgin měl legitimní právo Taťanu odmítnout. Ale rozhodl-li se nakonec žádat od ní ve jménu své náhle objevené lásky manželskou nevěru a tedy znovu maximalizovat svůj užitek ve vztahu mimo ethos, konečně naráží na skutečnost, že jakkoli ho Táňa stále miluje, odmítá ona v tomto směru maximalizovat svůj užitek a nad tím vítězí opět tak ekonomicky povážlivé rozhodnutí dát přednost morálce. Obávám se, že popsat teorii reciprocity tuto lidskou ambivalenci mezi rozumem a citem, bude husarským kouskem a to jsme se ještě nepustili do nesmrtelného díla Jane Austenové.

6. Shakespearovu Židu Shylockovi nabízí Bassanio, přítel banrotujícího Antonia, kupce benátského, trojnásobek částky úpisu, kterou mu Antonio dluží. Navzdory té sumě Shylock odmítá tuto maximalizaci užítka a trvá na tom, že chce svoji libru masa, což je v důsledku poprava jeho dlužníka.

„A proč že chci spíš libru mršiny, než třikrát tisíc dukátů, aha! Protože proto, pouhý rozmar, stačí? Někdo se štítí pečeného vepře, někdo zas šílí sotva vidí kočku, pro změnu jiný neudrží moč, jak slyší kvilet dudy. Náklonnost, ta paní vášně, řídí se jen tím, co ráda a co nerada a dost... Tak ani já říct nemohu a nechci, proč vedu spor, v němž vyhraju-li, ztratím. Hluboce nenávidím Antonia, vzbuzuje ve mně jenom ošklivost. Já jiný důvod nemám, stačí vám to?“

Jak „jednoduše a přitom konkrétně, pragmaticky a krátce vysvětlit nikoliv teoretikům a "tzv. inteligenci", ale především té dnešní, často mlčící, ale vnitřně nespokojené většině“, což myslím je více méně Hušnerova extenze pojmu „obyčejní lidé“, že existuje věda, která smrt člověka interpretuje jako „užitek“ na základě předpokladu, že hodnota užítka je subjektivní a je tedy užitečně legitimní i rozhodnutí poslat člověka na smrt, což dokonce snad i spadá do konceptu ekonomistního štěstí.

Jak popsat v teoretickém modelu s pomocí reciprocity vliv vztahu nenávisti na transakci, v níž Shylock „vyhraje-li, ztratí“? To je myslím legitimní tážání a je otázkou, zdali to dokáže ekonomické myšlení v ekonomickém diskursu. Tím chci položit otázku, je-li řeč o lidském kapitálu a nutných reformách, zdali není namísto přijmout jako jeden z předpokladů případného úspěchu, že jako je skutečností, že každá věda má svůj specifický oborový diskurs, má jej i ekonomie. A to se všemi svými specifickými omezeními při zkoumání světa, který nás obklopuje. Je-li pak součástí tohoto diskursu problematika, kterou se specificky a realitě blíže, či kvalifikovaněji zabývá věda jiná, jak to konec konců ukazuje i ekonomická badatelská praxe, ekonomii jistě neuškodí plodná vzájemná spolupráce. Jestliže se to u zmíněných společenských věd začíná stávat stále častěji, rád bych se přimluvil i za obor umění, resp. literární tvorby.

Kdysi jsem četl sci-fi povídku ruského autora Anatolije Dněprova o kybernetikovi, který sestrojil robota jménem Samuela a zadal mu úkol zpracovat referát na vědeckou konferenci o fyziologii člověka, načež se probudil ze spaní, když mu ten stroj hodlal začít kucht mozek. Naštěstí ho dokázal vypnout, roztloukl ho napadrť a v jakémisi pomnutí smyslů prchl na nádraží, kde nastoupil do vlaku, proč to už si nepamatuji. V tom vlaku, jak příznačné, s ním jel v kupé spisovatel, který si tu story vyslechl, a pak tomu kybernetikovi položil otázku, proč do té Samuely nedal nějaké brzdy, jako třeba do auta. Ten kybernetik pravil prostoduše něco v tom smyslu, no jo, na to jsem nepomyslel. Mimochodem - problém později řeší Issac Asimov svými třemi zákony robotiky.

7. Myslím, že ekonomie, hodlá-li „...té dnešní, často mlčící, ale vnitřně nespokojené většině...“ poskytnout takový lidský kapitál, který povede k její emancipaci, měla by i myslet na to, že její modely a teorie mohou nést značná společenská rizika, pokud do nich ekonomové nezapracují určité „brzdy“. O neustálém upozorňování na skutečnost předpokladů už jsem hovořil. Takovou brzdou by ovšem mohl být a jsem přesvědčen, že i je, étos uměleckého díla, nehledě k tomu, že mnohá z nich by jistě mohla být i souborem ekonomických kazuistik. Pro problematiku štěstí či neštěstí to platí dvojnásob. Čím to totiž asi je, že právě humanitní background současných mladých lidí, jak se o tom dnes a denně přesvědčuji, je stále slabší? Že by ta mlčící většina nechtěla číst, chodit do divadla, sledovat víc než jen mainstreamovou kinematografii? Anebo už je pozdě na jakékoliv emancipační úsilí, protože o takový lidský kapitál už nestojí. Myslím, že právě zkoumání užitečnosti lidského kapitálu, který představuje humanitní vzdělání vůbec, by se měla ekonomie věnovat jaksí přednostně, pokud už ovšem není pozdě. Uklidňuje mě, že tážání se, jak je tomu s touhou lidí být svobodnými bytostmi, provází lidi co je svět světem a huxleyovský *Brave New World* alespoň zatím nenastal, i když marketing si v tom směru vede stále zdatněji. Ale nic není nemožné a myslím, že Puškinova hořká nevíra by nás měla strašit, ekonomy či neekonomy stále:

Vyšel jsem dřív než hvězda ranní, svobodu v poušti rozsévat, z čistého srdce, z duše rád, úhorům v zotročené pláni, životodárné sémě dát – nadarmo jsem však mrhal prací, námahou, časem, inspirací...

Paste se tedy klidně dál!. Hlas cti vás nevyburcoval. Nestojíš stáda o svobodu! Stříhej a řež je, bij a nič; Dědictvím jejich z rodu k rodu, je chomout s rolničkou a bič. A. S. Puškin, 1823

4.2 Jak funguje a jak se vyvíjí náš systém prožitků či požitků

Nejdříve si připomeneme (vybereme a zvýrazníme) základní tvrzení, která jsou v příspěvku P. Čírtka obsažena. Citace z příspěvku P. Čírtka uveřejňujeme proloženě, to, co zvýrazňuje proložením, podtrhujeme, to, co chceme zvýraznit, dáváme tučně:

- *v diskusích s ekonomy narážím na problém, že pro mnohé z nich není umění, próza a drama použitelným, tím spíše legitimním a gnoseologicky relevantním zdrojem*

- *Jestliže se už ovšem věci dostaly tak daleko, že je třeba zkoumat fenomén štěstí, resp. jeho skutečný zdroj, protože právě otázka epistemologie pojmu užitek je stále více neodbytná a tvoří skutečně, jak praví citovaný Pavel Štika „něco zásadního“, pak se podle mého názoru ocitáme v hájemství sémantiky bližší spíše poetice než ekonomii, protože řeč je tu mušce jenom zlaté. Jak píše Adolf Heyduk: Štěstí! Co je štěstí? Muška jenom zlatá, která za večera kol tvé hlavy chvátá; obléhá ti skráně, rusé vlasy kryje, v dlaně hlavu skládáš, ruka utlačí je... Nezávidím ekonomům tento úkol a trochu se bojím, že než jej vyřeší, třeba s pomocí teorie reciprocity, bude v dlaních spousta hlav. **Jsem totiž přesvědčen** a ekonomové mě mohou třeba ukamenovat, že právě v tomto punktu si vylátnou zuby... bojím se, že se liší i člověk od člověka v čase a prostoru, kde se momentálně nalézá, a v pachtění se po štěstí hraje roli Zenónova Achilla, který, jak známo, nedohoní želvu.*

- *Kdyby se mě ale někdo zeptal, proč **nevěřím ve vizi ekonomické definice štěstí jako pravdivý odraz reality stavu lidské existence**, odpovědět nedokážu, ale na všechno nedokážu odpovědět ani kvantoví fyzici a teoretici matematici a také to bez rozpaků přiznávají.*

- **ekonomové traktují člověka pouze jako konzumenta**

- *k takovému „šťastnému“ světu směřují a uznávám, že i díky tomu, že jejich predikční schopnost je v některých případech dobrá.*

- *jsem vůči ekonomistnímu bádání o lidském štěstí skeptický*

- *Ekonomie se může ubídat k smrti a zkoumat recipocitu shora zdola, takovou analýzu jakou nám předkládá geniální básník, prostě nemůže poskytnout. Navíc etický kontext Puškinova románu naprosto vylučuje extenzi pojmu užitek v ekonomickém slova smyslu, protože jen chorobná mysl by Oněginovo chování k Taťaně a Lenskému interpretovala jako užitek svého druhu.*

- *Puškin tak ve svém díle i ve svém životě názorně traktuje vítězství vášně, citu, emoce nad racionálním rozumem, jakoby vzkazoval do budoucnosti – lidi pozor, ono to s tou maximalizací užitku bude všelijaké, když jsou lidé schopni hodit rozum za hlavu.*

- *Jistě, lásce se nedá poručit a Oněgin měl legitimní právo Taťanu odmítnout. Ale rozhodl-li se nakonec žádat od ní ve jménu své náhle objevené lásky manželskou nevěru a tedy znovu maximalizovat svůj užitek ve vztahu mimo ethos, konečně*

naráží na skutečnost, že jakkoli ho Táňa stále miluje, odmítá ona v tomto směru maximalizovat svůj užitek a nad tím vítězí opět tak ekonomicky pováživé rozhodnutí dát přednost morálce. **Obávám se, že popsat teorii reciprocity tuto lidskou ambivalenci mezi rozumem a citem, bude husarským kouskem...**

- Myslím, že ekonomie, hodlá-li „...té dnešní, často mlčící, ale vnitřně nespokojené většině...“ poskytnout takový lidský kapitál, který povede k její emancipaci, měla by i myslet na to, že její modely a teorie mohou nést značná společenská rizika, pokud do nich ekonomové nezapracují určité „brzdy“... Takovou brzdou by ovšem mohl být a jsem přesvědčen, že i je, ethos uměleckého díla, nehledě k tomu, že mnohá z nich by jistě mohla být i souborem ekonomických kazuistik. Pro problematiku štěstí či neštěstí to platí dvojnásob.

Poesie a literatura či umění jako takové jsou významným zdrojem lidského poznání, pozitivně ovlivňují nejen člověka a jeho poznání, ale i rozvoj vědy, včetně ekonomie. Právě tak platí, že umělecké vyjádření světa je svébytné a nelze jej nahradit sebelepší ekonomickou teorií.

Budu postupovat jinak. Místo polemiky na téma, co vše je v kompetenci ekonomické vědy, co vše může popsat a analyzovat, jaký to má praktický význam, nyní předvedeme, jak přesah neoklasické ekonomie ve směru ekonomie produktivní spotřeby problematiku lidského štěstí řeší. Ukážeme, jak podle ekonomické vědy vznikají lidské prožitky a požitky, jaká je logika jejich vývoje, jak se na základě nich člověk rozhoduje - a to i s přihlédnutím k existenciální dimenzi lidského života a hledání jeho smyslu.

Připomeneme, jak neoklasická ekonomie chápe užitek:

1. Původně a převážně jako subjektivní fenomén typu pocíťovaného požitku (prožitku, slasti-strasti...).
2. Někdy a později spíše jako projev preferencí, aniž by byla specifikována jejich povaha či podoba.

V jedné i druhé interpretaci se předpokládá finalita užitku ve vztahu k ekonomickému systému. Tj. to, že racionální rozhodování je vztaženo k maximalizaci užitku (jakkoli interpretovaného), který nemá zpětnou vazbu na ekonomické procesy.

Jedním z významných představitelů neoklasické ekonomie, který rozvinul předpoklad neproduktivnosti osobní spotřeby či spotřeby domácností, byl E. Böhm-Bawerk. Tento ekonom zároveň patří k zakladatelům a hlavním představitelům teorie užitku, kterou přejímá i současná neoklasická koncepce. E. Böhm-Bawerk (1991, s. 30) např. říká:

"Všem statkům bez výjimky je – již podle pojmu statku (Gut = statek, gut = dobrý – pozn. překl.) – vlastní jistý vztah k lidskému blahobytu. Existují ovšem dva podstatně různé stupně vztahu k blahobytu (Wohlfahrtsbeziehung). Nižší existuje tehdy, má-li statek vůbec schopnost prospět lidskému blahobytu. Naproti tomu vyžaduje vyšší stupeň, aby statek nebyl pouze vhodnou příčinou, ale aby byl zároveň také nepostradatelnou podmínkou blahobytu (eines Wohlfahrtserfolges), takže s vlastnictvím anebo ztrátou stojí a padá požitek (Lebensgenuss)."

"Za prvé: Naše potřeby, přání, počítky jsou skutečně porovnatelné a společným srovnávacím bodem je intenzita slasti nebo odporu (Lust und Unlust), jež pocíťujeme."

Za druhé: Jsme schopni odhadnout absolutně a relativně stupeň slasti a odporu, jež nám statky poskytují, respektive před nimiž nás chrání a tuto schopnost skutečně – i když se dopouštíme chybných ocenění – uplatňujeme.

Za třetí: Právě tato určení velikosti slasti nebo odporu jsou základem našeho chování vůči statkům; a to jak pro intelektuální soud o velikosti významu, jež mají statky pro náš blahobyt, tedy pro hodnocení, tak i pro naše praktické hospodářské činy; z čehož plyne

Za čtvrté: že věda naprosto nesmí zanedbávat subjektivní potřeby, požítky atd. a subjektivní hodnotu, která má v nich svůj základ, ale že musí hledat kořeny pro vysvětlování hospodářských věcí právě v nich. Ekonomie, která nevytvoří teorii subjektivní hodnoty, je postavena na písku." (Böhm-Bawerk 1991, s. 75.)

Srovnej též: ""Snažím se chápat ekonomii jako matematiku slastí a strastí (calculus of pleasure and pain)", napsal William Jevons. Snad žádná slova nevystihují Jevonsovu ekonomii lépe než tato. Člověk je veden snahou maximalizovat slasti a minimalizovat strasti, koupit si co nejvíce uspokojení a co nejméně utrpení. To je ono chování ekonomického člověka, které má politická ekonomie studovat." (Holman 1999, s. 164.)

Rozpor v základech neoklasické teorie souvisí s objasněním úroku. Problém úroku, který vzniká při směně současných peněz za peníze budoucí (jako rozdíl mezi nominální hodnotou budoucích a současných peněz) a který je cenou peněz současných placených z peněz budoucích, rozpracoval americký ekonom Irwing Fisher. Nutným předpokladem jeho vysvětlení bylo, že **člověk má schopnost porovnávat současné a budoucí užítky v podobě prožitků**. Musíme tedy mít **schopnost svým způsobem představit si a prožít budoucí požitek či prožitek "on-line", tj. v současnosti**. Když se podíváme, jak se rozhodujeme v čase, zjistíme, že tomu tak skutečně je. K tomu viz též: "Podle Fishera úrok existuje jen jako výsledek spolupůsobení dvou příčin, které nazval ochotou (willingness) a příležitostí (opportunity). - Ochota lidí vzdát se přítomné spotřeby ve prospěch spotřeby budoucí je subjektivním principem, spoluurčujícím úrok. Lidé jsou obvykle netrpěliví ve spotřebě, to jest dávají přednost přítomným statkům před statky budoucími. Úrok překonává tuto netrpělivost - vyvolává ochotu nespotřebovat dnešní důchod a poskytnout jej k investici. Každý člověk má přítom určitou subjektivní časovou preferenci (time preference), která mu říká, kolikrát oceňuje dnešní statky (dnešní důchod) více než budoucí statky (budoucí důchod). Například jestliže oceňuje dnešní statky 1,05krát více než budoucí statky, bude ochoten vzdát se dnešního důchodu ve prospěch budoucího důchodu jen tehdy, bude-li jeho budoucí důchod minimálně 1,05krát vyšší než důchod dnešní. Jinými slovy, bude ochoten investovat nebo zapůjčit jinému investorovi svůj důchod minimálně na 5% úrokovou míru.

Příležitost investorů investovat dnešní důchod do výrobních metod přinášejících vyšší budoucí důchod je objektivním principem, spoluurčujícím úrok. Investor využije dnešní důchod k pořízení kapitálových statků, které investuje do výroby. Na konci výrobního procesu získá důchod, který je vyšší než investovaný. Poměr mezi očekávaným budoucím důchodem a dnešním (investovaným) důchodem determinuje maximální úrok, jaký je investor ochoten platit. Například investiční příležitost, která slibuje přinést budoucí důchod 1,08krát vyšší, než je dnešní investovaný důchod, se vyplatí maximálně při 8% úrokové míře.

Fisher graficky znázornil určení úrokové míry spolupůsobením subjektivní ochoty a objektivní příležitosti investování dnešního důchodu za účelem získání budoucího důchodu...

Křivka AZ je křivkou investičních příležitostí... - Tvar křivky vyplývá z toho, že investiční příležitosti se postupně zhoršují (působí zákon klesajících výnosů z kapitálu), takže každá další jednotka dnešního investovaného důchodu přináší postupně zmenšující se budoucí důchody." (Holman 1999, s. 303-305.)

Všimněte si, že upřednostňování současné spotřeby před budoucí Fisher zdůvodňuje "netrpělivostí". V rovině naší psychiky ovšem působí i jiné faktory – vždyť máme schopnost i na něco se těšit, která působí zcela opačně. Vedla by spíše k upřednostňování budoucí spotřeby.

Lze předpokládat, že v případě pořízení a spotřeby většiny statků lze identifikovat jak subjektivní efekty (vyvolání požitku), tak i budoucí příjmové efekty (vliv pořízení a užívání statku na budoucí příjem). **Neoklasická ekonomie přitom předpokládá důsledné oddělení statku sloužících ke spotřebě a statků, které jsou spojeny s investováním do budoucího příjmu.** A právě to je její velký problém, protože:

1. Převažující část aktů spotřeby, která nám přináší užitek ve smyslu pozitivního vnitřního pocitu, má však též podstatný pozitivní vliv na náš budoucí příjem, např.:

- Dívka si pořídí kabelku, má z ní radost, ale tak je tomu mj. i proto, že tím působí na své okolí, otevírá si cestu k úspěšnosti.

- Domácnost si pořídí zahradní gril, členové domácnosti z toho mají radost, ovšem mj. i proto, že se těší, jak budou zvat návštěvy a podvědomě oceňují užitek ze společenských kontaktů, které takto budou nabývat.

2. A podobně i převažující část toho, co budeme považovat za investici do budoucího příjmu, nám při pořizování této investice přináší subjektivní pocit potěšení (když investujeme do lidského kapitálu formou studia, platíme si nějaký kurz apod.), nebo když si koupíme investiční zlato, může nám to rovněž přinést vzrušení, radost apod.

To je zjevný rozpor s jedním ze základních předpokladů, na kterých neoklasická ekonomie stojí. Pokud nejsme schopni oddělit investování a spotřebu podle výše uvedeného kritéria, nemůžeme se spokojit ani s neoklasickým objasněním mezičasové volby (volby mezi současnou a budoucí spotřebou).

Jako příklad poctivého a důsledného uvažování dané problematiky lze uvést přístup G. Beckera k otázce porovnání současných a budoucích užitek (Becker 1997, s. 24-25). Čistě ekonomickým uvažováním G. Becker podkryl to, co se odehrává v hloubi naší psychiky:

1. Člověk se rozhoduje nejen podle současných, ale i podle budoucích užitek.

2. Proto v jeho psychice musí existovat mechanismus přenosu či oddiskontování budoucích užitek do současnosti.

3. Pokud má mít člověk schopnost porovnat oddiskontované budoucí užitek se současnými, musí existovat společná půda pro toto srovnání. Má-li současný užitek podobu prožitku, pak i oddiskontovaný budoucí užitek musí mít podobu nějakého současného prožitku. Člověk tak vlastně prostřednictvím svého prožitkového mechanismu porovnává současné prožitky s budoucími prožitky přenesenými do současnosti.

4. Váha, kterou mají přenesené (oddiskontované) budoucí prožitky v poměru k současným prožitkům, závisí na tom, jakým – slovy G. Beckera – "představivostním kapitálem" člověk disponuje. Ten, kdo má vyvinutý představivostní kapitál, nemusí budoucí prožitky podhodnocovat

Přečtěme si nyní některé pasáže, v nich se G. Becker k této otázce vyjadřuje:

- *"Poptávka po statcích a zkušenostech zvyšujících budoucí osobní kapitál je stimulována tehdy, když tento kapitál zvyšuje užitek, a je omezována, když osobní kapitál užitek snižuje. Například důkazy o tom, že kouření dlouhodobě poškozuje zdravotní stav, které začaly být shromažďovány v 60. letech, způsobily rozsáhlý pokles v poptávce po tabákových výrobcích. Počáteční pokles poptávky po tabákových výrobcích vyvolal další rozsáhlá omezení, neboť kouření je věcí zvyku, a protože tlak na skoncování s ním přišel z referenčních skupin, kde bylo kouření mnohem méně rozšířeno. Mnoho lidí běhá pro zdraví a cvičí jenom proto, že to rozšíří jejich schopnosti užít si života."* (Becker 1997, s. 20.)

- *"Trvalá změna v prostředí, vyvolaná například hospodářským rozvojem, obvykle způsobuje větší změnu v chování mladých lidí než starých. Podle běžné interpretace jsou mladí lidé mnohem pohotověji sváděni od svých zvyků a tradic třpytem nového (západního?) prostředí. Podle naší interpretace reagují mladí a starí lidé odlišně, dokonce i když mají shodné preference a motivace. Aby mohli starí lidé drasticky změnit své chování, musí buď stáhnout investice ze svého kapitálu, který byl uzpůsoben starému prostředí nebo investovat do kapitálu, který je uzpůsoben novému prostředí. Jejich motivace to udělat může však být dost slabá, protože jim zbývá poměrně málo let, během nichž by dosahovali výnosů z nových investic, a z většiny lidského kapitálu lze stahovat investice pouze pomalu. - Mladí lidé naproti tomu nejsou tak svazováni akumulací kapitálu přizpůsobeného starému prostředí. V důsledku toho nemusí mít odlišné preference nebo motivace nebo být vnitřně pružnější, aby byli více ovlivněni změnou prostředí: mají pouze větší motivaci investovat do znalostí a dovedností (kvalifikace) přizpůsobené novému prostředí."* (Becker 1997, s. 54 -55)

- *"Ekonomie obvykle předpokládá, že jsou diskontní sazby budoucích užitků konstantní a dané pro každého, i když se mohou u jednotlivých lidí lišit. Takový předpoklad vytváří vhodné počáteční zjednodušení, ale nemůže vysvětlit, proč se diskontní sazby liší podle věku, příjmu, vzdělání a dalších osobních rysů, nebo proč se mění s časem u stejného jedince tak, jak jedinec dospívá."* (Becker 1997, s. 24)

- *"Váha, kterou jedinec klade na budoucí užítky při určování nynějších rozhodnutí, je ovlivněna tím, jak dobře si může představit podobu budoucích užitků. Schopnost anticipovat budoucí užítky není pevně stanovena, i když má pravděpodobně biologické složky (viz podnětná analýza provedená Rogersem, 1994). Lidé mění váhu připisovanou budoucím užitkům vynakládáním většího množství času, úsilí a statků na vytváření osobního kapitálu, který jim pomáhá lépe si představit budoucnost. - Celá staletí filozofové, ekonomové a mnozí další tvrdí, že většina lidí podhodnocuje budoucí užítky, protože si jen obtížně představuje budoucnost. To sice může být pravda, ale zároveň se lidé cvičí, aby omezili a někdy i více než potlačili jakýkoli sklon k jejímu podhodnocování. Analýza provedená v této knize dovoluje lidem maximalizovat diskontovanou hodnotu nynějších a budoucích užitků vynaložením času a dalších zdrojů na tvorbu "představivostního" kapitálu, který jim napomáhá lépe ocenit budoucí užítky (viz Becker a Mulligan, 1994)." (Becker 1997, s. 24.)*

- "Představivostní kapitál nejen že ovlivňuje diskont budoucího užítku, ale rovněž mění preference statků působením na nynější a budoucí volby. Ten, kdo klade větší váhu na budoucí důsledky současných voleb, je mnohem pravděpodobněji angažován v aktivitách, které zvyšují budoucí užítky, možná na úkor současného užítku." (Becker 1997, s.. 25.)

Problematika vývoje našich (lidských) prožitků bezprostředně souvisí s dalšími dvěma otázkami:

1. Co chápat pod pojmem "**kvalita života**"? (Tento pojem se často používá, ovšem ne vždy dostatečně přesně a jednoznačně vymezen.)

2. Co je **smyslem našeho žití a bytí**?

Mj. - obojí ukazuje, že pokud chceme úspěšně řešit problematiku reforem, které by vyvedly společnost ze současné slepé uličky, musíme k ní přistupovat velmi komplexně.

Mikroekonomie (neoklasická ekonomie) pracuje s velmi jednoduchým konceptem "maximalizace užítku". Ten je dobrým základem, ale jako každý abstraktní teoretický základ je jeho vypovídací schopnost omezena. Již v naší učebnici pro magisterské studium (Heissler-Valenčík-Wawrosz, EUPRESS 2010) upozorňujeme na to, že i pokud zůstáváme v rámci neoklasické ekonomie, musíme mít schopnost porovnávat mezi sebou užítky (prožitky, což je v neoklasické ekonomii synonymem užítku) z různých časových období, včetně současných. Jak to děláme? Zpřítomňujeme dříve prožité a vztahujeme své jednání k budoucímu, a to na základě toho, co jsme prožili, jak jsme si své prožitky uchovali, jakou máme představivost, pokud se týká budoucnosti. Čím více a plněji dokážeme své aktivity, své aktuální žití (svou existenci, v němčině pro to existuje velmi přesný výraz "Dasein") vztáhnout k budoucím (k očekávanému průběhu života) a tím zpřítomnit prožitky již prožité, tím plnější je náš život. A tím se i přesněji a efektivněji rozhodujeme. Uvažování života jako běhu na dlouhou trať včetně stále konkretizované (a případně i revidované) představy o celoživotní dráze profesního uplatnění je naprosto přirozeným způsobem žití, tím, co naše žití dělá kvalitním a produktivním současně.

Z mikroekonomického hlediska se rovněž ukazuje, že prakticky vše, co považujeme za spotřebu, může být součástí nabývání či provozování aktiv, od kterých očekáváme budoucí výnos. V tomto smyslu můžeme hovořit o ekonomii produktivní spotřeby, která považuje prožitkový mechanismu (zjednodušeně nazývaný "maximalizací užítku") za rozhodovací a nikoli cílový. Cílem z ryze ekonomického hlediska může být maximalizace očekávaného budoucího příjmu z aktiv, jejichž součástí jsou i takové složky lidského kapitálu jako vzdělání, zdraví, dobrá pověst apod. (Mj. prvním, kdo možnost takového vidění ekonomiky postřehl, byl M. Friedman v Teorii spotřební funkce z roku 1957.)

S tím souvisí ještě jeden zajímavý moment. Totiž to, že naše existence není v čase "bodová", tj. že naše přítomné bytí trvá nikoli nulový okamžik v čase. Jak je to možné, to současná fyzika nedokáže vysvětlit. Naše aktuální žití v daném časovém okamžiku patrně má podobu určitého "trvání", které nelze vyjádřit reálným fyzikálním časem. Pokusil jsem se o určité vysvětlení toho, jak by to bylo možné, ale to je již příliš vzdáleno tomuto tématu, viz:

<http://radimvalencik.pise.cz/974-mozna-je-to-uplny-nesmysl-o-tzv-mnohosvetovosti.html>

K mechanismu vzniku našich prožitků podrobněji a názorně:

Na realitu působíme, abychom uspokojili své potřeby. K působení na realitu:

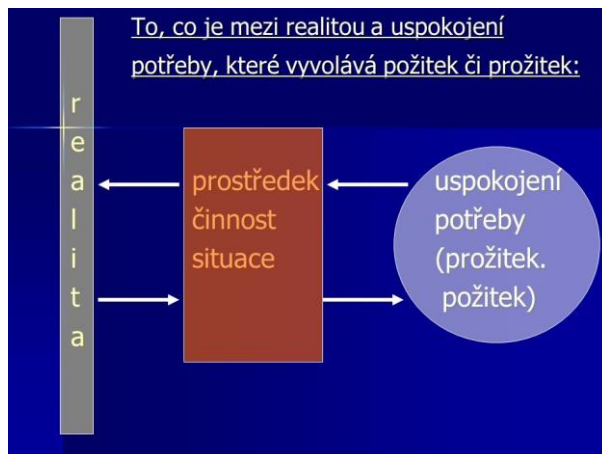
- používáme určité prostředky,
- vykonáváme určité činnosti,
- dostáváme se do určitých situací.

Uspokojením potřeby dosahujeme určitý požitek či prožitek (tj. toto uspokojování je spojeno s určitou emocií).

Prostřednictvím prožitků oceňujeme (tj. prožíváme):

- Získání či nabytí (vlastnictví) prostředků, kterými vykonáváme činnosti.
  - Vlastní výkon činností.
  - Situace, v nichž se ocitáme, kterým se vyhýbáme či do kterých se dostáváme.
- ...a tak z původních prožitků bezprostředně spojených s uspokojením potřeby vznikají nové. Názorně viz následující obrázek 4.1:

Obrázek 4.1:

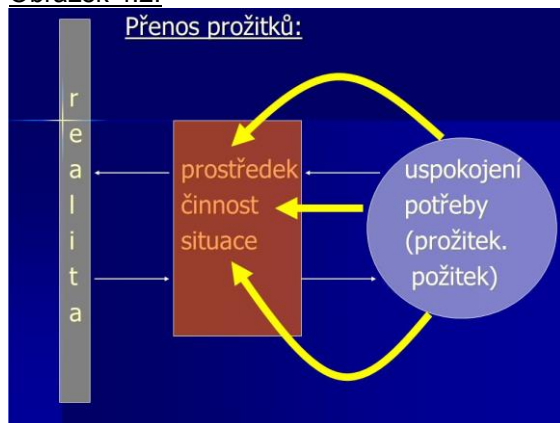
Vlastní výtvar (Valenčík)

Těmito novými prožitky (emocemi) jsou fixovány nové potřeby, kdy potřebou se stává:

- Vlastnění či získání určitého prostředku (rybářský prut, peníze, auto, kabelka...).
- Výkon určité činnosti (lov ryb, vychovávání dětí, dokonce i práce).
- Ocitnutí se v určité situaci (být doma, v bezpečí, mezi přáteli, ve významné pozici).

Obrázek 4.2:

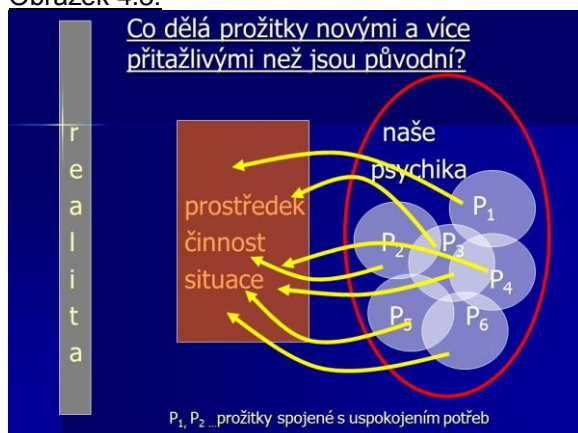
Vlastní výtvar (Valenčík)

Ke vzniku nových prožitků dochází formou syntézy přenesených prožitků pocházejících z uspokojení stávajících potřeb, kdy:

- jeden a tentýž prostředek činnosti...;
- jedna a tatáž činnost...;
- jedna a tatáž situace...

...současně podmiňují uspokojení velkého množství potřeb. Nejenže se prožitky z uspokojení potřeb přenáší na zprostředkování, ale dochází k syntéze prožitků a vzniku nových. To je klíč k pochopení toho, jak vznikají naše emoce.

Obrázek 4.3:

Vlastní výtvar (Valenčík)

Naše prožitky či emoce (to, co i podle např. K. Čapka v R. U. R. dělá z člověka – i robota - člověka) nejsou něčím exogenním vůči racionalitě. Při chytání míče neřešíme rovnice numericky, ale analogově, resp. na základě naší představivosti. Podobně optimální chování "nepočítáváme", ale oceňujeme emocemi, to co je vhodnější a co ne, to co preferujeme, a to, upozadujeme. A i naše emoce se vyvíjejí (včetně těch nejhlubších existenciálních prožitků) a to v jistém smyslu slova "racionálně", tj. tak, aby nás co nejlépe vedly složitým a měnícím se světem. Logiku vzniku a vývoje emocí lze racionálně reprodukovat, a to včetně různých selhání, k nimž může v tomto procesu docházet.

Od mechanismu přenosu prožitků na zprostředkující činnosti, prostředky, jimiž vykonáváme činnosti, i situace, v nichž se nacházíme, je odvozen vznik nových

prožitků. Vznik nových prožitků umožňuje efektivnější on-line rozhodování. Znalost mechanismu vzniku nových prožitků můžeme využít k tomu, abychom dokázali sami sebe motivovat, aby nás bavilo a těšilo to, co je pro nás užitečné.

Ekonomie nejenže může a musí počítat se změnou struktury prožitků jednajících lidských subjektů při výkladu celé řady otázek, ale může poskytnout i cenná východiska objasnění příčin a logiky změn této struktury. Uvedme některá z těchto východisek:

1. Mechanismus přenosu, syntézy a zafixování prožitků nad zprostředkováními podmiňujícími dosažení budoucích prožitků (těmito zprostředkováními může být vlastnění určitých statků nebo výkon určitých činností) plní dvojí roli:

- Na jedné straně výrazně zvyšuje motivace k vlastnění zprostředkujících statků či k výkonu zprostředkujících činností. Protože tyto zprostředkující statky či činnosti umožňují často produktivnější dosažení původního cílového stavu než situace, kdy se původní cílový stav dosahoval bez jejich existence, zvyšuje se i efektivnost rozhodování z hlediska dosažení původních cílových stavů.

- Na druhé straně odpoutává aktuální aktivity člověka od původních cílových stavů (příslušná zprostředkování se sama stávají tím, k čemu člověk směřuje svoji činnost).

2. Tato dvojakost mechanismu restrukturační a vývoje prožitků může vést ke vzniku rozporů, které subjekt pociťuje a se kterými se vyrovnává. Rozporů v tom smyslu, že člověk na jedné straně dosahuje toho, co mu prospívá, současně však produkuje to, co ho ohrožuje či co mu škodí. Tyto rozpory vznikají právě tehdy, když jednání člověka sloužící k dosahování jeho vlastních cílů má neparetovské důsledky (tj. přímo či nepřímo vede ke snížení užitku někoho jiného, případně i jeho samotného).

Pokud osobní spotřeba určitého statku přináší požitek či slast (Lust) a je současně v některých případech produktivní (tj. přináší budoucí příjem jako investiční statek, je současně statkem "nižšího řádu" i "vyššího řádu". Připomeňme, že s touto možností produktivní spotřeby Böhm-Bawerk nepočítá. Proto musíme dát tomuto statku dvojí ocenění:

- Jednak jako statku, který přináší "určitý stupeň slasti".

- Jednak jako statku, který zprostředkuje získání budoucích statků určených k osobní spotřebě. Protože však část těchto statků by měla rovněž produktivní užití, "utíkal" by nám horizont, od kterého bychom odvozovali hodnotu současných statků, do nekonečna. Nejedná se jen o nějaký okrajový problém, ale o problém zásadní povahy, zejména z následujících důvodů:

1. Pokud budeme abstrahovat od dvojího hodnocení statků, které jsou spotřebovány v rámci osobní spotřeby (tedy jejich ocenění prožitkem a současně jako produktivních statků, jejichž ocenění je dáno budoucím prožitkem z těch statků, které jsou prostřednictvím nich získány). Pokud produktivní charakter spotřeby nebudeme brát v úvahu, bude ekonomická teorie dávat závěry, které by způsobovaly, že se reálná volba, kterou denně provádějí lidé, výrazně odlišuje od teoretické volby, tj. od volby, kterou popisuje ekonomická teorie. Navíc – volba realizovaná podle teorie by byla mnohem méně "ekonomická" než volba, kterou lidé reálně uskutečňují. A to je již nejen nedostatek, ale dokonce ostuda teorie, pokud by se teorie s takovou situací smířila.

2. Pokud nebudeme počítat s tím, že spotřeba má produktivní charakter, tak teorie bude přehlížet vliv reálné ekonomiky na vývoj prožitkového mechanismu. Je sice

pravda, že tento mechanismus do ekonomie nepatří. Ekonomie jako věda by si ovšem měla být vědoma nejen vlivu prožitkového mechanismu na ekonomické chování lidí, ale také vlivu ekonomické reality na vývoj prožitkového mechanismu, protože tímto vlivem je zpětné působení prožitkového mechanismu podstatně determinováno. Proč? Protože prožitkový mechanismus člověka má tu vlastnost, že prožitky vznikající při bezprostředním uspokojení potřeby mají tendenci se přenášet na zprostředkující články (činnosti a situace, které podmiňují uspokojení potřeby). Prožitkový mechanismus je tedy pružnější a "chytřejší" než teorie užitku předpokládá. Kromě toho – prožitek, který determinuje individuální subjektivní volbu, může vznikat i na základě zprostředkujících (např. výrobních) statků a zprostředkujících činností (např. práce, která nemusí být vždy strastí – "Unlust").

Existenci schopnosti člověka přeměnit vnější motivace ve vnitřní, tj. schopnosti "přenést" pozitivní prožitek, který je spojen s dosažením určitého cíle, na aktivity, které podmiňují dosažení cíle, či na statky, které jsou pro dosažení cíle nutným prostředkem, lze konstatovat a doložit množstvím nejrůznějších příkladů.

Mohou to být třeba prožitky závodníka sedícího v kokpitu vozu F1. Ten je během závodu každým okamžikem desetinku vteřiny vzdálen smrti, řízení vozu je z hlediska psychické i fyzické zátěže doslova stresující záležitostí, potí se dlouhé hodiny v neprodyšné kombinéze, vibrace a řev motorů, polykání zplodin, přetížení odstředivými silami a námaha krčních obratlů, nárazy do páteře... Stěží si lze představit stav většího "trýznění" člověka. Prožívá však závodník tyto chvíle jako trýznění? Nikoli. To by byl špatný závodník a žádná stáj by si jej nenajala. K čemu zde dochází? K přenosu prožitků, které v případě úspěchu doprovázejí odměnu, na aktivitu podmiňující dosažení tohoto úspěchu. Tento přenos prokazatelně existuje, má svoje zákonitosti. A nedochází k němu jen v prezentovaném případě. Obecně platí, že člověk může vykonávat určitou činnost na špičkové úrovni – a osvojit si předpoklady pro tuto činnost – jen tehdy, pokud se pro něj samotná tato činnost stane zdrojem pozitivních prožitků, vnitřní motivací. Jinými slovy a možná jednodušeji řečeno: K tomu, aby člověk byl na špičkové úrovni, musí dělat činnost, která jej zároveň baví.

Mnohé z toho, co pociťujeme jako příjemné, má dlouhodobou historii. Lov ryb v našich podmínkách je dnes spíše zábavou než cestou k zajištění obživy domácnosti. Nicméně rybář pociťuje příjemný pocit již ve chvíli, když si kupuje rybářský prut. Ze vzduchovky má radost každé dítě, právě tak jako zdatný šedesátník, když dostane k narozeninám loveckou pušku.

Můžeme tedy shrnout: Mnohé z toho, co je pro nás prospěšné, se pro nás (z hlediska historického i individuálního vývoje) stává postupně i příjemným. Ať již se jedná o činnost, kterou k dosažení určitého prospěšného cíle vykonáváme, nebo o statek, jehož použití je k dosažení cíle potřebné. Naše prožitky nezůstávají neměnné. Mají tendenci přenášet se z cíle na prostředky nutné k dosažení cíle.

4.3 Existenciální základy ekonomie produktivní spotřeby

Neoklasická ekonomie předpokládá, že osobní spotřeba, resp. spotřeba domácností je neproduktivní fenomén. Přijetí tohoto předpokladu znamená, že lze vyčlenit absolutně konečnou spotřebu, která končí vyvoláním užitku a která nemá produktivní charakter v tom smyslu, že by přispívala k tvorbě budoucího příjmu (např. formou

nabývání vlastnictví nějakého výrobního faktoru v podobě lidského či sociálního kapitálu).

Podíváme-li se na reálný ekonomický systém, pak v něm doložitelně a prokazatelně roste role produktivních složek spotřeby, od nichž nelze abstrahovat a které nelze považovat za nepodstatné reziduum. Tatáž spotřeba (v podobě konzumace vzdělávacích služeb, vytváření společenských kontaktů prostřednictvím okázalé či klubové spotřeby apod.) je současně jak tím, co vyvolává užitek (jako subjektivně pociťovaný fenomén), tak současně vede k nabývání lidského či sociálního kapitálu, který je jako výrobní faktor vstupem do výroby a tudíž i zdrojem budoucího příjmu.

Vidíme tedy, že současný ekonomický systém nemůže být dostatečně věrohodně a relevantně popsán ekonomickou teorií vztahující volbu prováděnou lidmi či domácnostmi jako ekonomickými subjekty k užitku. Především je zřejmé, že v době, kdy začíná přechod ke vzdělanostní společnosti (vzděláním popoháněné či na vzdělání založené společnosti), nelze opomenout produktivní charakter spotřeby.

M. Friedman v Teorii spotřební funkce ukazuje a dokazuje, že ať již domácnosti spoří nebo spotřebovávají, tak či onak vytvářejí své majetkové portfolio stávající se z finančních i fyzických aktiv, lidského a nikoli lidského majetku, přičemž se chovají tak, aby maximalizovaly současnou hodnotu budoucího příjmu (výnosů) z tohoto portfolia. Friedmanova postřehu týkajícího se cílové orientace chování domácností i jednotlivců si u nás povšimnul M. Sojka (1996) i R. Holman (1999). Odsud již je jen malý krůček k ekonomii produktivní spotřeby.

Osobní spotřebou ekonomický proces nekončí. Řada složek (osobní) spotřeby má prokazatelně produktivní charakter v tom smyslu, že přispívá ke zvýšení budoucího příjmu spotřebitele. Zcela zřejmé je to v případě vzdělání, ale i péče o zdraví či při pořízování předmětů osobní spotřeby vedoucích k úsporám času. A to je jen malý zlomek názorných příkladů produktivní spotřeby jednotlivců či domácností. Mnohem jednodušší je najít příklady produktivní spotřeby než neproduktivní.

Vliv (osobní) spotřeby na budoucí příjem je fenomén, který, při pozornějším pohledu na věc, vnáší do jakéhokoli systému ekonomické teorie vztahující cílovost ekonomických procesů k užitku neřešitelný rozpor. Pokud předpokládáme, že individuum vztahuje veškeré své jednání k dosahování užitku (maximalizaci slastí a minimalizaci strastí) a pokud i připustíme možnost "oddiskontovat" budoucí prožitky, vzniká otázka, jak ocenit budoucí příjem ze spotřeby, při které jsou současně dosahovány prožitky. Tento rozpor je v rámci teorie užitku neřešitelný.

Předpokládejme nyní, že účelovost ekonomického jednání lidí a tím i účelovost ekonomických procesů je (byť i třeba jen "koneckonců") určena produktivním charakterem (osobní) spotřeby. V tom případě lze tuto účelovost vyjádřit takto:

Domácnosti využívají současné příjmy k vytváření a provozování svých aktiv (svého majetkového portfolia), které se sestávají z fyzických i finančních aktiv, z lidského i nikoli-lidského kapitálu, přitom tak, aby maximalizovaly současnou hodnotu budoucího příjmu.

Strukturu aktiv domácnosti, tj. "rodinné portfolio" lze členit a prezentovat různým způsobem (neexistuje ustálená deskripce aktiv srovnatelná s účetní v případě firmy), např.:

- aktiva ve formě fyzického kapitálu (pokud domácnost vlastní pozemky, nemovitosti, apod.),

- aktiva ve formě finančního kapitálu (pokud domácnost vlastní úspory, obligace, akcie, apod.),
- aktiva ve formě lidského kapitálu (vzdělání členů domácnosti, jejich zdraví, apod.)
- aktiva v podobě sociálního kapitálu (společenské kontakty a společenské postavení členů domácnosti).

Subjektivní užitek (požitek či prožitek), který leží v mimoekonomické sféře, tak nahrazujeme něčím, co zůstává v ekonomické sféře. Prožitkový mechanismus je z tohoto hlediska mechanismem rozhodovacím (nahrazuje kalkulaci, která "on-line", v reálném čase není s to plnit svou roli), nikoli cílovým. Mj. takový pohled odpovídá i tomu s čím se běžně setkáváme v realitě, totiž tomu, že naše psychika má schopnost to, co je pro nás prospěšné, "prožitkově ocenit" jako příjemné, tj. nejen jako zdroj budoucího příjmu, ale i formou subjektivně prožívaných pozitivních prožitků.

Náš existenciální svět (Dasein, svět přítomného bytí) je světem vztahování se k budoucímu (hledání smyslu) a zpřítomňování minulého. Základem vztahování se ke světu v souladu s naplněním tohoto smyslu našeho žití je svobodný rozvoj naší individuality a plné uplatňování našich schopností jako produktivního faktoru. Obojí velmi úzce souvisí s výše popsáním mechanismem přenosu prožitků a vzniku nových.

Na tomto základě lze vysvětlit i fenomén nenávisti, o kterém (s využitím citace ze Shakespearova Kupce benátského) hovoří P. Čírtek v 6. bodě svého příspěvku. Návist vzniká jako představa, že likvidací (zabitím, exemplárním potrestáním nějaké osoby či skupiny osob, toho, koho nenávidíme, tj. nepřítele) si otevřeme cestu k naplnění rozhodující části našich pozitivních preferencí. Na akt likvidace nenáviděného objektu se jako na zprostředkování uspokojení velké části potřeb přenáší všechna pozitivní očekávání a mění se v onen výjimečný pocit (prožitek) nenávisti. Přesně podle logiky přenosu prožitků na zprostředkování. Odsud vyplývá i řada praktických závěrů, jak tento fenomén omezit v situacích, kdy je návist vytvářena na základě mylné představy. Kdy si likvidací osoby či osob, které jsou objektem nenávisti, nenávidějící subjekt nepomůže. A protože teorii lze i zneužít, lze odsud vyvodit i praktické závěry, které dávají odpověď na otázku, jak návist rozněcovat.

Především však ukazuje, že nakolik se podaří systémovými změnami vytvářet rovnost příležitostí pro nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu, nakolik se podaří vytvářet podmínky pro plný rozvoj a plné uplatňování lidských schopností, natolik budeme podporovat takový systém motivací člověka, který bude upřednostňovat úsilí vyvinuté k ochraně obecně přijatých zásad, před pokušením získat bezprostřední osobní výhodu jejich porušením.

5. Bariéry přechodu ke společnosti založené na produktivních službách

Posílení role produktivních služeb v ekonomickém systému předpokládá vysokou míru vytvoření rovnosti příležitostí pro nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu. Ještě v 80. - 90. létech byla snaha myšlenku sociálního státu nahradit dynamičtější koncepcí společnosti vyšší míry rovnosti příležitostí ke společenskému vzestupu nezávislému na výchozí majetkové či příjmové situaci. Tento přístup byl z pozice tehdejší konzervativní snahy o uchování sociálního státu kritizován a blokován jako „ústupek neoliberalismu“. Důsledkem nepochopení doby bylo, že na přelomu minulého a tohoto milénia se ve většině zemí západního civilizačního okruhu zcela zjevně prosazuje investování do společenské pozice jako faktor velmi rychle narůstající ekonomické segregace společnosti. Faktor pozičního investování uvolnil, jak si ukážeme, ještě další společenské síly, které dnes vytvářejí velmi silné bariéry pro realizaci komplexu nezbytných reforem, čímž blokují i přirozené směřování společnosti ke společnosti, jejíž ekonomika je založená na produktivních službách. Nyní se naše civilizace nachází v období určitého historického excesu, který na jedné straně znamená prudký nárůst civilizačních rizik, na druhé straně si stále naléhavěji vyžaduje komplexní politickoekonomickou reflexi a na ni navazující praktickou odpověď na otázku, co dělat.

5.1 Fenomén investování do společenské pozice

Převládnutí pozičního investování nad vytvářením podmínek pro rovnost příležitostí se stalo živnou půdou (ekonomickou základnou), ze které vyrůstají společenské síly, které blokují přirozené směřování vývoje společnosti, na které nasměrovaly ekonomický i celý společenský vývoj do slepé uličky stupňujících se konfrontací, ekonomického útlumu a postupné devastace společnosti. Proto nejdříve podrobíme tento fenomén podrobnější analýze.

Investování do společenské pozice a nedokonalosti kapitálového trhu v oblasti investování do lidského kapitálu jsou spojené nádoby:

- Nakolik je nerozvinutý kapitálový trh, natolik se otevírají možnosti a vznikají i podněty pro investování do společenské pozice.

- Nakolik jsou odstraněny nedokonalosti kapitálového trhu, natolik je investování do společenské pozice "vytlačováno" z ekonomického systému.

Koncem předminulého století vyšla kniha amerického ekonoma T. Veblena *Teorie zahálčivé třídy* (v roce 1899, u nás přesně o sto let později) a okamžitě se stala bestsellerem. Je v ní řada pasáží, které lze interpretovat jako investice do společenské pozice s cílem dosáhnout zvýšení budoucího příjmu. Např.:

- *"s kulturním pokrokem se majetek stává stále více trofejí svědčící o úspěšném výsledku v majetkové hře odehrávající se mezi členy skupin... příležitost získat si vyznamenání"* (Veblen 1999, s. 28.);

- "touha vyniknout bohatstvím a úrovní majetku a tím dosíci úcty a vzbudit závist svých bližních" (Veblen 1999, s. 31.);

- "okázalá spotřeba drahých statků je pro zahálčivého gentlemana cestou k získání úctyhodnosti" (Veblen 1999, s. 63.).

Otázkou je, nakolik postihl jejich ekonomickou podstatu a zda jeho analýza není zavádějící. "Demonstrativní spotřeba", "okázalá spotřeba" či "prestižní spotřeba" není ničím jiným než projevem investování do společenské pozice, dosažení společenské pozice je pak investicí do společenské pozice, která má umožnit budoucí příjem. Tj. "demonstrativní spotřeba" není "spotřebou pro spotřebu", není samoučelem, ale jednou ze složek majetkového portfolia, od níž se očekává budoucí příjem. Jak jsme uvedli výše, díky okázalé, demonstrativní spotřebě může člověk získat řadu kontaktů, z nichž získá budoucí příjem. Typický příklad je třeba příklad advokáta, daňového poradce, lékaře, který okázale spotřebovává – ukazuje tím, že je úspěšný a schopný a tím si láká nové zákazníky.

R. Reich v knize Dílo národů - Příprava na kapitalismus 21. století o téměř sto let později ukazuje, kam až by mohla tendence k ekonomické segregaci vyrůstající z investování do společenské pozice vést:

"Symboličtí analytici se budou snažit lišit od zbytku obyvatelstva svými globálními kontakty, dobrými školami, příjemným životním stylem, skvělou zdravotní péčí a dostatečným množstvím bezpečnostních strážců. Dokončí tak své odtržení od americké Unie. Obce a městské enklávy, v nichž žijí, a symbolickoanalytické zóny, v nichž pracují, se nebudou ničím podobat zbytku Ameriky. Nebude mezi nimi existovat žádné přímé spojení. Nejchudší občané Ameriky budou zatím izolováni ve svých městských a venkovských enklávách, v nichž bude vládnout zoufalství. A stále větší část mladých mužů bude plnit americká vězení. Zbytek obyvatelstva, který bude postupně chudnout, bude mít pocit, že se žádný z těchto trendů nedá změnit." (Reich 1995 s. 335.)

Životaschopnost a dravost pozičního investování je dána zejména tím, že vede ke vnucené konkurenci. K tomu dále přispívá skutečnost, že poziční investování využívá nedokonalostí vývoje lidských preferencí (prožitkového mechanismu), je založeno na "spojení příjemného s užitečným" (přesněji v ekonomickém smyslu – výhodným), vytváří skupinovou psychologii, včetně silných konvencí a destruuje předpoklady fungování kapitálového trhu v oblasti investování do lidských schopností. Nepřímo pak vyvolává potřebu sociálně orientovaného přerozdělování a determinuje v oblasti společenského vědomí předpoklady pro takový výsledek veřejné volby, který vede k tendencím rozšiřovat sociálně orientované přerozdělování. Tím rozšiřuje i oblast, ve které lze prostřednictvím pozičního investování dosahovat výhody.

Lze si představit, jak tento fenomén vznikl. Při vytváření majetkového portfolia mají domácnosti tendenci upřednostňovat příjemné (to je dáno setrvačností vývoje lidské prožitkové struktury, např. v určitém věku s oblibou souložíme, aniž by si tento akt kladl vždy za cíl rozmnožit potomstvo, nebo lovíme zvěř, aniž bychom tak činili z hladu). Fenomén prestižní spotřeby ukázal, že lze spojit "příjemné s užitečným", upřednostňovat příjemné a současně tím dobývat společenskou pozici, která umožňuje získat společenské kontakty, přístup k informacím apod. a stává se tak předpokladem dosažení budoucího příjmu. Umožňuje rovněž vyloučit ty, co "na to nemají", z konkurence.

Kvaziproduktivní spotřeba se historicky vyvinula ze spotřeby neproduktivní. V dějinách vždy existovaly domácnosti, které dosahovaly vysokých příjmů a ty nedokázaly produktivně využít. Původně neproduktivní spotřeba statků pořízovaných z těchto výdajů spontánně vytvořila určité konvence, působila na vytváření společenské pozice, vyvolávala imitační efekty a následně i záměrné investování do společenské pozice.

Současná ekonomická teorie narazila na řadu příkladů toho, jak investice do společenské pozice ovlivňují transakční (směnné vztahy) a jak je výnos do společenské pozice dosahován (k jejich popisu používá pojmy jako „poziční statky“, „dobývání renty“, „asymetrie informací“, „bariéra rozpočtového omezení domácností“ a její využívání či spíše zneužívání při vytváření a prohlubování „ekonomické segregace“ atd.). Polarita investování do schopností a investování do pozice významným způsobem obráží problémy současného vývoje společnosti. V jednom i druhém případě taková investice vynáší, ovšem původ výnosu je odlišný:

- V prvním případě člověk se svými schopnostmi něco vyprodukuje, výnos z investic do jeho schopností tak má reálnou protihodnotu. Z ekonomického hlediska se jedná o "hru s kladným součtem". Všude tam, kde taková situace vzniká, se nabízejí možnosti paretoevských zlepšení.

- Ve druhém případě umožňuje společenská pozice dosáhnout přerozdělení zisků ve prospěch toho, kdo má tuto pozici výhodnější. Z ekonomického hlediska se jedná o "hru se záporným součtem" (tj. pokud si má někdo zvýšit užitek, musí se užitek někoho druhého snížit, přičemž se současně snižuje alokační efektivnost systému).

Investováním do společenské pozice jsou nejvíce ovlivnitelné transakční vztahy v oblasti finančních trhů, směnné vztahy založené na dělbě budoucích výnosů. Ty mají totiž velmi komplikovanou strukturu a jak ten, kdo poskytuje investiční prostředky (a poptává investiční příležitosti), tak ten, kdo poskytuje investiční příležitosti (a poptává investiční prostředky), trpí deficitem informací. Mj. právě proto, že finanční trhy jsou "zamořeny" investováním do společenské pozice, vyskytuje se v této oblasti (v lokálním i globálním měřítku) značné množství negativních jevů a k finančním trhům (jejich společenské funkci) panuje značná nedůvěra, ne-li averze. Žádné "přerozdělování zisků" ovšem problém neřeší. Již proto, že druhou oblastí, kde se nejvíce projevují důsledky investování do pozice, jsou transakční vztahy mezi soukromými a veřejnými subjekty. Existuje jediná cesta, která umožňuje "vytlačit" investování do společenské pozice a která umožňuje zlomit trend "bohatnutí bohatých a chudnutí chudých", prohlubování ekonomické segregace společnosti apod. – a to je cesta vytvoření podmínek, za kterých bude možné a výhodné investovat soukromé prostředky do rozvoje schopností lidí.

Jak si ukážeme dále, dochází k prorůstání sociálních sítí (konexí, známostí) založených na výše popsaném pozičním investování se sociálními sítěmi, které mají podobu struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad. (Kdy – mj. – se právě porušování obecně přijatých zásad stává zdrojem majetku, který investování do společenské pozice umožňuje.) Proto je reálné řešení problémů mnohem obtížnější, proto je potřeba velmi silná a elegantní teorie a proto každý, kdo pochopí, o co jde, bude hrát při prosazení reforem umožňujících řešit současné problémy významnou roli.

Uvedeme některé významné kontexty pozičního investování:

1. Poziční investování, též investování do společenské pozice je přeměna majetkové (příjmové) výhody ve výsadu (privilegium). Jedná se o investování, od kterého je očekáván budoucí výnos na základě omezení možnosti využití investičních příležitostí, kterými disponuje někdo jiný.

2. Vystupuje v polaritě s investováním do schopností.

3. Existuje velké množství nejrůznějších forem pozičního investování od méně nebezpečných až k velmi destruktivním:

- okázalá spotřeba – móda, sledování módních trendů,
- luxus a demonstrace luxusu jako "rozpoznávací znamení",
- právní nejistota, právní zmatečnost a růst role placených právníků (vyhrává nikoli ten, kdo má věcnou pravdu, ale kdo si může dovolit lepšího právníka),
- snižování úrovně bezpečnosti a "vyselektování" těch, co v dané oblasti nejsou s to zajistit svoji bezpečnost,
- prestižní klubová spotřeba,
- zbrojení a uzbrojování, hrozba použití síly a použití síly.

Ve všech hrách spojených s pozičním investováním vyhrává ten, kdo je schopen investovat více. Druhý ztrácí buď vše, nebo alespoň část toho, co měl, a to jak v průběhu hry (to, co sám investuje do společenské pozice), tak zejména v důsledku prohry.

4. Důsledkem pozičních her je ekonomická a následně i sociální segregace společnosti, selhávání liberální demokracie, kdy vítězství ve volbách si lze zajistit formou investování do takových forem společenské pozice jako je:

- image pěstované prostřednictvím reklamy,
- ovládání veřejného mínění sdělovacími prostředky,
- korumpování institucí,

Apod.

Poziční investování vede k prohlubování ekonomické (sociální, komunikační, vlivové...) segregaci společnosti.

5. Rozvoj odvětví produktivní spotřeby předpokládá vytvoření rovnosti příležitostí pro nabývání, uchování a uplatňování lidských schopností (lidského kapitálu). Investování do společenské pozice působí přímo proti tomuto základnímu přirozenému trendu vývoje společnosti, podlamuje základ ekonomiky založené na roli produktivních služeb.

6. Právě tak, jako lze rozlišit investování do společenské pozice a investování do schopností, lze rozlišit:

- poziční a schopnostní potřeby,
- poziční a schopnostní spotřebu.

Mezi důsledky poziční a schopnostní spotřeby je zásadní rozdíl:

- Schopnostní spotřeba minimálně zatěžuje přírodní prostředí, schopnostní potřeby lze uspokojovat s nulovými či minimálními nároky na přírodní zdroje, současně však uplatnění schopností (formou zvýšené inovační aktivity) vede k úsporám přírodních zdrojů. Tj. schopnostní spotřeba dělá ekonomický růst trvale udržitelným.
- Poziční spotřeba je naopak zpravidla spojena se spotřebou značný přírodních zdrojů a někdy působí na přírodní prostředí přímo katastroficky. Navíc v jejím důsledku dochází ke snižování inovační aktivity.

7. S tím souvisí to, co lze nazvat "paradox pozičního investování": Poziční spotřeba (právě ona na rozdíl od schopnostní spotřeby) dělá ekonomický růst omezeným. Převaha poziční spotřeby ve společnosti vede k tomu, že dříve nebo později bude muset dojít k boji o omezené zdroje, což vede k tomu, že je nutné stále více posilovat poziční investování, aby nedošlo k prohře v tomto boji. – Tragickému vyústění tohoto typu společenského vývoje se lze vyhnout vytvořením společenských podmínek (spojených s vyšší mírou rovnosti příležitostí a omezením pozičního investování), za kterých budou základem ekonomiky produktivní služby.

8. Právě v konkurenci o získání prostředků pozičního investování došlo k rozbuzení fenoménu porušování obecně přijatých zásad, k plné destrukci "zvyklostí", oligarchizaci společnosti, která neustále překračuje meze toho, co je považováno za "přijatelné". Současně došlo i k propojení sociálních sítí založených na dvou typech nejsilnějších afinit:

- Afinit vycházejících z pozičního investování.

- Afinit vzniklých na základě informace o porušování obecně přijatých zásad (a s tím souvisejícím vzájemným vydíráním, krytím a protěžováním).

(Poslednímu bodu je věnována následující subkapitola.)

5.2 Propojení pozičního investování a struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad

Při „čtení“ společenské reality prostřednictvím obecné teorie je velmi důležité volit správnou posloupnost kroků. Velmi obecný a velmi jednoduchý model, pokud je správně zvolen, pak umožní formou postupného rozšiřování a konkretizace identifikovat to nejdůležitější.¹²

Vydeme z toho, že prakticky v jakémkoli společenství lidí (na pracovišti, v instituci, neformálním společenství apod.) mohou vznikat koalice za účelem získání výhod pro ty, kteří (pokud vytvoří koalice s dostatečným vlivem v daném společenství) jsou členy této koalice, a to na úkor těch, kteří členy koalice nejsou.

Pro jednoduchost budeme uvažovat, že toto společenství je tvořeno třemi osobami (v terminologii teorie her hráči).¹³ Pokud každý z nich má stejný vliv na rozhodování v systému, pak pokud dva z těchto hráčů vytvoří koalici, mohou rozhodovat v rámci možností o rozdělení výplat v daném systému. Pokud definujeme množinu možných rozdělení výplat, tak (za velmi obecných podmínek, které odpovídají relevantním případům v praxi) každý hráč musí v každé ze dvou dvoučlenných koalic, do kterých může vstoupit, požadovat stejnou výplatu. Pokud by totiž požadoval vyšší výplatu, vytvořila by se koalice ostatních dvou hráčů. Tím jsou určena tři možná rozdělení výplat, která mohou vzniknout se stejnou pravděpodobností (pokud na systém nepůsobí vnější vlivy).¹⁴

---

¹² Následující pasáže jsou populární formou výkladu matematického modelu publikovaného v pojednání O. Černíka a R. Valenčíka (2013) a dalších. Nejde však jen o verbální vyjádření matematických výsledků, ale i o postižení některých klíčových momentů společenského dění, které je na jedné straně nad rámec matematických prostředků, na druhé straně se bez nich neobejde.

¹³ Předpoklad, že se jedná jen o tři hráče je velmi omezující. Analýza v případě čtyř hráčů je podstatně náročnější. Nicméně pro naše účely je i případ tří hráčů dostačující.

¹⁴ Tento případ velmi podrobně analyzují Neumann-Morgenstern ve své klasické práci a množinu tří možných rozdělení nazývají vnitřně a vnějšně stabilní množinou. Těchto množin je v takovém systému více, toto je ovšem jediná s konečným počtem prvků a je to i jediná diskrétní množina tohoto typu.

Nyní předpokládejme, že na systém působí vnější vlivy v podobě afinit (vztahů spřízněnosti) mezi hráči. Hráči k sobě mohou mít pozitivní afinity (sympatie) či negativní afinity (antipatie). Tyto afinity mohou být jednostranné či oboustranné. Tyto afinity mohou předurčit vznik koalic. Pokud např. jeden hráč ke druhému chová pozitivní afinitu a jiné afinity v systému nejsou, vznikla by při stejném rozdělení výplat, jaké by odpovídalo množině tří možných rozdělení bez uvažování afinit, koalice hráče, který má pozitivní afinitu k druhému hráči, a toho hráče, ke kterému má tento hráč afinitu.

Predeterminování koalic afinitami ovšem platí pouze v případě původní množiny tří možných, stejně pravděpodobných výplat. Pokud se hráč, který by se pod vlivem působících afinit ocitl mimo koalici, vzdal části své výplaty, může se obnovit situace, kdy jsou všechny tři možné koalice stejně pravděpodobné. Tj. pokud budeme afinitu považovat za dodatečnou výplatu k výplatě získané v původní hře, můžeme určit i velikost výplat v případě, že působí afinity mezi hráči. Takto lze mj. ocenit cenu, kterou má pro hráče účast v různých sociálních sítích, které ovlivňují tvorbu koalic v různých společenstvích.

Doposud neděláme nic jiného než to, že velmi prostě formulujeme určitý koncept, kterým lze nahlížet to, jak se vytvářejí koalice v různých společenstvích pod vlivem vnějších vlivů (v daném případě afinit, které mohou vznikat jak na základě přirozených sympatií či antipatií, ale např. i pod vlivem různých sociálních sítí). Nyní se dostáváme k tomu nejdůležitějšímu. Totiž vymezení podmínek, za kterých je působením afinit koalice predeterminována, tj. kdy nelze ústupkem v rozdělování výplat vykompenzovat vnější vliv. Jaké předpoklady musí být splněny, aby ten, kdo by se jinak ocitl mimo koalici, mohl formou kompenzace (snížením své výplaty) zůstat ve hře (tj. měl stejnou pravděpodobnost na účast ve vítězné koalici jako ostatní hráči)? V logice věci se jedná o následující dva předpoklady:

1. Musí být o příslušných afinitách informován.
2. Musí mít možnost vzdát se části své výplaty, kterou by měl v původní hře (tj. ve hře, ve které se neuvažuje vliv afinit).

Připomeňme si nyní fenomén investování do společenské pozice, resp. fenomén pozičního investování. Jedná se pořizování statků (včetně služeb), které umožňují demonstrovat vyšší příjmovou majetkovou pozici a na základě toho vytvářet pozitivní afinity mezi těmi, jejichž příjem umožňuje tyto statky pořizovat. Na základě pozičního investování se vytváří určitá společenská segregace, tj. nerovnost příležitostí při využívání investičních příležitostí.

Jakmile při predeterminování koalic působí afinity založené na pozičním investování, je vyloučena možnost kompenzovat tyto afinity ústupkem ve velikosti vyjednávané výplaty. Nižší příjem je totiž právě to, co člověka vyřazuje z účasti v síti pozitivních afinit založených na pozičním investování. Tj. v případě afinit vznikajících na bázi pozičního investování dochází k výraznému predeterminování koalic.

Aplikace modelu vycházejícího z teorie her umožňuje odhalit ještě další a významnější faktor predeterminující vznik koalic. Ve snaze získat prostředky pro poziční investování více či méně často dochází k tomu, že někteří hráči porušují obecně přijaté zásady (morální zvyklosti, zákony apod.), aby pro sebe získali jednostrannou výhodu. Tento společenský jev se modeluje hrou typu Tragédie společného. Hráči, kteří porušují obecně přijaté zásady, se vystavují riziku, že

v případě, pokud budou přistiženi, vůči nim budou uplatněny sankce (budou potrestáni).

Empirický výzkum na základě modelu se zabýval mj. i otázkou, co udělá hráč, který ve hře typu Tragédie společného (společné pastviny či společné zásoby vody) zjistí, že jiný hráč porušil obecně přijaté zásady. Většinou se uvažují alternativy – a) oznámí to ostatním, b) začne rovněž porušovat obecně přijaté zásady, c) neudělá nic. Existuje však ještě jedna možnost, jak se hráč, který zjistil porušování obecně přijatých zásad, zachová. Totiž to, že začne hráče porušujícího obecně přijaté zásady vydírat. Návazně na to i kryt, příp. protěžovat v rámci institucionálních struktur. Vztahy vydírání, krytí a protěžování bývají vzájemné. Podstatné je, že afinity, které na tomto základě vznikají, nelze vykompenzovat ústupkem ve výplatě, a to právě proto, že o nich nejsou ostatní hráči informováni.

Jakmile se v určitém společenském systému rozbují vztahy vzájemného krytí porušování obecně přijatých zásad, snižuje se pro určitou část hráčů riziko, že budou odhaleni a potrestáni. Naopak. Podmínkou toho, aby se někdo stal součástí sítě afinit, která predeterminuje vznik koalic v různých společenstvích lidí (včetně různých institucí a to i těch, které mají bránit porušování obecně přijatých zásad), je právě to, „aby se na něho něco vědělo“, tj. aby se porušení obecně přijatých zásad dopustil. V této situaci dochází k prorůstání institucionálního systému společnosti tím, co jsme nazvali strukturami založenými na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad.¹⁵

Podstatný výsledek úvah odvozených od modelu predeterminování koalic pod vlivem afinit a modelu vycházejícího ze hry typu Tragédie společného je, že za určitých podmínek může ve společnosti dojít k tomu, že na sítě afinit vznikajících na bázi pozičního investování, naváže tvorba sítí finit založených na vzájemném vydírání, krytí a protěžování v důsledku toho, že určitá část hráčů o sobě vzájemně ví, že porušují obecně přijaté zásady, zatímco většina ostatních hráčů tuto informaci nemá.¹⁶

Hlavní problém, který v důsledku toho vzniká, souvisí s otázkou, proč se v současné době tak obtížně prosazují trendy směřující se společnosti založené na produktivních službách. Pro její vznik je totiž nezbytné vytvoření určité míry rovnosti příležitostí pro nabývání, uchování a uplatnění lidského kapitálu. Propojení pozičního investování a působení struktur založených na vzájemném krytí rovnost příležitostí, a to právě v dané oblasti, podstatným způsobem omezuje. Jedná se hlavní bariéru naplnění pozitivní vize.

---

¹⁵ Pojem „struktury založené na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad“ považují někteří za příliš dlouhý. Pokud však chceme vyjádřit, jak tento fenomén vznikl, ukázat jeho souvislost s hrou typu Tragédie společného, pak nezbývá, než je používat v rozvinuté podobě.

¹⁶ Nelze pochopitelně doložit statickými údaji, a to právě proto, že se hráči vzájemně kryjí. Lze doložit kazuisticky, tj. popisem různých případů, kdy dochází k dysfunkcím institucí zjevně v důsledku penetrace institucionálního systému strukturami založenými na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad. Existence struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad o sobě dává vědět vždy, když dochází ke konfliktu mezi těmito strukturami a když se někdo, kdo působí v některé z nich, dopouští indiskrece. Následně pak dochází k tlumení indiskrece, při které koordinovaně působí ostatní struktury tohoto typu. Podrobnějšímu popisu mechanismu tlumení indiskrece se budeme věnovat v další části.

Velké množství příkladů, kde je na příkladu analýzy různých kauz doloženo, že institucionální systém ČR i jiných zemí je podstatným způsobem ovládnán výše uvedeným typem struktur najdeme na blogu <http://radimvalencik.pise.cz>.

K překonávání této bariéry je nezbytným a hlavním předpokladem přesné teoretické uchopení dvou problémových okruhů:

1. Obsahu přeměn souvisejících s přechodem k ekonomice založené na produktivních službách, nové kvalitě i nových možnostech dynamického růstu na tomto základě. Formulování a propracování pozitivní vize a její konkretizace do podoby konkrétních vzájemně provazujících reforem vycházejících z konkrétně daných podmínek jednotlivých zemí.

2. Bariér, které jsou vytvářeny propojením sítí, které vznikají na bázi pozičního investování a vzájemného krytí porušování obecně přijatelných zásad. Vytvoření teoretického konceptu, který umožňuje „zviditelnit“ podstatné aspekty současného dění, pojmenovat standardní situace. Na základě toho posílit osvětové a expertní funkce ekonomické teorie při ochraně a zvýšení efektivnosti institucionálního systému společnosti (obnově narušených funkcí státu).

Teorie, zejména její politickoekonomická část, má v této oblasti nezastupitelnou roli. Bez ní jsou jakékoli pokusy o řešení současných problémů předem ztracené. Z toho vyplývá i zodpovědnost, kterou v dané oblasti má.

5.3 Struktury založené na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad a současný svět

Z hlediska současného stavu rozpracování teorie a současné situace lze teoretický popis struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad rozdělit do dvou rovin:

1. Tu rovinu, která je poměrně srozumitelná, dobře propracovaná a empiricky doložená.

- Vychází z toho, že nejsilnější afinity mezi hráči vznikají na základě toho, že na sebe něco vědí takového, co je pro většinou komunitu nepřijatelné (jeví se jí jako špatné, negativní zavrženíhodné).

- Podobně silnými afinitami jsou i ty, které jsou založeny na pozičním investování. Protože při získání prostředků pro poziční investování, konkurence dotlačí některé hráče k tomu, aby začali porušovat obecně přijatá pravidla (udělali něco zavrženíhodného), dříve nebo později se začnou sítě založené na obou typech afinit propojovat.

- Postupně pak penetrují celý systém státních, finančních, mediálních, kontrolních, bezpečnostních i zpravodajských institucí.

2. Tu rovinu, která logicky navazuje na první, je teoreticky náročnější a má více hypotetický charakter:

- Jejím základním předpokladem je, že neexistuje žádné "dominantní konspirační centrum globálního spiknutí", ale že moc, která vznikla ovládnutím klíčových institucionálních systémů (zpravodajských, mediálních, státních, finančních), pochází z propojení struktur vzniklých na bázi porušování obecně přijatých zásad a struktur vzniklých na bázi pozičního investování, je rozptýlena a generována poměrně spontánními mechanismy na vzájemně propojené globální i lokální úrovni.

- Předpokladem vzniku toho, co vytváří "jádra moci", je schopnost dosáhnout vzájemně vyhovující dohody mezi těmi, co na sebe něco ví (jsou napojeni na

uvedené struktury). Jejich role spočívá zejména v tlumení indiskrecí, kterých se dopouštějí ti, co se cítí ve svém postavení ohroženi, poškozeni či nedoceněni.

- Specifikou současné doby je, že v důsledku monopolárního světa vznikla dominantní polarizace, tj. k tomu, aby na globální, ale i lokální úrovni mohl být někdo (kdokoli) participantem **jádra vyjednávání vlivu uplatňovaného prostřednictvím struktur založených na vzájemném krytí propojených s pozičním investováním** a penetrujícími institucionální systémy, musí sdílet **základní globální ideové paradigma**.

Pro celý takto vzniklý systém má klíčovou roli vytvoření systému vyjednávání vlivu mezi jednotlivými strukturami založenými na vzájemném krytí, který je nezbytný k tomu, aby nedošlo k indiskreci. K tomu jsou využívána různá globální a lokální fóra či místa pravidelných neformálních kontaktů. Základní podmínkou pro účast v tomto systému je plná loajalita, která se permanentně ověřuje formou aktivní účasti v nejrůznějších konfliktech (provokovaných i vznikajících spontánně), kdy je zúčastněným (těm, kteří mají vliv ve strukturách založených na vzájemném krytí) zřejmé, o jaké řešení jde. K tomu, aby jim to bylo zřejmé, slouží základní globálně sdílené paradigma vyjednávání vlivu.

Toto paradigma má následující podobu:

- Prosazování silových řešení doslova "za každou cenu".
- Pěstování obrazu nepřítele a výroba reálného nepřítele (právě uplatňováním silových řešení).
- Používání dvojího metru k demonstrování moci a možnosti využívat in-side informace při ovlivňování chování osob.
- Kontrola chování osob v oblasti politické reprezentace vlastní země i ostatních zemí (jejich monitorování, výroba kompromitujících materiálů, vydírání, protěžování i "měkké" řízení formou poskytování in-side informací, přičemž to poslední je bezprostředně spojeno s prosazením silového řešení za každou cenu).
- Vytváření představy o vlastní výlučnosti (my jsme ti jediní správní a proto nám je vše dovoleno), přičemž tato výlučnost má dvě roviny - obecnou (výlučnou je naše „euroatlantická civilizace“) a elitářskou (my, co víme, o co jde a jak to chodí, máme právo používat ostatní i v rámci naší "euroatlantické civilizace" jen jako nástroj či prostředek "uhájení jejích hodnot").

6. Východiska ze současné situace

Všechny úvahy o tom, jaké reformy je nutné prosadit, pokud má naše společnost (lokálně i v globálním kontextu) projít složitou cestou transformace (jejíž kontury jsme se snažili popsat ve 2. a 3. kapitole) mají smysl jen potud, pokud dáme odpověď na otázku, jak začít a co dělat. Jak za současných podmínek (které se z povahy věci nebudou zlepšovat) dělat to, co otevře cestu k řešení problémů, které se hromadí a projevují se jako historický exces. Především je nutné odmítnout naivní představy, které mají následující podoby:

- Nic zvláštního se v současné době neděje, to, co se děje dnes je normální a bylo tomu tak vždy.
- Problémy sice existují, objevuje se dokonce řada rizik, ale vše se nakonec vyřeší nějak samo.
- Nejdříve musí být hodně zle, aby, pokud dojde ke šťastné shodě okolností, pak bylo zase dobře.

Alternativou těchto pohledů je tento: **Čím poctivěji se věda přihlásí ke své odpovědnosti za poznání současné reality, čím více s využitím svých metod, svých nástrojů a své historické zkušenosti odhalí, co se odehrává, jaký to má kontext a jaké je řešení, čím více se využitelné výsledky vědeckého poznání rozšíří do běžného vědomí lidí, tím menší budou „transakční náklady“ (útrapy lidí, oběti, které bude nutné přinést, ekonomické, morální i fyzické ztráty) na překonání úskalí, kterými prochází naše společnost, a tím větší bude šance, že tímto úskalím projdeme.**

6.1 Faktory bránící degeneraci

Pokud chceme najít, popsat a následně využít východiska ze současné situace (ve které se ocitla naše civilizace a která má podobu globálního civilizačního excesu), musíme se nejdříve podívat na faktory, které v dějinách bránily plné degeneraci společnosti. V každé historické době proti degeneraci společnosti působí různé obranné prvky. Jedná se zejména o následující:

1. Sklon ke kooperativnímu chování (tím je mj. i dodržování pravidel, ale i ochota něco obětovat ve společný prospěch či dokonce existenciální ochota obětovat se) tak, jak byl do naší psychiky zakódován evolučními hrami, které se hrály od počátku zrodu lidské civilizace. (Zde hledá zdroj morality např. K. Binmore, jehož knížky o reálných hrách patří k tomu nejlepšímu, co je.)
2. Potřeba člověka vytvářet si nadindividuální existenciální a tím i motivační přesah, který zvyšuje sklon k respektování morálních zásad i úsilí o jejich obranu. (Tento prvek vyplývá z logiky formování lidských potřeb a systému prožitků, tak jak jsme jej popsali ve 4. kapitole.)
3. Specifika určitých nadřazených institucí, které jsou procesem vzniku a svou historickou kontinuitou dostatečně nadřazené ("nad věcí") a které permanentně obnovují odolnost ostatních institucí. Těch, které mají porušování obecně přijatých zásad bránit. Takovými "supervizory" může být osvědčený prezident, ústavní soud, akademická věda, náboženská autorita. (To ovšem selhává, pokud jsou kontaminovány i tyto sféry, na druhé straně zde může nahodile zapůsobit faktor

nadindividuálního motivačního přesahu, byť i v dané oblasti má v sobě řadu prvků nevypočitatelnosti.)

4. Konkurence mezi státy. Stát, jehož instituce podlehnou, prostě vyklidí pozici ostatním. Buď se úplně rozpadne, zanikne, je vstřebán jinými státy, nebo dojde k zásadní – více či méně drsné – obnově jeho institucí na úplně jiném základě. (Celé dějiny středově jsou toho příkladem, zde najdeme odpověď na to, proč nájezdy různých kmenů byly tak úspěšné, později se to řešilo revolucemi, válkami apod.)

5. Existence pozitivní vize, která je vnímána jako realistická. Význam realistické pozitivní vize má dva aspekty, přičemž ten druhý vyplývá z teoretické reflexe reality a je svým způsobem významnější:

- První význam pozitivní vize je celkem zřejmý. Současná doba bude plodit řadu nejrůznějších pokusů o změnu k lepšímu, vyvolá řadu protestních hnutí, zrodí různé aktivity usilující o nápravu. Bez propracovaného konceptu toho, co a proč dělat, z nich nic významného nevzejde. Skončí menší či větší tragédií, v lepším případě "vyšumí do ztracena", v horším případě se zvrhnou a nadělají více škod než užítku. Proto potřebujeme realistickou, pozitivní a sjednocující vizi. Ale to není ten nejvýznamnější důvod.

- Druhý význam realistické pozitivní vize bezprostředně souvisí s tím, jak fungují struktury založené na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad. Jejich analýza ukazuje, že nutně předpokládají existenci jader vyjednávání vlivu, která se utvářejí na lokálních i globálních úrovních. Tato jádra mají výrazně spontánní charakter a je na nich předjednáno (v podstatě rozhodnuto předem), co se následně dojedná na více či méně známých oficiálních fórech. V těchto spontánně se utvářejících jádrech vyjednávání vlivu uplatňovaného prostřednictvím struktur založených na vzájemném krytí mají klíčovou roli lidé nejen velmi dobře informovaní, ale i lidé, kteří jsou poměrně inteligentní. Většina z nich nyní v rámci globálně i lokálně sdíleného základního ideového paradigmatu předpokládá, že nás (naší civilizaci) čeká neodvratný boj o prostředky dalšího růstu spojený s redukcí počtu obyvatelstva v rámci globální konfrontace. Ukazuje se však, že zde stávající globálně i lokálně sdílené základní ideové paradigma selhává. Tudy přijatelná cesta nevede. Alternativou je právě realistická pozitivní vize spojená se změnou charakteru růstu a novým ekonomickým základem společnosti. Existence takové vize je velmi důležitá z hlediska toho, zda reakcí na krizi stávajícího základního ideového paradigmatu bude jeho modifikace ve směru stupňující se konfrontace, nebo naopak pootevření cesty k řešení současných problémů v intencích pozitivní vize.

6.2 Předpokládaný vývoj a alternativy transformace základního ideového paradigmatu

Období (v tuto chvíli již necelých) čtyř následujících let bude zajímavé zejména tím, že bude docházet ke zcela zásadní proměně základního globálně sdíleného paradigmatu vyjednávání vlivu. O tom starém, které je v současné době v krizi a které se zvrhlo ve snahu překrývat to, o co jde, vyvoláním konfliktů (a to v co nejvíce oblastech a co nejvíce je vystupňovat), jsme hovořili v předcházejícím pokračování. Touto svou degenerací (zpronevřením se původní roli vytváření konsensu) celá globální hierarchie jader vyjednávání vlivu postavená na starém základním ideovém paradigmatu uvolnila prostor, který bude z různých stran postupně obsazován jinými typy paradigmat různého druhu. Již nyní lze vytipovat

některé základní charakteristiky toho, co bude postupně převládat oproti starému globálnímu paradigmatu:

1. Důraz na dlouhodobost zejména z hlediska surovinového zabezpečení států. - Uvidíme, jak fenomén dlouhodobého uvažování zdrojového zabezpečení ekonomik států ovlivní vytváření představ o charakteru ekonomického růstu.

2. Hledání způsobu obnovy autority státu. Současný vývoj ukázal, že některé významné státy (včetně USA) ztratily schopnost provádět státní politiku jako takovou. Státní aparát se stal kořistí zájmových skupin (toho, co nazývám "zprivatizované enklávy zpravodajských služeb, které prorostly s podhoubím struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad). A reprezentace státu plní jen roli jakéhosi fíkového listu, není schopna ani sebereflexe svého postavení. - Uvidíme, jaké řešení se najde. Bylo by naivní domnívat se, že vliv struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad lze zcela eliminovat. Jednotlivé reprezentace státu, které si uchovají svéprávnost, budou muset najít způsob životaschopného konsensu, který nebude oslabovat autoritu státu. Vliv států, jejichž reprezentace nebude schopna zajistit autoritu státu jako státu, bude upadat. Důležitá bude míra teoretické reflexe podstaty, mechanismů fungování a příčin vzniku struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad.

3. Výše uvedené proměny starého globálního paradigmatu budou probíhat v podmínkách poměrně dynamických změn geopolitického vlivu většího množství států a finančních center. - Uvidíme, do jaké míry se v těchto hrách budou či nebudou reprezentace jednotlivých států obracet k autoritě vědy a vědy o společnosti zvlášť.

4. Významnou roli bude hrát přístup k řešení sociální otázky. Zde se setkáme s různými alternativami. - Uvidíme, jak se více i méně vyspělé země vypořádají s otázkou zabezpečení vzdělanosti, péče o zdraví, udržitelnosti penzijního systému. Do jaké míry hledání odpovědí v této oblasti povede k pochopení role odvětví produktivních služeb jako zdrojového odvětví ekonomiky. Rovněž tak bude zajímavé sledovat, do jaké míry řešení sociální otázky půjde cestou averze k majetku jako takovému, a do jaké míry bude identifikován jako hlavní zdroj problémů investování do společenské pozice (vedoucí k sociální segregaci, potlačující rovnost příležitostí k nabývání a uplatnění lidského kapitálu).

Další vývoj může mít různé alternativy, z nichž lze rozlišit dvě základní:

- Buď bude orientace na stupňování konfliktů "úspěšná" a dojde k více či méně pomalému hroucení základů naší civilizace (pak pro nějaké, resp. jakékoli reformy samozřejmě nebudou podmínky).

- Nebo dojde k významné restrukturačnímu vyjednávání vlivu. V procesu restrukturačnímu bude vznikat nové paradigma, které bude obsahovat určitou reflexi východisek ze současné situace. To umožní otevřít cestu k realizaci reform, o které jde, a to diferencovaně v různých částech světa.

Případné uklidnění situace bez proměny základního ideového paradigmatu (jako alternativa mezi těmito dvěma krajními) bude dočasné a bude mít tendenci "překlopit se" v jednu ze dvou výše uvedených základních alternativ.

7. Závěr: Shrnutí a jak dál

V závěru publikace „zneužiji“ pozici vedoucího autorského týmu a ze svého pohledu shrnu to nejdůležitější, především se však pokusím odpovědět na otázku, co dál.

Shrnutí: Při zpracování publikace jsme byli vedeni snahou uceleně vyložit problematiku reforem umožňujících přechod ke společnosti, jejíž ekonomika je založena na produktivních službách tak, abychom v maximálně možné míře respektovali dvojí:

- Využili nejnovější vlastní i převzaté teoretické výsledky.
- Reagovali na konkrétní parametry současné doby z hlediska realistické představy o možnosti „odstartování“ reforem, a to i s přihlédnutím k rizikům, která hrozí. (Podle nás právě v důsledku toho, že se příslušné reformy nerealizují včas.)

Proto jsme se věnovali nejen popisu teoretického modelu, ze kterého koncept reforem v oblasti financování vzdělání, zdravotní péče, starobních penzí apod. vychází, ale i společenskému (globálnímu i lokálnímu) kontextu těchto reforem. Platí ovšem i opačný vztah (což sice není na první pohled vidět, ale o to významnější fakt se jedná). Totiž to, že již samotná příprava a prokomunikování reforem může podstatným způsobem pozitivně ovlivnit parametry současné reality.

Proto je v publikaci věnována velká pozornost ideovému aspektu toho, jak je generována současná moc. Ta v podmínkách institucionálního systému oslabeného penetrací struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad podstatným způsobem přechází na spontánně se vytvářející hierarchii jader vlivu uplatňovaného právě prostřednictvím těchto struktur. Klíčovou roli hrají tato jádra zejména v případě projevů indiskrece, konkrétně pak při jejím tlumení. K průběžné a včasné koordinaci struktur založených na vzájemném krytí (toho, co se může formou indiskrece projevit a co je třeba utlumit) se vytváří společně (globálně i lokálně) sdílené základní ideové paradigma. To zajišťuje stabilitu celého globálního systému moci a její uplatňování i v různých lokálních podmínkách. Základní ideové paradigma je přitom současně tím, čím interaguje ideová výbava tohoto systému moci s veřejností. Pokud má být tato interakce účinná, musí být základní ideové paradigma většinově akceptováno. Právě proto může přesná, komplexní a současně srozumitelně vyložená teoretická reflexe doby (jejíž součástí je zejména: proč došlo k problémům, jak jsou tyto problémy strukturovány, jaké jsou možnosti a způsob jejich řešení, jaká je pozitivní vize, v čem spočívá individuální existenciální aspekt „zúčastněného pozorovatele“) zpětně základní ideové paradigma ovlivnit. Zvláště v případě, kdy se dostává do krize a kdy si změnu vyžaduje. Tak, jak je tomu nyní. (Neznamená to automaticky, že se bude jednat o změnu k lepšímu, v případě absence vlivné teorie může toto paradigma dále degenerovat směrem ke stupňování animozit mezi lidmi, čehož jsme nyní svědky.)

Vím, že někdo může namítnout: „Toto již do teorie nepatří.“ - Podle mého názoru začíná skutečná teorie právě tam, kde se její součástí stává teoretická reflexe vztahu mezi ní samotnou a praktickou realizací. A to i z čistě lidského (motivačního) aspektu. Tam, kde člověk vidí problémy, ale nevidí možnost jak svou badatelskou činností zaměřenou na společnost tyto problémy řešit, tam se přechází od vědy k jejímu vykazování. A vykazování vědy znamená smrt skutečné vědy.

Další „dotyky“ s realitou jsou v oblasti, kde se v daných podmínkách nabízí možnost některých reformních kroků (dílčích reformem či prvků zabudovaných do komplexnějších reformem), kterými se otevírá cesta ke komplexu reformem podporujících vznik ekonomiky založené na produktivních službách. Z určitých důvodů největší naděje jsou nyní v oblasti penzijního systému, protože oblast reformem financování vysokého školství se patrně podařilo na delší dobu zablokovat. Příkladem je část 3.3.4 Čím začít? - krok, který lze učinit již nyní, která ukazuje, jak zabudovat prvky plně zásluhového penzijního do stávajícího systému (resp. do systému, ve kterém budou provedeny některé dílčí úpravy) již nyní a na základě toho pak zvýšit jeho efektivnost.

Komplexní pojetí problematiky a tah na praktické vyústění podnítil vznik i některých původních metod. Zde se opět spokojím jen s příkladem - část 3.4.4 Matematický model chování Konzumenta a Investora.

Za velmi významnou považuji též část, která rozvíjí model člověka v návaznosti na podnětný vstup P. Čírtka týkající se vztahu ekonomie a štěstí (**4. Člověk a jeho potřeby (východiska ekonomie produktivní spotřeby)**). Jednak proto, že na tuto část před a po konferenci bylo nejvíce ohlasů, přičemž část z nich velmi fundovaných. Jednak proto, že z ní vychází jeden z důležitých pohledů na to, jak překročit koncept neoklasické ekonomie, resp. proč je nutný model člověka zpracovaný v rámci ekonomie produktivní spotřeby.

Co dál: Z obsahového hlediska považuji na nejdůležitější uchovat základní dva parametry přístupu - komplexnost a tah směrem k praktickému vyústění (kdy naplnění obou parametrů se vzájemně podmiňuje). Konkrétně pak:

- Bedlivě monitorovat současné dění z hlediska selhávání institucionálního systému a identifikování příčin tohoto selhávání.
- Sledovat a vyhodnocovat k jakým posunům dochází v rámci základního ideového paradigmatu, kterým je koordinováno působení struktur založených na vzájemném krytí.
- Podrobně vyhodnotit zvrát, ke kterému došlo na začátku tohoto století v oblasti reformních systémů financování vysokého školství (zejména případ Velké Británie, MyRichUncle v USA a HECS v Austrálii s přihlédnutím k tomu, k čemu došlo i v ČR).
- Spolupracovat při návrhu pozitivních reformních změn, a to zejména v oblasti, která propojuje financování péče o zdraví a starobních penzí.
- Poskytovat konkrétní návrhy ke zdokonalování absolventské sítě na VŠFS i na dalších spolupracujících univerzitách s důrazem na to, aby absolventi měli přístup k využívání nejnovějších informací získaných výzkumnou činností „mateřské“ univerzity po celé období svého produktivního uplatnění.
- Propracovat model člověka v rámci ekonomie produktivní potřeby tak, aby bylo zřejmé, z jakých motivací lidí lze vycházet, a aby předpoklad těchto očekávání byl realistický.

Řešení současných problémů vyžaduje trpělivé promýšlení toho, co a jak dělat v jednotlivých oblastech současně s konkretizací a rozvíjením celkové vize. Ta by měla dát odpověď na to, co za specifickou dobu (podle mě historický exces) prožíváme a co dělat, resp. jak z toho ven. Pokud budeme mít hodně štěstí, pak možná v dohledné době přijde určité uklidnění globální situace a jejich průmětů

k nám, které může trvat i dva až tři roky, kdy možná bude čas připravit, prokomunikovat a návazně odstartovat nutné reformy.

Z organizačního hlediska považuji za moc a moc důležité navázat spolupráci ve výzkumu toho typu, o jaký se pokouší tato publikace, s obdobnými institucemi u nás i v zahraničí. Jsem přesvědčen, že výzkum tohoto typu je nejen možný, ale i nezbytný, pokud má věda sehrát tu úlohu, kterou před ní staví současná realita.

Radim Valenčík

Slovníček původních pojmů

Produktivní služby bezprostředně působící na nabývání, uchování a využití lidského kapitálu (zkráceně - **produktivní služby**): Služby, které bezprostředně napomáhají nabývat lidský kapitál (formou vzdělání, výchovy, tréningu, předávání zkušeností apod.), uchovávat jej (zdravotní péče, lázeňská péče, rehabilitace apod.) a vhodně či lépe jej uplatnit (pracovní či profesní poradenství apod.).

Ekonomika založená na produktivních službách: Ekonomický systém, ve kterém hrají produktivní služby dominantní roli, zvyšují inovační schopnosti člověka a inovační potenciál společnosti. Rozvoj a uplatňování lidských schopností se v tomto ekonomickém systému stává hlavním faktorem dynamického ekonomického růstu, který neustále snižuje svou závislost na množství využívaných přírodních zdrojů, předpokládá rovnost příležitostí pro společenský vzestup a umožňuje naplnění kvality lidského života. Zrod ekonomiky založené na produktivních službách je obdobným přelomem jako zrod průmyslové společnosti.

Exponenciálně dynamický a současně trvale udržitelný růst: Model ekonomického růstu, při kterém má exponenciální dynamika podobu konstantně poměrných přírůstků ke zvyšujícímu se základu a který v důsledku působení inovací nenaráží na omezení související s vyčerpáním přírodních zdrojů či saturace lidských potřeb. Při analýze dlouhodobého ekonomického vývoje se ukazuje, že reálný ekonomický růst má (až doposud) ještě větší dynamiku než exponenciální, resp. že v dějinách došlo ke zvýšení poměrných přírůstků a jejich zvýšená poměrná velikost se uchovává. Uvedený model slouží též k formulování hypotézy, že přechodem k ekonomice založené na produktivních službách může dojít k dalšímu výraznému zvýšení poměrných přírůstků.

Human capital contracts (zkráceně - **HCC**): Smlouvy o rozdělení efektů (příjmů) vznikajících na základě nabývání, uchování či uplatnění lidského kapitálu mezi poskytovatelem a nabyvatelem (případně i zprostředkovatelem) produktivních služeb.

Přenesená cena: Cena přenesená z trhu, na kterém jsou oceňovány efekty vznikající nabýváním, uchováním či uplatněním lidského kapitálu, do HCC.

Zprostředkované uplatnění přenesené ceny: Cena přenesená z trhu, na kterém jsou oceňovány efekty vznikající nabýváním, uchováním či uplatněním lidského kapitálu, do smlouvy, která pojišťuje vlastníka lidského kapitálu před ztrátou tohoto lidského kapitálu či možností jeho uplatnění.

Struktury založené na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad (zkráceně -**struktury založené na vzájemném krytí**): Jedná se typ sociálních sítí, které mají podobu vzájemného vydírání, vzájemného krytí i vzájemného protěžování v institucionálním systému společnosti těch, co na sebe vědí něco takového, zveřejnění čehož by v daných společenských podmínkách vedlo k jejich difamacii a potrestání. Vazby v těchto strukturách jsou mimořádně pevné, mají tendenci propojovat se s vazbami založenými na investování do společenské pozice a ovládat částečně či za určitých podmínek i plně institucionální systém společnosti.

Jádro vyjednávání vlivu struktur založených na vzájemném krytí (zkráceně - **jádro vyjednávání vlivu**): Spontánně se utvářející skupina osob zastupujících různé struktury založené na vzájemném krytí, která vyjednávají společný vliv uplatňovaný prostřednictvím těchto struktur a zejména pak způsob reakce na případnou indiskreci

v rámci těchto struktur, ke které dochází v případech, když se některá osoba či skupina osob v těchto strukturách cítí nedoceněna či ohrožena.

Základní ideové paradigma jádra vyjednávání vlivu (zkráceně – **základní ideové paradigma**): Souhrn postojů a postupů (toho, co se musí uznávat a dodržovat) při vyjednávání vlivu uplatňovaného koordinovaným postupem struktur založených na vzájemném krytí, zejména pak při řešení problémů spojených s indiskrecí. Základní ideové paradigma na jedné straně ospravedlňuje ty, kteří ve strukturách na vzájemném krytí působí, v očích jich samotných, na druhé straně orientuje na aktivity, které jsou pro uplatňování efektivního vlivu struktur a překrývání jejich praktik i důsledků uplatňování těchto praktik nezbytné. Umožňuje globální koordinaci vlivu struktur založených na vzájemném krytí a v případě potřeby koncentrování jejich vlivu do lokálních podmínek. Základní ideové paradigma má klíčový význam pro stabilitu moci generované působením struktur založených na vzájemném krytí. Modifikace a proměny tohoto paradigmatu jsou jedním z faktorů, který nejvíce ovlivňuje globální dění.

Investování do společenské pozice (zkráceně - **poziční investování**): Pořizování pozičních statků za účelem vytvoření nerovnoprávného postavení lidí hlediska využívání investičních příležitostí (jak těch, které jsou spojeny s nabýváním schopností, tak těch, které jsou spojeny s jejich uplatněním). Má celou řadu forem od prestižní či okázalé spotřeby až po spotřebu související s rozhráním her, v nichž vítězí ten, kdo disponuje většími finančními prostředky (právní spory, omezení bezpečnosti apod.).

Struktury založené na pozičním investování (zkráceně – **poziční struktury**): Spojování osob, které disponují velkými finančními prostředky, do skupin či sociálních sítí, které se (z hlediska využívání investičních příležitostí, ale i každodenních společenských styků, místa bydlení, trávení volného času apod.) oddělují od ostatního obyvatelstva.

Přenos prožitků na zprostředkování uspokojení potřeb (zkráceně - **přenos prožitků**): Schopnost psychiky reagovat na reflexi toho, že určitá činnost (návazně pak i prostředek této činnosti či situace) zprostředkovává (podmiňuje) uspokojení určité potřeby tím, že nikoli jen finální uspokojení potřeby, ale i to, co jejímu uspokojení předchází (vykonávání činnosti, vlastnění prostředku, nalézání se v příslušné situaci) přináší člověku potěšení (je spojeno s pozitivním prožitkem). Vzhledem k tomu, že jedna a tatáž činnost (prostředek, situace) mohou přibližovat uspokojení více potřeb, může v důsledku přenosu prožitků dojít k jejich syntéze a vzniku relativně stálého nového prožitku, který fixuje nově vzniklou potřebu. S tím souvisí fenomén pocíťované potřeby vztážení našeho jednání k přesahu (k tomu, co dává našemu jednání smysl), který je jedním z podstatných aspektů našeho přítomného bytí (naší existence).

Literatura

- Bangkok Charter for Health Promotion in a Globalized World. ISBN 10.1016/j.precon.2006.06.002.
- BARR, Nicolas. (2012). *Economics of the Welfare State*. 5th edition. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0199297818.
- BARTÁK, Jan. (2006). *Skryté bohatství firmy*. Praha: Alfa Publishing. ISBN 80-86851-17-6.
- BECKER, Garry. (1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. 3rd edition. Chicago: The University of Chicago Press. ISBN 0226041204.
- BECKER, Garry. (1991). *Preference a hodnoty*. Praha: Grada Publishing, 1997. ISBN 80-7169-463-0.
- BECKER, G. and K. MURPHY. (1988). "A theory of rational addiction". *Journal of Political Economy*, 96, 675-700.
- BŮHM-BAWERK, Eugen. (1991) *Základy teorie hospodářské hodnoty statků*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0422-x.
- CYHELSKÝ, Ladislav. (2012), MIHOLA, Jiří and WAWROSZ, Petr. Quality indicators of development dynamics at all levels of the economy, *Statistika (Statistic and Economy Journal)*. No. 2, s. 29-43 vol. 49. ISSN 0322-788x.
- ČERNÍK, Ondřej and VALENČÍK, Radim. (2013). Von Neumann-Morgenstern Modified Generalized Raiffa Solution and its Application. *Contributions to Game Theory and Management*. 2013. Vol. VII. St. Petersburg State University. St. Petersburg, pp. 393-403. ISSN 2310-2608.
- Česká republika. O Zdraví 2020 - Národní strategie ochrany a podpory zdraví a prevence nemocí. In: *Usnesení vlády ČR*. Praha, 2014, č. 23. Dostupné z: [ile:///C:/Users/ARKL/Downloads/Usnesení_vlády_23_2014_Zdraví_2020.pdf](file:///C:/Users/ARKL/Downloads/Usnesení_vlády_23_2014_Zdraví_2020.pdf)
- DRUCKER, Peter Ferdinand. (2000). *Výzvy managementu pro 21. století*. Praha: Management Press. ISBN 80-7261-021-x.
- DURDISOVÁ, Jaroslava a MERTL, Jan. (2008) Možnosti zmírnění důsledků demografického vývoje ve zdravotnictví. *Demografie*. No. 2. ISSN 0011-8265.
- Evropská komise. BÍLÁ KNIHA Společně pro zdraví: strategický přístup pro EU na období 2008–2013. In: *KOM(2007) 630*. Brusel, 2007. Dostupné z: http://ec.europa.eu/health/ph_overview/Documents/strategy_wp_cs.pdf
- GROSSMAN, Michael. (1972). On the Concept of Health Capital and the Demand for Health. *Journal of Political Economy*, vol. 80, no. 2, p. 223. ISSN 0022-3808.
- HÁJEK, Mojmír a MIHOLA, Jiří. (2009). 'Analysis of total factor productivity contribution to economic growth of the Czech Republic', *Politická ekonomie (Political economy)*, vol. 57, no. 6, pp. 740-753. ISSN 0032-3233.
- HAYEK, Friedrich. (1990). *Cesta do otroctví*. Praha: Academia. ISBN 8086598713.
- HOLMAN, Robert a kol. (1999) *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha: C. H. Beck. ISBN 8071792381.
- HOLZMANN, Robert and PALMER, Edward. (2006) *Pension Reform: Issues and Prospects for Non-Financial Defined Contribution (NDC) Schemes*. Washington: The World Bank. ISBN 0821360388.

- HOLZMANN, Robert, PALMER, Edward and ROBALINO, David. (2012). *Nonfinancial Defined Contribution Pension Schemes in a Changing Pension World. Volume I: Progress, Lessons, and Implementations*. Washington: The World Bank. ISBN 9780821394793.
- INGLEHART, Ronald. (1977). *The Silent Revolution*. Princeton: University Press.
- JIRÁSEK, Jaroslav. (2012). *Souboj mozků*. Praha: Alfa. ISBN 80-86851-01-x.
- JOHNSTONE, Donald. (1972). *New patterns for college lending: Income contingent loans*. New York: Columbia University Press. ISBN 0231037090.
- JOHNSTONE, Donald. (1986). *Sharing the costs of higher education: Student financial assistance in the United Kingdom, the Federal Republic of Germany, France, Sweden, and the United States*. New York: College Entrance Examination Board. ISBN 0874472784.
- KEBZA, Vladimír. *Podpora zdraví - historie a současnost ve světě a v ČR: Zborník príspevkov z 5. konferencie psychológie zdravia, Bratislava, 2010*. Business Intelligence Club, o.z., Bratislava. Dostupné z: <http://www.prohuman.sk/psychologia/zbornik-prispevkov-z-konferencie-psychologia-zdravia-2010>
- KLUSON, Václav. (2005). O ekonomické odpovědnosti. *Politická ekonomie*. Č. 4, s. 436-458. Roč. 52. ISSN 0032-3233.
- MADDISON, Angus. (2006). *The World Economy. A Millennial Perspective* (Vol. 1). *Historical Statistics* (Vol. 2), OECD.
- MADDISON, Angus. (2007). *Contours of the World Economy, 1–2030 AD. Essays in Macro-Economic History*. New York: Oxford University Press. ISBN 9780191647581.
- MARX, Karel. (1974) *Rukopisy „Grundrisse“ II*, Praha: Svoboda.
- MATĚJŮ, Petr, SCHNEIDER, Ondřej a VEČERNÍK, Jiří. (2003). *Proč tak těžko...?*, Praha: ISEA. ISBN 8090331602.
- MATĚJŮ, Petr a SIMONOVÁ, Natalie. (2005). *České vysoké školství na křižovatce*. Praha: Sociologický ústav. ISBN 8073300729.
- MIHOLA, Jiří. (2007). Aggregate Production Function and the Share of the Influence of Intensive Factors, *Statistika (Statistic and Economy Journal)*. No. 2, s. 108-132. Vol. 44, ISSN 0322-788x.
- MÜHLPACHR, Pavel. (2004) *Gerontopedagogika*. Brno: Masarykova Univerzita. ISBN 8021033452.
- OECD. (2011). *Health at the Glance*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD. (2011). *Pensions at a Glance. Retirement-Income Systems in OECD and G20 Countries*, Paris: OECD Publishing. ISBN 9789264096288.
- OECD. (2012) *Health Data: Health expenditure and financing*. Paris: OECD Health Statistics (database).
- OECD. (2013). *Health: Key Tables from, OECD*. iLibrary, Paris: OECD.
- OECD. *Pensions at a Glance. OECD and G20 Indicators*. Paris: OECD Publishing. ISBN 9789264203921.
- OECD. (2013). *Health Data: Health expenditure and financing*. OECD Health Statistics (database).
- Ottawa Health Promotion Charter Revisited. ISBN 10.1016/0168-8510(87)90136-9.
- PALACIOS, Miguel. (2004). *Investing in Human Capital*. Cambridge: Cambridge University Press.

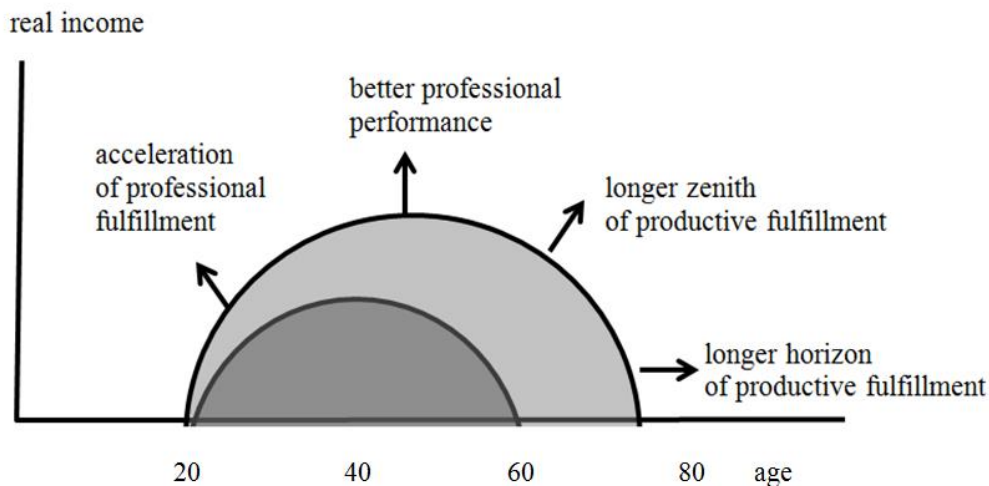
- REICH, Robert. (1995). *Dílo národů - Příprava na kapitalismus 21. století*. Praha: Prostor. ISBN 8085190346.
- SAMUELSON, Paul A. and Mark MACHINA. Probability, Utility, and the Independence Axiom. *Econometrica*. 1952, vol. 20, issue 4, s. 215-240. DOI: 10.1017/cbo9780511609220.015.
- SÖRLIN, Sverker, VESSURI, Hebe. (2011). *Knowledge Society vs. Knowledge Economy: Knowledge, Power, and Politics*. New York: Palgrave Macmillan, Hampshire. ISBN 9781403973047.
- STEHR, Nico and BÖHME, Gernot. (1986). *The Knowledge Society: The Growing Impact of Scientific Knowledge on Social Relations*. Springer, Heidelberg, ISBN 9027723060.
- ŠTĚDRŮ, Bohumír a kol. *Prognostické metody a jejich aplikace*, Praha: C.H.Beck, 2012. ISBN 978-80-7179-174-4.
- ŠTĚDRŮ, Bohumír a kol.: *Politika a politický marketing*, Praha: C.H.Beck, 2013, ISBN 978-80-7400-448-3.
- URBÁNEK, Václav. (2007). *Financování vysokého školství*. Praha: Oeconomica. ISBN 9788024513133.
- Ústavní soud. (2010). *Rozhodnutí Ústavního soudu ČR: Nález ÚS 8/07*. <http://www.asocr.cz/addons/files/stare/110107rozhodnuti.pdf>
- VOSENSTEYN, Hans. (2009) Challenges in student financing: State financial support to students, worldwide perspective. *Higher Education in Europe*. No. 2, pp. 183-199 Vol. 34. DOI 10.1080/03797720902867294
- ÚZIS (2011). *Ekonomické informace ve zdravotnictví 2010*. Praha: ÚZIS.
- VEBLEN, Thorstein. (1999). *Zahálčivá třída*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 8085850710.
- WHITEHOUSE, E. R., D'ADDIO, A. C. and REILLY, A. (2009). *Investment Risk and Pensions: Impact on Individual Retirement Incomes and Government Budgets*. OECD Social, Employment, and Migration Working Papers, No. 87. Paris: OECD Publishing. <http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/fulltext/5ksqg0xtx1vc.pdf?expires=1344894197&id=id&accname=guest&checksum=028D2329B0D66A4817E38F128FBE2345>
- WILLMORE, Larry. (2011). Universal Pensions and Universal Minimum Pensions: Mexico City, Chile and Norway. *The International Experience of Universal Pensions*. Polytechnic University of Hong Kong. <http://larrywillmore.net/HongKongPPT.pdf>

Summary

Monograph PERSPECTIVES AND FINANCING OF PRODUCTIVE SERVICES deals with the issue of complex reforms related to the growth of human capital role, their context and implementation dimension in the intentions of the following theses:

1. The most general cause of the current problems lies in the fact that there was no re-orientation of the existing permanent development towards the society of productive services, i.e. a society where the core of the economy is represented by productive services immediately connected with acquiring, maintaining and utilizing human capital.

2. Economic growth can be both exponentially dynamic and sustainable, or more precisely it must be exponentially dynamic to be sustainable. The ground of this growth type are productive services with their effects depicted in the following figure:

More efficient utilization of investment opportunities connected with the development, maintaining and utilization of human skills may even enhance the exponential dynamics of growth (in the sense of proportional increase from the increasing base) as against the one resulting from the industrial revolution.

3. A crucial condition for the transition to economy based on productive services is the interest of subjects operating in the sector of productive services through establishing feedback (non-intermediated institutional decision) among the effects of productive services and financing of these subjects. Development of this feedback through human capital contracts can substantially contribute to higher dynamics of economic growth, positive changes of its character and enhanced quality of life. It is a change comparable with industrial revolution (possibly even more distinct).

4. In order to enforce new economy, i.e. the economy of productive services, it is necessary to have a complex of interlinked reforms in the sectors of social investment and social insurance (especially education, health care and pension scheme). It involves reforms calling for full utilization of investment opportunities in the area of acquiring, maintaining and utilizing of human capital. Their implementation is thus connected with society's focus on substantially higher level of equality while utilizing these investment opportunities (in the sense of independence on starting property-and-income-related conditions of the holder of investment opportunities).

5. The inability to create a realist idea of the possibility of exponentially dynamic sustainable growth is a gnoseological cause of creating and spreading the visions of catastrophic or forced tackling of problems related to the existence of insuperable barriers of growth (through the regulation of consumption, restriction of the population number etc.). These concepts subsequently increase the intensity of status investment, which results in economic segregation of the society and weakening the institutional system by the activity of structures that are based on covering-up the violation of generally accepted principles. As a result, the reforms in the areas of social investment and social insurance systems are deformed and their unbiased indispensability for activities damaging the society is misused.

6. Threats and opportunities currently emerging in individual countries, along with the utilization of the theory, allow to show the way of enforcing conceptual complex reforms in the areas of social investment and social insurance. The reforms that focus on full utilization of investment opportunities related to free growth of a man and envisioning an improved market in that particular area on the basis of transfer price and intermediated application of the transfer price.

7. In order to perform the analysis of barriers arising between the theoretical solution and their practical implementation, it is possible or even necessary to use the theory of games, in particular during the analysis of status investment, during the analysis of activities of structures based on covering-up the violation of generally accepted principles and during the investigation of the possibilities of positive development on financial markets.

8. Considering the fact that the efforts to cover the influence of structures based on covering-up the violation of generally accepted principles grew into systematic escalation of conflicts and increase in their intensity, it is necessary to pay attention to the analysis of the current development and its predictions with the objective to specify and to define conditions (including an estimate of when they may occur) that will allow to start a process of professional and mainly public discussions on necessary reforms and their local as well as global context, in response to the broader awareness that we are in a historical excess.

POZNÁMKY